

1964 yılı Sivas-Divriği-Gökçebel köyü doğumlu olan Piri ER, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Halkbilim (Folklor) bölümünden 1988 yılında mezun oldu.

1988 yılından bu yana Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğünde folklor araştırmacısı olarak görev yapmakta ve Anadolu Aleviliği konusundaki çalışmalarını sürdürmektedir.

geleneksel anadolu aleviliği

PİRİ ER

1.000.000 TL

X-265 43-0-X

29.8
PİR

PİRİ ER

**GELENEKSEL ANADOLU
ALEVİLİĞİ**

EDREMIT MUZAFFER AKPINAR HALK KUTUPHANESİ	
Denirbaş No:	19250
Tasnif No:	297.8

ANKARA - 1998

Baskıya Hazırlık: Özlem ASLAN.
Tel: (0.312) 232 00 80
Kapak Fotoğrafı: © Doğanay ÇEVİK
Baskı: Ekip Grafik Matbaa Hizmetleri
Tic. San. Ltd. Şti.

ISBN 975 - 965 43 - 0 - X

**Bu kitap,
Anadolu Erenleri Kültür ve Sanat Vakfı'nın
maddi katkılarıyla bastırılmıştır.**

İsteme Adresi: Necatibey Cad. Ankara İşhanı No: 8/101 Sıhhiye / ANKARA
Tel: (0.312) 230 52 86 **Fax:** (0.312) 230 52 87

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

ÖNSÖZ

Anadolu Aleviliğinde Allah Muhammed Ali Üçlemesi	1
Anadolu Aleviliğinde Halka Namazı	11
Anadolu Aleviliğinde Muharrem	23
Anadolu Aleviliğinde Aşure	33
Anadolu Aleviliğinde Musahiplik	39
Anadolu Aleviliğinde Düşkünlük	49
Anadolu Aleviliğinde Kurban	55
Anadolu Aleviliğinde İçki	67
Anadolu Aleviliğinde Semah	75
Anadolu Aleviliğinde Ateş Kültünün İzleri	83
Anadolu Aleviliğinde Ağaç Kültünün İzleri	93
Anadolu Aleviliğinde Tavşan	97
Anadolu Aleviliğinde Kadın	105
Anadolu Aleviliğinde Ölüm (Ahiret, Kıyamet, Cennet ve Cehennem) .	113
Anadolu'da İki Halk Hareketi ve Anadolu Aleviliği ile İlgisi Babailer	127
Şeyh Bedrettin	130

SUNUŞ

Anadolu Aleviliği diye tanımladığımız kavramın içeriği kafamı hep kurcalayan ve bir türlü netlik kazandıramadığım bir düşünce olarak uzun yıllar düşüncemdeki varlığını koruduktan sonra son on yıl içinde araştırma ve bulma çabasına dönüştü.

Anadolu'nun pek çok yerini gezip Alevi nüfusun yoğun olduğu yerleşim alanlarında çalışmalar yaptım. Yaptığım bu çalışmalardaki tespitlere ilişkin materyalleri görev yapmış olduğum Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'nün Halk Kültürü Arşivi'ne kazandırdım. Bu çalışmalarda elde ettiğim bilgiler ve literatür taramaları sonucunda elde ettiğim bilgilerin harmanlanması ile ortaya çıkan sonuçlar belirli ölçülerde kafamdaki sorulara ışık tuttu. Bu bilgileri siz değerli okurlarım ve bilim dünyasının hizmetine sunuyorum.

Çalışmamın bu alanda eksikliği hissedilen Anadolu Aleviliği'nin geleneksel boyutuna açıklık getirme konusunda katkı sağlayacağı inancındayım.

İleriki yıllarda yapılacak çalışmalarla eldeki bilgileri yenilemek ve geliştirmek, daha geniş kapsamlı yeni baskılar yapmak en büyük dileğimdir.

Bilgilerinden yararlandığım kaynakçada yer alan basılı eserlerin yazarlarına ve bu kitabın oluşumunda ana kaynağı oluşturan listelerde isimleri geçen kaynak kişilerime sonsuz teşekkürlerimle.

ÖNSÖZ

Anadolu Aleviliğinin içeriği konusunda yoğun tartışmaların yaşandığı günümüz Türkiye'sinde, herkesin bir ucundan tutup çekiştirdiği Anadolu Aleviliği bu anlaşmazlığın ve kısır çekişmelerin acılarını çekiyor.

Bir taraftan İran Şiiliği ile özdeşleştirmeye ve kaynaştırmaya yönelik siyasi eğilimler ve İran destekli küçük grupların faaliyetleri Anadolu Aleviliğinin tahrifine yol açarken, bir yandan politik amaçlarla kullanılan ve oy tacirliği ile kimi Alevi dedelerince pazarlanmaya çalışılan Anadolu Aleviliği, bu aymazlıklar içinde kendi kimlik sorununu çözmeye, kendini tanımaya ve tanıtmaya çalışmaktadır.

Bu konuda çalışan bilimadamı ve uzmanların Anadolu Aleviliğinin içerik ve kaynak sorununa yönelik tartışmaları ise bir başka çözümsüzlük noktasıdır.

Kimilerinin bir kültür, kimilerinin yaşam biçimi ve felsefesi, kimilerinin bir inanç olarak tanımladıkları Anadolu Aleviliği bir çıkmazı yaşamakta ve zaten netleşmemiş bulgular bu tartışmalarla daha da silikleşmekte ve herkesin kimliğini tartıştığı ancak bir türlü çözümleyemediği bir ortam yaratılmaktadır.

Bana göre, yapılan tasnif ve tanımlamaların tek başına birine doğru diğerlerine yanlış demek mümkün değildir. Her teorinin kendine göre tutarlı tarafları, bunun yanı sıra tutarsız yanları da bulunmaktadır.

Anadolu Aleviliği yaşama biçimi olarak bir kültür, düşünce biçimi olarak bir felsefe, duygu biçimi olarak bir inanç olma özelliğini taşır. Ancak bunların ağırlık dereceleri farklıdır.

Kültür unsurlarının ağırlık taşıdığı Anadolu Aleviliğinde felsefi düşünce ve inanç unsurlarının varlığını da gözardı etmemek gerekir.

Anadolu Aleviliğine ilişkin tartışma konularından bir diğeri de kaynak sorunudur.

Kimi araştırmacılara göre İslam kaynağından beslenen ve İslam'ın bir kolu olarak yorumlanan Anadolu Aleviliği, kimi araştırmacılara göre birçok konuda kaynağını Orta Asya'dan almış, kimilerine göre Anadolu'da yeşermiş, kimilerine göre Zerdüştlük, kimilerine göre Maniciliğin etkisinde kalmıştır.

Anadolu Aleviliğini bir tek kaynaktan beslendiğini söyleyerek açıklamaya çalışmak mümkün değildir.

Bu kültürü İslam kaynağına dayandırarak, Hz. Ali ile başlatıp On iki İmamlar'la sürdürerek açıklamak olanaksızdır. Hz. Ali'den binlerce yıl öncesine inen kültürel mirasa sahip Anadolu Aleviliğini Hz. Ali ile Kerbela olayı ile açıklamaya çalışmak, onun alanını daraltmak ve onu küçültmek anlamına gelir. Anadolu Aleviliğinde İslam'i unsurlar birer semboldür. Tipler, yaratılmış tiplerdir ve tarihi şahsiyetlerle direkt bağlantıları yoktur. Hz. Ali'yi de Kerbela'yı da yaratan ve kendine göre yeniden yorumlayan Anadolu Alevisidir. Anadolu Aleviliğinde yer alan İslami unsurlar göstermelidir ve yorumlanışı bakımından İslam'la tezat oluşturur. Ancak Anadolu Alevisi kendini gerçek Müslüman, uygulamalarını ise İslam'ın gerçek boyutu olarak değerlendirir. Oruç, namaz, hac, ibadet, kadın, içki, dans, müzik vb. pek çok konuda İslam inancıyla bağdaşmayan görüş ve uygulamalara sahiptir. Ancak o kendini İslam'ın içinde hatta özünde görür.

Anadolu Aleviliğini belirleyici temel kaynaklardan birisi Şamanizm'dir. Kadına gösterdiği saygıda, ibadetindeki dans ve müzikte, dinsel liderleri olan dedelerin konumunda, kestiği kurbanı yaklaşımında vb. örneklerde bu etkiyi gözlemlemek mümkündür.

Anadolu Aleviliği ibadet sistemi olan cemlerde yürütülen on iki hizmetten biri olan çerağcı vasıtasıyla Zerdüştlükten aldığı ateş kültünün izlerini, ağaca bağladığı bez parçasında Orta Asya'daki ağaç kültünün izlerini, tenasüh inancında Brahmanist ve Budist inancın izlerini, eline, diline, beline sahip ol ilkesinde Maniheist inancın izlerini taşıırken, içinde bulundurduğu pek çok gelenek ve pratikle her inançtan birşeyler almış ve inançlar üstü bir yapıya kavuşmuştur.

Anadolu Aleviliğinin bir tek kaynaktan beslendiğini söylemek, ya da açıklamaya çalışmak onun alanını daraltıp anlaşılmasız kılmaktan başka bir işe yaramaz.

Bu kitapta sizlere Anadolu Aleviliğine kaynaklık ettiğine inanılan İslam tarihindeki birtakım olaylar, halifelik sorunu, Hz. Ali - Muaviye çekişmesi, Kerbela olayı gibi Alevilikle ilgili hemen her kaynaktan bulabileceğiniz bilgilerden bahsetmek istemiyorum. Kitaptaki makalelerde bu konulardan yeri geldikçe söz açılacak ve geleneksel kesimde bu konularla ilgili inançların neler olduğundan bahsedilecektir. Ancak bu unsurların Anadolu Aleviliği açısından belirleyici olduğu düşüncesinde olmadığımından bu bilgileri baştan aktararak okuyucunun kafasında bir imaj oluşturmak ve yönlendirici olmak istemiyorum. Bunları söylerken de Anadolu Aleviliğinin tamamen İslam dışı olduğu ya da

bünyesinde hiçbir İslami unsur taşımadığını söylemenin de doğru olacağı inancında değilim. Kanımca %10-15 oranında girmiş bulunan bir İslam var, ancak bu orandaki unsurlar da Anadolu Aleviliğinde bazı olguların üzerine çekilmiş birer kılıf işlevini görüyor, göstermelik, bu kılıfın altında yatan öz ise farklı. Allah, Muhammed, Ali gibi kavramlar İslam'ın yansıması gibi görünürken bu kavramların İslam inancı açısından yorumlandığını söylemek mümkün değil, isim aynı olmakla beraber içerik farklı. Ancak Anadolu Alevisi kendini İslam içerisinde gördüğünden yarattığı her tipe İslam içerisinde bir yer bulup, yaptığı her uygulamaya İslam inancı açısından bir yorum getirme gayretini gösteriyor.

x-x Bana göre Anadolu Aleviliği açısından iki tane Ali var. Bunlardan biri dördüncü halife ve Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali, diğeri ise Anadolu Alevisinin yarattığı bir Ali ki, Anadolu Aleviliğine öncülük eden, yol gösteren, Anadolu Alevi kültürüne ait özellikleri taşıyan ve Anadolu Alevisinin kendine hiç de yabancı görmediği Ali bu. Yani Anadolu Aleviliğini Ali düşüncesi değil, Ali'yi Anadolu Alevi düşüncesi yaratıyor. Onun kişiliğine yeni sınırlar çizip birtakım fonksiyonlar yüklüyor. "Yer su gök duman iken, yani dünya var olmadan önce nurdan bir kandilde bulunan ve sırrına erilemeyen bir Ali" yaratıyor.

Ali'de olduğu gibi Hüseyin'i de yeniden yaratıp yorumluyor Anadolu Alevisi. Hüseyin'in uğradığı haksızlıkta kendi acılarını, Hüseyin'in başkaldırısında kendi isyanını görüyor ve onun için Kerbela'yı yeniden yorumlayıp yenilmez bir halk kahramanı ve özgürlük savaşçısı yaratıyor.

Kim oldukları, yaşamları, felsefeleri net bir biçimde bilinmeyen On iki İmam'larda da durum aynı. Hepsi birer âlim, hepsi birer kahraman, hatta on ikinci imam Mehdi bir gün geri gelip dünyayı kötülüklerden arındıracak kurtarıcı.

Bütün bunlar değerlendirildiğinde görünen o ki Anadolu Aleviliğini belirlediği düşünülen bin üçyüz yıl önce Arabistan'da olan olaylar, Anadolu Aleviliği açısından hiç de belirleyici değil. Hz. Ali olmasaydı, Kerbela ve Hz. Hüseyin olmasaydı da Anadolu Aleviliği olacaktı. Belki adı farklı, yaratılan kahramanlar farklı olacak, ama Anadolu Aleviliği dediğimiz olgu bir şekilde var olacaktı. Çünkü onun içeriğini oluşturan kültürel olgular bu tarihlerden çok önce Mezopotamya'da, Orta Asya da filizlenmiş, yüzyıllar sonra Anadolu toprağında yeniden yoğrularak Anadolu'ya özgü farklı bir yapı kazanmıştır.

İzlenen yıldırma politikaları, uğranan kıyımlar bu kültürü bitirememiş, her dönem değişen, kendini yenileyen dinamik bir yapı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde de çağdaş gelişmelere paralel olarak kendini yenilemekte, her türlü asimile çabalarına karşın kendini korumakta ve varlığını sürdürmektedir.

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE ALLAH - MUHAMMED - ALİ ÜÇLEMESİ

Anadolu Aleviliğinde üçü bir arada anılan, biri söylendiği zaman diğerlerinin de adı söylenen ve birbirlerinden söylenişte ayırt edilmediği gibi düşüncede de ayırt edilmeyen üç kavram vardır ki bu kavramların mahiyetlerini ve her kavramın kendi içindeki sınırını tayin etmek oldukça güçtür. x

İslam inancında; evreni yaratan ve kendisinden korkulması gereken bir güç olan, yargılayıcı, öç alıcı ve esirgeyici olma özelliğine sahip Allah ile, Allah'ın buyruklarını insana iletmek için, insanlar arasından seçtiği kişi olan peygamber ve peygamberin vekili ve bütün müslümanların başkanı olan halife kavramlarının aralarındaki sınırlar kesin çizgilerle belirlenmiştir. Bu konularda bir kavram kargaşasının yaşanması da mümkün değildir. Anadolu Aleviliğinde ise bu üç kavram söylenişteki birliktelik yanında, içerik olarak da birbirlerini tamamlamış ve hangi kavramın neyi ifade ettiği konusu anlaşılabilir bir hal almıştır. Bunun nedeni kanımca, Ali'nin ifade ettiği anlamda gizlidir. Bu durumda da Ali kavramına bir açıklık getirmek gereklidir. x

Bana göre Anadolu Aleviliğinde Ali kavramını incelerken iki tane Ali olduğunu ve bu iki Ali'nin birbirlerine taban tabana zıtlıklar taşıdığı düşüncesini göz önünde bulundurmak gerekir.

Bunlardan birincisi Hz. Ali: Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı, dördüncü halife, İslam savaşlarına katılmış bir kahraman ve Anadolu Alevisinin inancına göre Hz. Muhammed'in kendisine halife tayin ettiği kişi. Bu Ali tarihi bir şahsiyet olarak karşımıza çıkıyor.

Ali, İsmail
Yüce
Semah

x

Bu tarihi şahsiyet dışında bir Ali daha var. Bu Ali Anadolu Aleviliğini belirleyen, onun Ali'ci olmasını sağlayan, gerçekte olmayıp, Anadolu Alevisinin düşüncesinde yaratılmış ve yüceltilmiş bir Ali. Bu Ali ki kadınıyla birlikte ibadet eden, semah dönen, ezilen engür suyundan içen, Kırkların başı ve Hz. Muhammed'in dahi sırrına eremediği bir Ali.

Anadolu Alevisi işte bu Ali kavramını Allah ve Muhammed kavramlarıyla birlikte anıyor ve özdeşleştiriyor, bir ve aynı görüyor. Anadolu Aleviliğini anlamak için bu Ali'yi iyi tanımak gerekiyor.

Gerçek Ali olan Hz. Ali ise Anadolu Aleviliği açısından bir sembol. Hz. Ali hiçbir zaman bir Alevi olmamış. Alevi gibi düşünüp Alevi gibi yaşamamış. Peygamberin sünnetine sıkı sıkıya bağlı bir kişi. Hz. Ali'nin yaptığı düşünülen ve söylenen davranışlar, ona yüklenmiş birer fonksiyon olmakla beraber, yaratılan Ali'nin kişiliğinde gerçek temsilini buluyor. Bir başka söyleyişle Hz. Ali düşüncesi Anadolu Aleviliğini değil, Anadolu Aleviliği Ali ve Ali düşüncesini doğuruyor.

Şimdi Anadolu Aleviliğinde Allah, Muhammed, Ali kavramları ile neyin ifade edildiğine bir bakalım.

Birçok Alevi Allah, Muhammed ya Ali diye çağırdığında Allah'la yaradanı, Muhammed'le Peygamberi, ya Ali derken de On iki İmam'ların başı ve birinci halife olması gereken kişiyi ifade ettiklerini söylerken, konunun derinliklerine inildiğinde ifade amacının farklılaştığı, Allah'ın, Muhammed ve Ali'yi kendi nurundan yarattığı, dolayısıyla üçünün bir nur olduğu düşüncesinin ağırlık kazandığı görülüyor.

Çorum - Merkez - Eşençay köyünden Veli GÜRLEK; "Hz. Muhammed ve Ali aynı nurdan yaratılmışlardır, birbirlerinden enginlikleri, üstünlükleri yoktur, her ikisinin alnında da aynı nur vardır, Hz. Ali Ademden beri her donda gelip gitmiş, en son Hz. Muhammed'le zuhur etmiştir. Hacı Bektaş da, Atatürk de Ali'nin kendisidir." diyordu. x?

Amasya - Merzifon - Kayadüzü köyünden Hüseyin CEYLAN; "Hz. Muhammed ve Ali aynı sırdan yaratılmıştır, yedi kat gök Muhammed'in, yedi kat yer Ali'nin sırrından yaratılmıştır. Ali turap'tır." dedikten sonra, Allah, Muhammed, Ali; üçünün bir nurdan olduğuna ilişkin olarak "Ben aslını bildiğim, bulduğum, iman edip inandığım için Ali Allah derim. Allah, Muhammed, Ali üçü bir noktadır." deyip şu dörtlüğü okuyordu:

Allah Muhammed Ali üçü bir nurdur
Birini anarsan üçü de birdir
Bunları birbirinden ayıran kördür
Söyleden Muhammed söyleyen Ali

Dünyaya binbir donda gelip giden Hz. Ali, Alevi ozanlarından Kul Hikmet'in dörtlüğünde yer aldığı gibi, kimi zaman da bir yaratıcı olarak tasvir edilip, tanımlanır. x

Gafil kaldır gönlündeki gümanı
Bu mülkün sahibi Ali değil mi
Yaratmıştır on sekiz bin âlemi
İrızkını veren Ali değil mi

Aydın - Bozdoğan - Alamut köyünden Mehmet BURUK;
"Hz. Ali dünyaya Hz. İsa, Hz. Musa, Abdal Musa, Kızıldeli ve
binbir donda gelip gitmiştir." dedikten sonra, Ali'nin Allah'la
aynı nurdan, bir olduğuna ilişkin şu dörtlüğü okuyordu:

Yanyatır oğlu der ki Hû ya Ali
Sefana cefana demişim veli
Ben bilirim Allah sensin ya Ali
Bin abdal donunda dolandı geldi

Ali'nin Hz. Muhammed'den öncelikli olarak sıralanması
da Anadolu Aleviliğinde önemli bir yer tutar.

Denizli - Çal - Çalçakırlar köyü Dümülcüne Sultan Türbesi
kapı üstü kitabesindeki "Ya Allah, Ya Ali, Ya Muhammed, Ya
Hünkar Hacı Bektaş Veli" yazısı bu konuda ilginç bir örneği
oluşturmaktadır.

Pir Sultan Abdal'a ait şu dörtlükde de Ali'ye verilen
önceliğin ve üstünlüğün bir başka örneği yer almaktadır.

Binbir adı vardır bir adı Hızır
Her nerde çağırırsam orada hazır
Ali padişah'tır Muhammed vezir
Bu fermanı yazan Ali değil mi

Miraçta, arslan donunda Hz. Muhammed'in yolunu keserek
elinden yüzüğünü alan Ali söylencesi de Anadolu Aleviliği
açısından Ali'ye ilişkin farklı yorumlamalardan birini oluşturur.

Amasya - Merzifon'dan kaynak kişi Ahmet Turan SALTİK
söylenceyi şu şekilde anlatıyor:

Hz. Muhammed Miraç'dan dönerken Hz. Ali arslan donunda
onüne yatar ve yüzüğünü aldıktan sonra gitmesine izin verir
Kırklar Meclisi'ne gelen Peygamber, Selman-ı Farisi'nin getirdiği
üzüm tanesini ezen Hz. Ali'nin yeşil elinde yüzüğü görünce
şaşkınlığa düşer ve "ya Ali sen eğer anadan gelmiş olmasan sana
belki Tanrı da diyecektim." der.
Bu şekildeki Alevi söylencelerinde Miraç, Hz. Muhammed'in Hz.
Ali'ye ait sırta ermesi şeklinde yorumlanmaktadır.

Götür ahret azığını
Aşık çeker yazığını
Muhammed'in yüzüğünü
Yudan Murtaza Ali'dir

(Hatai)

Ali'ye yüklenen olağanüstü fonksiyonlar ve tanrısal
nitelikler bununla da bitmez, inanca göre Ali kendi cenazesini
kendisi kaldırmıştır. Bu da onun ölümsüzlüğünün ve dünyaya
birçok kez gelip gittiğinin bir işaretidir.

Ali'dir cesedin kendisi yuyan
Yuyup kefeniyle tabuta koyan
Ali'dir devesin kendisi yeden
Hak ile Hak olan arslan Ali'dir.

(Hatai)

Arslan olup yol üstünde oturan
Selman'a destinde nergiz getiren
Kendi cenazesin kendin götüren
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali.

(Pir Sultan Abdal)

Allah'ın kendi ruhundan üfleyerek yarattığı insanda tecelli ettiği düşüncesi ki tasavvufta buna "sudur" denmekte, Anadolu Alevi inancında önemli bir yer tutmaktadır.

Çorum - Alaca - Eskiypar köyünden Hasan TAŞDEMİR *"Allah Adem'e kendi sıfatından bir sıfat verdi, güzellik verdi, içine ruh üfledi. Adem'in sıfatı Allah'a benzer, Allah'ın sıfatı da Adem'e. Eğer insanoğlu olmasaydı Allah olmazdı. Allah'da olmasaydı insanoğlu olmazdı."* derken insan ve Allah arasındaki yaratma ve yaratılma ilişkisine ilginç bir yorum getiriyor. Aslında bütün insanlarda tanrısal bir öz bulunduğunu, ancak seçilmiş ve üstün vasıflar yüklenmiş Ali'nin bu vasıflarıyla Allah'a daha yakın bir varlık olduğu düşüncesinin ipuçlarını veriyordu.

Hak sana senden yakındır
Cümle eşya sendedir
Bir nazar et vücuduna
Seyri temaşa sendedir

Eğri olanları sözde düzlerim
Vallahi ayettir benim sözlerim
Her türlü ahvali görür gözlerim
İşte gözümlerim Hakk'ın gözü gibidir.

Allah gözlerine çekmiş bir perde
Yok dersen Allah gökte ve yerde
Gel de göstereyim gör Allah nerde
Secde eylesin didara karşı

Hasan TAŞDEMİR'in söylediği dörtlüklerde de ifade edildiği gibi Anadolu Alevisinin düşüncesinde her insan tanrısal öz taşır. Onun içindir ki ibadetinde Kabe yerine insana secde eder.

Ahmet Turan SALTİK da *"Hak kendi nurundan ademe nur verdiği için Hak herkeste mevcuttur."* diyerek konuyu yorumluyordu.

İhlas ile gelen bu yoldan dönmez
Dost olan dostuna ikilik sanmaz
Eri Hak görmeyen Hakk'ı da görmez
Gözü bakar ama körden sayılır.

(Hatai)

Tasavvuf düşüncesinde "hulûl" denen ve tanrının yarattıkları içerisinde meydana çıkması anlamını ifade eden görüş de Anadolu Alevi felsefesinde önemli bir yer işgal eder.

İnsan tanrısal öz taşır düşüncesini aşırılığa varıran Galiye tarikatı (Hz. Ali'nin tanrılığına inanan Şia grubu) tanrıyı her insanda bulunur saymıştır. Galiye ya da Ali Allahiler denen bu şia grubu ile, Anadolu Alevilerinin Allah, Ali ve insan kavramlarını yorumlayışlarında farklılıklar vardır.

Anadolu Aleviliğinde Ali'ye tek başına Allah sıfatının yüklenmesi söz konusu değildir. Allah - Muhammet - Ali üçü birlikte söylendiğinde Ali'ye bu vasıf yüklenmektedir. Manisa - Salıhlı - Kabazlı köyünden Veysel GÜNAYDIN *"Benim inancıma göre, Allah'ın 99 ismi varsa bir ismi Ali'dir."* şeklinde konuyu yorumluyordu.

Burada dikkat çeken bir diğer husus da Ali ile birlikte Hz. Muhammed'de gerçek kimliğinden farklı bir biçimde yorumlanmakta ve Ali'ye yüklenen olağanüstü vasıflar ona da yüklenmektedir. Bunun nedeni Anadolu Aleviliğinde Allah - Muhammed - Ali kavramlarının birbirlerine karışmış olmasıdır.

Anadolu Aleviliğindeki Allah - Muhammed - Ali üçlemesinin hangi kaynaktan geldiğini açıklamak da oldukça güçtür. Birçok inanışta ve kültürde, üçlemenin (teslis) bulunduğu bilinmektedir.

Hindu mitolojisine göre, Brahmanizm'deki Brahma, Vişnu, Şiva üçlüsü, bilebildiğimiz ilk teslis = üçlüyü oluşturur.

Brahma : En büyük ilahtır. Maddenin ilk başlangıcıdır. Akıl ve hikmetin rehberliği ile tüm canlı ve cansız varlıkları yaratarak yaradılışı tamamlamıştır.

Vişnu : Brahma'nın yarattığı evreni ve yaratıkları korumak, esirgemek, üçlüyü sürdürmek ve yaratıkların rızıklarını sağlamakla görevlidir.

Şiva ya da Siva : Yakıcı ve yıkıcı bir tanrıdır. Zaman zaman ifrit, cin ve şeytan biçiminde ortaya çıkar. Vişnu'nun düşmanıdır.

× Bu üç Brahma tanrısı bir tanrıçanın yumurtasından çıkarlar.

Anadolu Aleviliğinde de Allah - Muhammed - Ali üçü bir nurdur inancı mevcuttur.

Bu benzeyişe rağmen Tanrı Şiva'nın nitelikleri Anadolu Aleviliğindeki üçlemeyle tezat oluşturur.

Türkler'in İslamiyet'ten önceki inanç sistemleri olan Şamanizm'de de tapınılan Göktanrı'nın timsali Güneş, Ay ve

Yıldız'dır. Bu üçlemenin Anadolu Aleviliğinde Hz. Muhammed = Güneş, Hz. Ali = Ay ve Hz. Fatma = Zühre Yıldızı'dır şeklinde yorumlanarak yaşatıldığı da dikkat çeken bir husustur.

Hristiyanlıkta da teslisin unsurları, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tur.

Allah; Baba olarak nitelenir.

İsa Mesih; Oğul

Kutsal Ruh; Baba ile aynı cevherden, fakat ayrı bir mahiyet olarak kabul edilmektedir. Babanın bütün iradesini kendisinde taşımaktadır.

Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, tek bir cevherde toplanmış üç ayrı şahıstır. Hepsisi de ebedidir.

Hristiyan teslisinin Anadolu Aleviliğindeki Allah, Muhammed, Ali üçlemesiyle birçok noktada ortaklıklar taşıdığı görülmekte, yüklenen fonksiyonların benzerliği dikkat çekmektedir. Hristiyan teslisindeki Kutsal Ruh unsurunun, Anadolu Aleviliğinde Hz. Ali'ye yüklenen fonksiyonlarla geniş ölçüde örtüştüğü görülmektedir.

Anadolu Aleviliğindeki birbirine girmiş ve kaynaşmış, çoğu durumda ayırt edilmesi oldukça güç olan, Allah - Muhammed - Ali kavramlarının, İslam inancındaki konumlarından çok farklı anlamda yorumlandıkları, İslam içinde kalma ve değerlendirilme çabasının sonucu, isim olarak benimsedikleri halde, ifade ettikleri anlamlarda farklılıkların oluşturduğu görülmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- BENEKAY, Yahya: Yaşayan Alevilik, İstanbul 1967, 59 s.
- 2- BİRDOĞAN, Nejat: Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı, İstanbul 1995, 53, 106, 121, 224, 229 s.
- 3- BİRDOĞAN, Nejat: Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail, Hatai, İstanbul 1991, 91, 93 s.
- 4- BOZKURT, Prof. Dr. Fuat: Alevilik, 1.2.1990 tarihli Sabah Gazetesi.
- 5- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki: Alevilik Sünnilik İslam Düşüncesi, İstanbul 1979, 91 s.
- 6- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki: Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar Mezhepler Tarihi, İstanbul 1990, 97, 101, 389 s.
- 7- HANÇERLİOĞLU, Orhan: İslam İnançları Sözlüğü.
- 8- NOYAN, Doç. Dr. Bedri: Bektaşilik Alevilik Nedir? Ankara 1987, 13, 98 s.
- 9- OGUZ Burhan: Anadolu Aleviliğinin Kökenleri" Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1984, İstanbul 1984
- 10- ÖZTELLİ, Cahit: Pir Sultan Abdal Yaşamı Bütün Şiirleri, İstanbul 1985, 93, 94 s.
- 11- ŞAPOLYO, Enver Behnan: Mezhepler Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1964, 52 s.
- 12- TÜMER, Prof. Dr. Günay, KÜÇÜK, Doç. Dr. Abdurrahman: Dinler Tarihi, Ankara 1988, 151-152s.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

BANTLAR

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B. 94.0242	Çorum	Mecitözü	Hisarkavak	Selman ÖZBEK	6.9.1994
B. 94.0246	Çorum	-	Esençay	Veli GÜRLEK	8.9.1994
B. 94.0259	Çorum	Alaca	Eskiyapar	Hasan TAŞDEMİR	12.9.1994
B. 94.0260	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut BAYRAL	13.9.1994
B. 95.0162	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin CEYLAN	9.10.1995
B. 95.0167	Amasya	Merzifon	-	A. Turan SALTİK	10.10.1995
B. 96.0026	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet BURUK	29.2.1996
B. 97.0153	Kahramanmaraş	Pazarcık	Çınarlı (Terolar)	Mustafa ENHAS	21.6.1997
B. 97.0156	Kahramanmaraş	Pazarcık	-	Oruç FESLİ	24.6.1997
B. 97.0257	Manisa	Salihli	Kabazlı	Veysel GÜNAYDIN	27.10.1997

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE HALKA NAMAZI

Anadolu Aleviliği konusunda en çok tartışılan konulardan birisi de Anadolu Alevilerinin namaz kılıp kılmadıklarıdır.

Bir görüşe göre Anadolu Alevileri de diğer Müslümanlar gibi camiye gitmekte ve İslam akidelerine uygun olarak namaz kılmaktadırlar, diğer Müslümanlardan hiçbir farkları yoktur.

Bu konudaki diğer bir görüş, Anadolu Alevilerinin camiye gitmemelerini, Hz. Ali'nin camide öldürülmüş olması ya da Muaviye döneminde cami minberlerinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e kötü sözler söylenmiş olması ve benzeri gerekçelerle, Anadolu Alevisinin On iki İmam ve Ehl-i Beyt'in adını bilmeyen cami hocasının arkasında namaz kılmayıp, Hz. Muhammed'in yaptığı gibi, ibadetini kendi evinde gizlice yaptığı yolundadır.

Bir görüşe göre ise Anadolu Alevilerinin kıldığı namaz, ibadet sistemleri olan cemlerde, cemal cemale kılınan "halka namazı"ndan ibarettir.

Şimdi namazın ne olduğu ve Anadolu Alevilerinin bu ibadetlerini nasıl yerine getirdiklerine ilişkin bilgilere bir göz atalım.

Müslümanlığa özgü bir ibadet biçimi olan namaz, dua ederken secde etme şeklinde gerçekleştirilen İslam dininin beş temel kuralından biridir. Her müslüman sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kez namaz kılmakla yükümlüdür.

Beş vakit namaz Peygamber Miraç'tayken farz olunmuştur. Namazda okunacak dualar ve rekatların sayısı bellidir. Farz namazlar; sabah iki, öğle dört, ikindi dört, akşam üç, yatsı dört olmak üzere toplam onyedirekattır. Müslümanların sünnet olarak da sabah iki, öğle altı, ikindi dört, akşam iki, yatsı dokuz rekat ekleyerek günde kırk rekat namaz kılmaktadırlar.

Cuma namazı, bayram namazı, cenaze namazı gibi namazlar da vardır. Cuma ve bayram namazları ikişer rekattır.

Ramazan ayı geceleri yatsı namazından sonra kılınan yirmi rekatlık namaza da teravih namazı denir.

Namazın birçok kuralları ve koşulları vardır. Namaza başlamadan önce abdest alınması gerekir. *"Ey iman sahipleri! Namaza duracağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin ve topuklara kadar ayaklarınızı meshedin / yahut yıkayın. Eğer cenup iseniz yahut biriniz tuvaletten gelmişse yahut kadınlara dokunmuş da su bulamamışsanız temiz bir toprakla teyemmüm edin, yüzlerinizi ve ellerinizi ondan meshedin. Allah size zorluk çıkarmak istemiyor. Ancak sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor ki şükredebilesiniz."* (MAİDE: 6) *"Ey iman edenler! Sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cenupken de - yolculuk halinde olmanız müstesna - boy abdesti alıncaya kadar namaza yaklaşmayın..."* (NİSA: 43)

Abdestte ayrıca Hz. Muhammed tarafından uygulandığı için sünnet sayılan ve bu yüzden Müslümanlarca uygulanan ayrıntılar da vardır. Yüz ve ellerin üçer kez yıkanması, yıkanmaya önce sağ

kol ve sağ ayaktan başlanması, dişlerin ovulup, kulak içinin ıslak elle sıvazlanması gibi.

Namaz kılınırken kible adı verilen Kâbe yönüne yönelme zorunludur. Namazı hiçbir engel bulunmadan sonraya bırakmak yani vaktinde kılmamak günahıdır. Namaz kılmaya engel bir durum ortaya çıktığında namaz sonraya bırakılabilir, buna kaza etmek denir. Kaza namazları için belli bir vakit yoksa da kaza ettikten sonra ilk kılınacak namazdan önce kaza namazının kılınması gerekir.

Yatsı namazından sonra üç rekat olarak kılınan "vitir" namazıyla bayram namazları vaciptir.

Farz, vacip ve sünnet olan namazlar dışında kılınan namazlara nafile, yani hiçbir yükümlülüğü bulunmadığı halde sevap için kılınan namaz denir.

Namaz kılmaya başlamadan önce kılınacak namazın hangi namaz olduğunu bilmek ve bu namaza niyet etmek şarttır. Niyetin dille söylenmesi de sünnet sayılmıştır.

İslam inancında bütün bu sayılan koşullar yerine getirildikten sonra namaz kılınması mümkün olmaktadır.

Anadolu Alevilerine göre ise beş vakit namaz Peygamber döneminde olmayıp, Abbasiler döneminde ortaya çıkmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Güneşin kaymasından / aşağı sarkmasından, gecenin kararmasına kadar namazı kıl. Sabah Kur'an'ını da gözet, çünkü sabah okunan Kur'an tanıklarca izlenmektedir." (İSRA.78) "Sana özgü bir ibadet olarak, gecenin bir kısmında, o Kur'an'la meşgul olmak üzere uyanık ol / uykundan

uyan. Böylece Rabbinin seni övülmüş bir makama / Makam-ı Mahmûd'a ulaştırılması umulur." (İSRA - 79) "Gündüzü geçim için çalışma zamanı yaptık." (NEBE.11) gibi ayetler kaynak gösterilerek Peygamber'in ibadetini gece yaptığı ve beş vakit namazın Hz. Muhammed döneminde olmadığı düşüncesi ile beş vakit namaz kılınmamaktadır.

Anadolu Alevi - Bektaşî inanç sisteminde namaz değil niyaz esastır. Fiziki anlamda bir pirin dizleri, göğsü veya yenisini öpmek, ya da Hz. Muhammed, Hz. Ali, On iki İmamlar'dan biri veya bir inanç "ulu"sunun adı anıldığında, sağ el başparmağının dudağa x değdirildikten sonra alın ya da göze değdirilmesi veya elin göğüse sonra dudağa götürülmesi suretiyle gerçekleştirilen niyaz, manevi anlamda başta Allah, Muhammed, Ali olmak üzere din ulularına yapılan duayı yani Hakk'a teslim olmayı ifade eder.

İnanç özelliklerini kaybetmiş kişi ya da gruplarda Sünni Müslümanlar'ca kılındığı anlamda namaz bulunmakla beraber, Anadolu Alevileri için asıl namaz, ibadet biçimleri olan cemlerde kılınan ve oturuş biçiminden dolayı "halka namazı" adını alan namazdır.

Halka namazı gerek biçim, gerekse içerik bakımından Sünni Müslüman'lıktaki namazdan temel noktalarda ayrılmaktadır.

Şimdi Anadolu Aleviliğindeki abdest ve namaz kavramlarına biçim ve içerik yönünden bir göz atalım.

Anadolu Aleviliğinde halka namazı için ön şartlardan biri abdest almaktır.

Ceme katılacak her kişi önceden kendi vücut temizliğini yapmak zorundadır. Yapılan bu temizlik abdest almayla özdeşir.

Bu temizlenmede ayağını yıkarken ayaklarımla kötü yola gitmeyeceğim diye niyet eden kişi, ellerini yıkarken elini harama uzatmayacağına, ağzını yıkarken dili ile kötü söz söylemeyeceğine, yüzünü yıkarken kimseye kötü gözle bakıp yüz kızartıcı bir suç işlemeyeceğine niyet eder.

Anadolu Alevisinin ibadet biçimi olan cemlerde ise on iki hizmet sahibinden biri olan "ibrikçi" (yörelere göre farklı isimler verilmektedir)nin döktüğü su ile ellerinin sadece parmaklarını yıkama şeklinde gerçekleşen sembolik anlamda abdest alınmaktadır ki bu abdest tutulan niyetlerin toplum huzurunda teyid x edilmesi anlamını ifade eder. Alınan bu abdestte amaç ahlaksal arınma ve iç temizliğinin sağlanmasıdır.

Her Alevi - Bektaşî senede bir, dede ve köy halkının katılımı ile gerçekleşen "Baş okutma" cem töreni ile toplumdaki x rızalık alıp, "yol"un yasakladığı suçları işlemeyeceğini toplum ve dede huzurunda teyid eder. Talibin yunması, yıkanması ve manen temizlenip arınması anlamına gelen bu abdeste Anadolu Alevi - Bektaşîliğinde "yıl abdesti" adı verilir. Yıl abdesti Sünni inanç x mensuplarında olduğu gibi tuvalete çıkmak, eşyle birlikte olmak gibi durumlarda bozulmamakta, ancak abdest alınırken tutulan niyetlerden birinde zaafa uğrayarak (zina, hırsızlık, adam öldürme vb.) inancın yasakladığı suçlardan birini işlemesi durumunda, inanç mensubunun düşkün ilan edilerek cezalandırılması sureti ile bozulmaktadır.

Fiziki temizlik halka namazı için esas olmakla birlikte cemlerde alınan abdestte fiziki bir temizlenmeden çok, manevi

uyan. Böylece Rabbinin seni övülmüş bir makama / Makam-ı Mahmûd'a ulaştırılması umulur." (İSRA - 79) "Gündüzü geçim için çalışma zamanı yaptık." (NEBE.11) gibi ayetler kaynak gösterilerek Peygamber'in ibadetini gece yaptığı ve beş vakit namazın Hz. Muhammed döneminde olmadığı düşüncesi ile beş vakit namaz kılınmamaktadır.

Anadolu Alevi - Bektaşî inanç sisteminde namaz değil niyaz esastır. Fiziki anlamda bir pirin dizleri, göğsü veya yenini öpmek, ya da Hz. Muhammed, Hz. Ali, On iki İmamlar'dan biri veya bir inanç "ulu"sunun adı anıldığında, sağ el başparmağının dudağa x değdirildikten sonra alın ya da göze değdirilmesi veya elin göğüse sonra dudağa götürülmesi suretiyle gerçekleştirilen niyaz, manevi anlamda başta Allah, Muhammed, Ali olmak üzere din ulularına yapılan duayı yani Hakk'a teslim olmayı ifade eder.

İnanç özelliklerini kaybetmiş kişi ya da gruplarda Sünni Müslümanlar'ca kılındığı anlamda namaz bulunmakla beraber, Anadolu Alevileri için asıl namaz, ibadet biçimleri olan cemlerde kılınan ve oturuş biçiminden dolayı "halka namazı" adını alan namazdır.

Halka namazı gerek biçim, gerekse içerik bakımından Sünni Müslüman'lıktaki namazdan temel noktalarda ayrılmaktadır.

Şimdi Anadolu Aleviliğindeki abdest ve namaz kavramlarına biçim ve içerik yönünden bir göz atalım.

Anadolu Aleviliğinde halka namazı için ön şartlardan biri abdest almaktır.

Ceme katılacak her kişi önceden kendi vücut temizliğini yapmak zorundadır. Yapılan bu temizlik abdest almayla özdeşir.

Bu temizlenmede ayağını yıkarken ayaklarımla kötü yola gitmeyeceğim diye niyet eden kişi, ellerini yıkarken elini harama uzatmayacağına, ağzını yıkarken dili ile kötü söz söylemeyeceğine, yüzünü yıkarken kimseye kötü gözle bakıp yüz kızartıcı bir suç işlemeyeceğine niyet eder.

Anadolu Alevisinin ibadet biçimi olan cemlerde ise on iki hizmet sahibinden biri olan "ibrikçi" (yörelere göre farklı isimler verilmektedir)nin döktüğü su ile ellerinin sadece parmaklarını yıkama şeklinde gerçekleşen sembolik anlamda abdest alınmaktadır ki bu abdest tutulan niyetlerin toplum huzurunda teyid x edilmesi anlamını ifade eder. Alınan bu abdestte amaç ahlaksal arınma ve iç temizliğinin sağlanmasıdır.

Her Alevi - Bektaşî senede bir, dede ve köy halkının katılımı ile gerçekleşen "Baş okutma" cem töreni ile toplumdaki x rızalık alıp, "yol"un yasakladığı suçları işlemeyeceğini toplum ve dede huzurunda teyid eder. Talibin yunması, yıkanması ve manen temizlenip arınması anlamına gelen bu abdeste Anadolu Alevi - Bektaşîliğinde "yıl abdesti" adı verilir. Yıl abdesti Sünni inanç x mensuplarında olduğu gibi tuvalete çıkmak, eşyle birlikte olmak gibi durumlarda bozulmamakta, ancak abdest alınırken tutulan niyetlerden birinde zaafa uğrayarak (zina, hırsızlık, adam öldürme vb.) inancın yasakladığı suçlardan birini işlemesi durumunda, inanç mensubunun düşkün ilan edilerek cezalandırılması sureti ile bozulmaktadır.

Fiziki temizlik halka namazı için esas olmakla birlikte cemlerde alınan abdestte fiziki bir temizlenmeden çok, manevi

anlamda bir arınma ve iç temizliğinin gerçekleştirilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

İnanç özelliğini koruyan gruplarda Sünni Müslümanlarda olduğu şekliyle namaz yoktur. Anadolu Alevileri için asıl namaz cemlerde kılınan ve oturuş biçiminden dolayı halka namazı adını alan namazdır ki bu namazda cemde bulunan her can karşısındakinin kiblesini oluşturur.

Amasya - Gümüşhacıköy - Sarayözü köyünden Haydar ALTUN (dede) konuya şu şekilde bir yorum getiriyordu; "Sünni Müslümanların ibadetinde kibleye dönülür. Alevi ceminde ise karşısındaki insanın cemaline niyaz edilir. Halka şeklinde oturulmasının nedeni de budur. Allah'ın güzelliği insanın cemalindedir. Onun için insana secde edilir, ancak insana tapılmaz. Allah da meleklerine Adem'e secde edin diye buyurmuş ancak İblis secde etmemiştir."

Allah bile güzellere aşiktir
İnanmazsan Kur'an'a bak azizim
Yüz dört kitap bu ayete tanıktır
Hak Adem'de insana bak azizim
(Hatai)

Amasya - Hamamözü - Yemişen köyünden Abdullah BALCI ise şunları söylüyordu.

"Halka namazı cemde cemal cemale kılınan namazdır. Bu namazda insan insana secde eder, çünkü Hak Adem'dedir. Allah insanı kendine örtü yapıp onda gizlenmiştir. Hak müminin kalbindedir."

Çorum - Osmancık - Çampınar köyünden Davut BAYRAL "Aleviler için asıl namaz halka namazıdır. Hazreti Peygamber ibadetini cemal cemale yapmıştır, çünkü Allah Adem'dedir." dedikten sonra Kul Fakir'in şu dörtlüğünü söylüyordu.

Münezzeh diyenler inkar eyledi
Ehl-i Mürşid doğrusunu söyledi
Hakk'ı vücudunda ispat eyledi
Göre göre inanmışım Hüdam'a

Çorum - Merkez - Eşençay köyünden Veli GÜRLEK konuya farklı bir yorum getirerek; "Aleviler için asıl olan halka namazıdır. Kur'an-ı Kerim'de Cenabı Hak buyurmuştur ki, biz geceyi ibadet ve dinlenme, gündüzü ise çalışıp rızkını temin vakti kıldık, onun için gündüz göstermelik olarak yapılan ibadet günahıdır. Bundan dolayı biz halka namazı kılarız. İlk secde Adem'e indiği için de Adem'e secde ederiz." diyordu.

Amasya - Merzifon - Kayadüzü köyünden Hüseyin CEYLAN; "Alevilerde namaz değil niyaz vardır. Niyazda Adem'e secde edilir. Hak ademdedir. Şeytan Hakk'ın emrine uyup Adem'e secde etmediği için cennetten kovulmuştur. Biz Hakk'ı Adem'de bulduğumuz için insana secde ederiz. Allah'ın cemali insanın yüzündedir." dedikten sonra Fedai'nin şu dörtlüğünü söylüyordu.

Münkirler bu sırra elbet eremez
Kur'an okur fakat manasın bilmez
Hakk'ı gökte ara'ademde bilmez
Dolarlar mescide boşunan geldi

Çorum - Alaca - Eskiypar köyünden Hasan TAŞDEMİR
ise Harabi'nin bir dörtlüğü ile konuyu yorumluyordu.

Gel sofı nutkuna sen eyle iman
Her sözüm Mevla'nın sözü gibidir
Tıpkı bana benzer Hazreti Allah
İşte gözüm Hakk'ın gözü gibidir

Konuya ilişkin Pir Sultan Abdal ve Hatai'ye ait iki dörtlük
şöyledir:

Sen Hakk'ı yabanda arama sakın
Uyduysan kalbine Hak sana yakın
Adem'e hor bakma kendini sakın
Cümlesin ademde buldum erenler
(Hatai)

İhlas ile gelen bu yoldan dönmez
İkilikten geçmeyen birliği bilmez
Eri Hak görmeyen Hakk'ı da görmez
Gözü bakar ama körden sayılır.

(Pir Sultan Abdal)

Amasya - Merzifon ilçe merkezinden Ahmet Turan SALTİK
(dede); "Alevilerde gece yarısından sonra iki rekat olarak kılınan
"leyli seyir" denilen namaz vardır. Bu Kur'an'da da geçer. Hz.
Peygamber de onu kılar, dedikten sonra Alevilerde asıl namaz
halka namazıdır, bu da cemde halkın halka biçiminde oturup,
insanın insana secde etmesiyle olur." şeklinde konuyu
yorumluyordu.

Aydın - Bozdoğan - Alamut köyünden Mehmet BURUK;
"Aleviler namazı evinde gece yarısından sonra iki rekat olarak
kılır. Aleviler için asıl olan namaz değil niyazdır. Niyaz her yerde
yapılır; tarlada çalışırken, yemek yerken, yatarken, nerde olursa
olsun Allah, Muhammed ya Ali diyerek niyaz edersin." diyordu.

Amasya - Göynücek - Şarklı köyünden Mehmet KILIÇ
Alevilerde namaza ilişkin sorumuza farklı bir cevap veriyordu;
"Bazan kılıyorum, üç düvaz okuyorum, üç düvaz zaten
namaz yerine geçer" dedikten sonra "Alevilerin namazı cemde
kılınan halka namazıdır" diye de ekliyordu.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı
gibi, Anadolu Aleviliğinde Sünni Müslümanlar'ın kıldığı namaz,
manç özelliklerini kaybetmiş kişi ya da gruplar hariç, yoktur.

Alevilerin de Sünni Müslümanlar gibi abdest alıp namaz
kıldığı yolundaki görüşler, Alevileri asimile etme çabasından
kaynaklanan, gerçeği yansıtmaktan uzak, belirli politikaların ürünü
olarak ortaya konmuş görüşlerdir.

Camiye gidip namaz kılan Alevi inancı mensupları Türkiye
genelindeki Alevi nüfusun çok küçük bir bölümünü
oluşturduğundan, bu kişi ve grupların genel anlamda Alevi inancını
temsil ettiklerini söylemek mümkün değildir.

Anadolu'da yaptığım çalışmalarda birçok Alevi köyünde
cami yapıldığını gördüm. Bu camiler ya devlet tarafından belirli
politikaların ürünü olarak yapılmıştı ya da köy halkı tarafından
çevreye uyum sağlama düşünceleri ile inşa edilmişlerdi. Yapılan
bu camilere köy halkının gitme oranının çok düşük olduğu,
çoğunlukla da hiç kullanılmadığı söylenmekte idi. Bunun nedenleri

arasında “Sünni imamın arkasından namaz kılınmaz ya da On iki İmam’ın ismini bilmesi ve sayması durumunda kılınır. Hazreti Ali camide öldürülmüştür. Muaviye döneminde cami minberlerinden Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e küfredilmiştir.” gibi gerekçeler sayılarak Alevilerin camiye gitmemeleri açıklanmaya çalışılmakta, camiye gitmemenin gerçek nedeni gözardı edilmekte idi. Oysa Anadolu Alevisinin camiye gitmemesinin altında yatan gerçek çok daha farklı idi.

Anadolu Alevisinin ibadet biçimi cemler ve cemlerde kılınan halka namazıdır. Cemler içerisinde yer alan ve Anadolu Aleviliğinin özünü oluşturan, kadınla birlikte ibadet, müzik (deyiş, düvaz) semah, kurban, bazı yörelerde içki içilmesi vb. unsurlar ile yürütülen on iki hizmetin niteliği, cami mekanı içerisinde gerçekleştirilmeye uygun değildir. Alevilerin camiye gitmemesi ve namaz kılmamasının altında yatan gerçek neden de budur.

Zahit sen bu yola benim mi dersin
Erenler sırrına erem mi dersin
Mescit hak meyhane haram mı dersin
Hak olan mescide meyhane neyler

(Pir Sultan Abdal)

İnsanlar ilkçağdan bugüne gücüne inandıkları şeylere kudsiyet atfetmiş ve saygılarını ibadet ederek göstermişlerdir.

Her inancın kendine özgü bir ibadet biçimi vardır. Bu ibadet biçimi toplumların kültürel yapılarına göre uygulamada ufak

farklılıklar göstermekle birlikte, temel niteliklerinde ortaklık taşınır.

Anadolu Alevilerinin ibadet biçimi ise İslam inancı içerisinde değerlendirilmekte ve Anadolu Alevisi İslam inancı açısından gerçek ibadetin kendi yaptığı ibadet olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu görüş onun İslami anlayışı ve yorumlayışındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Anadolu Alevisinin yaptığı ibadetinde yürüttüğü on iki hizmetin Kur’an hükümleri ve İslam inancının genel niteliği açısından yorumunu yapmak oldukça güçtür.

Anadolu Aleviliğinin ibadet biçimi olan cemler ve cemlerde kılınan halka namazı, Türkler’in İslam öncesi içinde bulundukları inanç sistemlerinin izlerini taşıyor görünmektedir. İslami bir kılıfa büründürülen eski inanca ait unsurlar üzerindeki kılıfın altından her zaman kendini hissettirmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- BİRDOĞAN, Nejat: Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai, İstanbul 1991, 87 s.
- 2- BOZKURT, Prof. Dr. Fuat (haz): Buyruk, İstanbul 1982, 120 s.
- 3- BOZKURT, Prof. Dr. Fuat : Alevilik, 28 - I - 1990 Sabah Gazetesi
- 4- EYÜBOĞLU, İsmet Zekî: Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar Mezhepler Tarihi, İstanbul 1990, 185 s.
- 5- GÖLPINARLI, Abdülhakî: 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İstanbul 1969, 277s.
- 6- NOYAN, Doç. Dr. Bedri: Bektaşilik Alevilik Nedir? Ankara 1987, 300 s.
- 7- OYTAN, M. Tefik : Bektaşiliğin İçyüzü, İstanbul (ty) I. Cilt, 221 s. - II. Cilt, 47- 48. s.
- 8- ÖZTELLİ, Cahit: Pir Sultan Abdal Yaşamı Bütün Şiirleri, İstanbul 1985, 317. 326. s.
- 9- ÖZTÜRK, Prof. Dr. Yaşar Nuri : Kur'an-ı Kerim Meali, İstanbul 1993.
- 10- ŞAPOLYO, Enver Behnan: Mezhepler Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1964, 318 s.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

BANTLAR

HAGEM Bant No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B. 92.0444	Kırıkkale	Hasandede	-	M. Ali KULDEDEOĞLU	15.12.1992
B. 93.0053	Yozgat	-	Kababel	Bekir ŞAHAN	20.4.1993
B. 94.0247	Çorum	-	Esençay	Veli GÜRLEK	8.9.1994
B. 94.0257	Çorum	Alaca	Eskiyapar	Hasan TAŞDEMİR	12.9.1994
B. 94.0260	Çorum	Osmancık	Çampınar	Bayram GÖRMEZ	13.9.1994
B. 94.0262	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut BAYRAL	13.9.1994
B. 95.0160	Amasya	Göynücek	Şarklı	Mehmet KILIÇ	7.10.1995
B. 95.0164	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin CEYLAN	9.10.1995
B. 9.0166.0168	Amasya	Merzifon	-	H. Turan SALTİK	10.10.1995
B. 95.0170	Amasya	Hamamözü	Yemişen	Abdullah BALCI	11.10.1995
B. 95.0172.0174	Amasya	Gümüşhacıköy	Sarayözü	Haydar ALTUN	12.10.1995
B. 96.0027	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet BURUK	29.2.1996

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE MUHARREM

Anadolu Aleviliği ile ilgili olarak en çok tartışılan konulardan birisi de Anadolu Alevilerinin oruç tutup tutmadıkları ya da bu ibadetlerini ne şekilde yerine getirdikleridir.

Yahudi ve Hristiyanlar'ın da yılın belli günlerinde belli nesneleri yememe şeklinde gerçekleştirdiği orucun, güneşin doğmasından batmasına kadar geçen sürede yememek, içmemek ve cinsel ilişkide bulunmamak gibi bir takım kuralları vardır. İslam dininin beş temel kuralından birini oluşturur. Kameri yılın Ramazan ayında olmak üzere her yıl bir ay tutulur. Hicretin ikinci yılında Medine'de farz olunmuştur. Kur'an da Ramazan ayı içerisinde bildirilmiştir.

Oruca niyet edilerek başlanması gerekir. Ergin olan her müslüman oruç tutmak zorundadır. Misafir ve hasta olanlar ile çocuklarını emziren kadınlar oruçlarını kaza edebilir ve sonradan tutarlar. Loğusa ve adet gören kadınlar oruç tutmazlar ama bu durumları geçtikten sonra her tutmadıkları güne karşı bir gün olarak oruçlarını tutmak zorundadırlar.

Sayılan özürler dışında Ramazan ayında oruç tutmamak Müslümanlık'tan çıkmayı gerektirir.

Oruç, Kur'an hükmü olarak bildirilmeden önce Hz. Muhammed'in Medine'de Müslümanlar'a Yahudiler'in yaptıkları gibi, yılda bir kez sadece aşure gününde oruç tutmalarını buyurduğu bilinmektedir.

Muharrem ayının sadece onuncu günü (bir gün olarak) oruç tutmak daha sonra İslam inancı açısından mekruh (Allah tarafından yasaklanmamakla beraber yapılmaması gereken) sayılmıştır.

Bunun nedeni Muharrem ayının onuncu gününün Yahudiler'in kutsal kitabı Tevrat'a göre, günahlardan arınma cezası; işlenen bir günaha karşılık tutmak üzere bir şey verme ya da yapma günü olarak kabul etmeleri ve bu gün oruç tutmalarıdır. Araplar da Yahudiler'den etkilenecek aynı gün oruç tutarken İslamiyet'in oruç ayı olarak Ramazan ayını benimsemesi sonucu 10 Muharrem günü oruç tutulması yasaklanmış ve mekruh sayılmıştır.

Muharrem ayının dokuzuncu ve onuncu günü ya da onuncu onbirinci günü (iki gün ard arda) oruç tutmak ise Peygamber tuttuğu için sünnet sayılmıştır.

Çorum - Kargı - Yeşilköy'den (köy : Sünni - Hanifi'dir) kaynak kişi Yusuf AKSOY 9.9.1994 günü yaptığım derleme çalışmasında Muharrem'de oruç tutmaya ilişkin soruma şu şekilde cevap veriyordu:

"Muharrem'de oruç tutmak sevaptır. 9 ve 11. günler tutmak gerekir. 10. gün oruç tutmak iyi değildir. Gayri Müslümler bu güne çok önem verir ve onuncu gün oruç tutmaya çok itibar ederler. Onlara benzemek için onuncu gün oruç tutmamak gerekir."

Sünni Müslümanlar açısından Muharrem bu şekilde yorumlanırken, Anadolu Aleviliği için Muharrem çok farklı anlamlar ifade etmektedir.

Anadolu Alevileri Sünni Müslümanlar gibi Ramazan ayı boyunca 30 gün oruç tutmamaktadırlar. İnanç özelliğini yitirmiş kişi ya da gruplarda Ramazan orucu tutulmakla birlikte bu, inanç açısından genel bir niteleme yapmaya yeterli değildir.

Anadolu Alevilerince Ramazan ayının 19-20 ve 21. günleri yas günü olarak kabul edilip oruç tutulmaktadır. Bunun nedeni Hz. Ali'nin Ramazan ayının 19'unda yaralandıktan sonra 21'inde Hakk'a yürümüş olmasıdır. Bunun dışında inanç özelliğini koruyan Alevilerce Ramazan ayında oruç tutulmamaktadır.

Anadolu Alevileri için aslolan Muharrem ayında 12 gün süreyle tutulan oruçtur. Bu oruç bazen 3 gün de Müslüm Akil ve iki oğul (Muhammed ve İbrahim) için tutularak 15 güne çıkarılır.

Muharrem ayı Anadolu Alevisi için yas ayıdır. Bunun nedeni Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 680'de Yezit orduları tarafından Kerbela'da önce susuz bırakılıp daha sonra başı kesilmek sureti ile öldürülmüş olmasıdır. Aleviler bu günün yasını çeker, matemini tutarlar.

Şiiler Hz. Hüseyin'in şehid edildiği 10 Muharrem gününe kadar oruç tuttuktan sonra 10 Muharrem günü dövünürler. Vücutlarına zincirlerle vurarak, vücutlarının bazı yerlerini keserek kan akıtırlar. Bu uygulamalar Anadolu Aleviliğinde yoktur. Anadolu Aleviliğinde ayrıca oruç süresi 10 gün değil 12 gündür. Anadolu Alevileri orucu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesi gerekçesi ile birlikte, aynı zamanda On iki İmamlar için de tutmaktadır.

Bir de Muharrem'de "oğundurma orucu" denen bir oruç vardır. Bu daha çok umutsuz bir hastalığı iyileştirmek için tutulur.

Çorum - Merkez - Eşençay köyünden kaynak kişi Veli GÜRLEK 8.9.1994 günkü derleme çalışmamızda:

"Muharrem orucundan önce üç gün de oğundurma orucu tutulur, oğundurma orucunu herkes tutamaz, çünkü hiç su içmeden birer dilim ekmele 3 gün oruç tutmak gerekir." diye konuyu izah ediyordu.

Bu oruç 3 gün sürmekte, oruç süresince günde bir üzüm tanesi ya da bir tek leblebi yenilerek üç gün boyunca başka hiçbir gıda ve su alınmamaktadır.

Muharrem'in başlangıcı takvimlerde belirtilmekle beraber, geleneksel açıdan Muharrem'e Kurban bayramından itibaren 20 gün sayılarak başlanması yaygın bir uygulamadır.

Kimi yerlerde ise Muharrem orucunun başlangıç ve bitiş tarihleri sabitlenmiştir.

Kaynak kişi Veli GÜRLEK Muharrem'in başlangıç ve bitiş tarihlerine ilişkin şu bilgileri veriyordu:

"Hz. Hüseyin Kerbela'ya Mart'ın 27'sinde gelmiş ve Nisan'ın 8'inde şehid olmuştur. Bu tarihleri Muharrem'in başlangıç ve bitişi olarak kabul ediyoruz ve bu aradaki 12 gün oruç tutuyoruz. Muharrem'in tarihleri sabitlendi."

Aynı uygulamanın Yozgat - Merkez - Kababel köyünde de olduğunu kaynak kişi Bekir ŞAHAN belirterek, gerekçe olarak Kerbela olayının tarihinin belli olduğunu ve her yıl değişmemesi gerektiğini gösteriyordu.

1 - 12 Muharrem tarihleri arasında tutulan oruçta Hz. Hüseyin'in Kerbela'da çektiği acılar, uğradığı haksızlıklar hatırlanarak, aynı acılar yüreklerde hissedilip Yezid'e lanet

okunurken Kerbela şehitleri için gözyaşı dökülür. Aynı zamanda hepsi de haksızlıklara uğradıklarına inanılan ve On iki İmamlar anılır. Muharrem ayı süresince hissedilen acı Hz. Hüseyin'in kişiliğinde temsilini bulan, haksızlığa uğramanın, ezilmişliğin acısıdır. Hz. Hüseyin ve Kerbela birer temsildir. Anadolu Alevisi için Kerbela bir tepkinin bir başkaldırının simgeleşmiş öyküsüdür. Saygı duyulan Hz. Hüseyin'in başkaldırısı, haksızlığa karşı direnci; üzüntüsü duyulan ise Kerbela olayının sonucudur.

Tutulan oruçta, Anadolu Alevisi, Kerbela'da çekilen acıları yüreğinde hissetmenin yanında, bedeninde de aynı acıları hissetmeyi amaçlar.

Muharrem orucu süresince kaçınılması gereken ve orucu bozan davranışlar ise şunlardır:

- ✓ Su içilmez (oruç açıldıktan sonra sulu gıdalar alınır, hoşaf ayran vb.)
- ✓ Çamaşır yıkanmaz.
- ✓ Banyo yapılmaz.
- ✓ Traş olunmaz.
- ✓ Sigara, içki içilmez.
- ✓ Hayvan kesilmez.
- ✓ Ağaç kesilmez.
- ✓ Böcek öldürülmez.
- ✓ Kokulu maddeler koklanmaz.
- ✓ Karı - koca ilişkileri olmaz (oruç açıldıktan sonra da)
- ✓ Süslenilmez.
- ✓ Aynaya bakılmaz.
- ✓ Türkü söylenmez.

- ✓ Oyun oynanmaz.
- ✓ Düğün olmaz.
- ✓ Cem yapılmaz.

Kimi yörelerde oruç tuz yalayarak açılır.

İnancın özünde olan ve geleneksel kesimde hâlâ uygulanmakta olan bu kuralların bazılarının (banyo yapmama, traş olmama, çamaşır yıkamama gibi) çağdaş yaşam içerisinde geçerliliğini yitirdiği ve uygulamadan kaldırıldığını gözlemlemekteyiz. Bu da Anadolu Aleviliğinin değişken yapısını tespit açısından ilginç bir bulgu olarak karşımıza çıkıyor.

Ramazan orucundaki orucu kaza etme ya da tutulamayan oruca karşılık fidye ya da kefare verme uygulamaları Muharrem orucunda mevcut değildir. Muharrem orucunun tutulmasında inanç açısından herhangi bir yaptırım söz konusu değildir. Tutup tutmama tamamen bireyin özgür iradesine bırakılmıştır. Tutulmaması yoldan çıkmayı gerektiren bir ^{durum} koşul değildir.

Toplumsal yaşamda musahiplik müessesesi sayesinde yaşanan yardımlaşma ve paylaşım, Muharrem ayı süresince tüm köy halkına yaygınlaşmakta ve ekonomik gücü yerinde olan her evde pişen yemek, oruç açılmadan önce fakir olanların evine gönderilerek aynı kazanda pişen yemekle oruçların açılması sağlanmakta ve toplumdaki birlik ruhu pekiştirilmektedir.

Geleneksel kesimde Muharrem ayı süresince akşamları oruç açıldıktan sonra evlerde toplanılarak, bilenler tarafından Kerbela vakası anlatılmakta ya da kitaplardan okunmakta, Hz. Hüseyin'e mersiyeler söylenmektedir.

Bugün matem günü geldi
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin
Senin derdin bağrım deldi
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

Kerbela'nın önü yazı
Yüreğimden çıkmaz sızı
Yezidler mi kırdı sizi
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

Bizimle gelenler gelsin
Serini meydana koysun
Hüseyin ile şehid olsun
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

Kerbela'nın yazıları
Şehit düştü gazileri
Fatma ana kuzuları
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

Esti deli poyraz esti
Kafir Mervan bizi astı
Hüseyin'in başını kesti
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

Kerbela'nın önü düzdür
Geceler bana gündüzdür
Şah Kerbela'da yalnızdır
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

Gökte yıldız paralandı
Şahrıban Ana karalandı
İmam Hüseyin yaralandı
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

İmam Hüseyin attan düştü
Kafir gelüb kanın içti
Atı Medine'ye kaçtı
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

Bir su verin masum cana
Yezid içti kana kana
Fatma Ana yana yana
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

Kerbela'da biter yonca
Boyu uzun belı ince
Şah Hatayi'm kasârınca
Ah Hüseyin ü vah Hüseyin

(Hatai)

10 Muharrem Alevi - Bektaşiler için matem bayramıdır. Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin Kerbela'dan sağ olarak kurtulmuş ve On iki İmam nesli ondan yürümüştür.

Anadolu Alevileri 12. günü tuttuğu orucu 11. günü akşamından yapılmaya başlanan aşureden yiyerek açarlar. Aşure, Muharrem ayı içinde, daha sonraki günlerde de yapılmakta ve Hz. Hüseyin ve On iki İmamlar'ın canı için dağıtılmaktadır.

Muharrem ve aşure birbirine bağlı gelenekler olup, aşure başlı başına ayrı bir incelemeyi gerektirmektedir. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Muharrem orucu dışında Anadolu Alevi - Bektaşilerince Şubat ayı sonunda Hz. Ali'nin bir zuhuru olarak düşündükleri Hızır için de 3 gün "Hızır Orucu" tutulmaktadır.

Anadolu Aleviliğinde adak orucu tutmak da yaygın bir gelenektir.

Muharrem orucunun bitiminde bütün köy halkının katılımıyla bir cem yapılmakta, kurbanlar tıglanıp, görgüye girmemiş canlar nasip alarak yola girmektedir.

Anadolu Alevilerinin tuttuğu Muharrem orucu, aç susuz kalarak nefsi terbiye etme amacından uzak, Hz. Hüseyin'in kişiliği ile özdeşleştirilen bir hak arayıcı, bir başkaldırı kahramanının kaybının matemidir. Anadolu Alevisi Hz. Hüseyin'de kendi başkaldırcılığını, Kerbela olayında ise kendi isyanını görür. İsyanın başarısızlığıdır ona yas tutturan. Tuttuğu yasın ardında ise hep umut vardır, Mehdi gelip bir gün herşeyi düzeltecek diye. Mehdi umudun öbür adı olmuştur Anadolu Alevisi için.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- AND, Metin : "İslam Folklorunda Muharrem ve Taziye" Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı, Ankara 1976, 4-5 s.
- 2- BİRDOĞAN, Nejat: Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı, İstanbul 1995, 400 s.
- 3- BİRDOĞAN, Nejat: Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai, İstanbul 1991, 136 s.
- 4- HANÇERLIOĞLU, Orhan : İslam İnançları Sözlüğü, İstanbul 1994
- 5- NOYAN, Doç. Dr. Bedri: "Bektaşî ve Alevilerde Muharrem Ayını Aşure ve Matem Erkanı" Halk Kültürü 1984 / 1, İstanbul 1984, 82, 84 s.
- 6- OYTAN, M. Tevfik : Bektaşîliğin İçyüzü II. Cilt, İstanbul (ty) 60 s.
- 7- ÖZ, Bakı : Alevilik Nedir?, İstanbul 1995, 211 s.
- 8- ÖZKIRIMLI, Atilla : Alevilik Bektaşîlik, Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi, İstanbul 1996, 187 s.
- 9- YILMAZ, Abdulrahman : Tahtacılar Gelenekler, Ankara 1948, 97 s.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

BANTLAR

HAGEM Bant No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B. 94.0247-0248	Çorum	Merkez	Esençay	Veli GÜRLEK	8.9.1994
B. 94.0249	Çorum	Kargı	Yeşilköy	Yusuf AKSOY	9.9.1994
B. 94.0262	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut BAYRAL	13.9.1994
B. 95.0160	Amasya	Göynücek	Şarklı	Mehmet KILIÇ	7.10.1995
B. 95.0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin CEYLAN	9.10.1995
B. 95.0166	Amasya	Merzifon	-	A. Turan SALTİK	10.10.1995
B. 96.0027-0028	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet BURUK	29.2.1996

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE AŞURE

Tatlı olarak bilinen aşure (aşur, aşura), adını Arap aylarından Muharrem'in onuncu gününden alır.

Yahudiler'in inancına göre bu gün, işlenen bir günaha karşılık olmak üzere bir şey verme ya da yapma günüdür. Bundan dolayı Yahudiler bu gün oruç tutup aç kalarak günahlarına karşılık bir bedel ödemiş olurlar. Bu inançtan etkilenecek Araplar da bu gün oruç tutuyorlardı. İslamiyet'in oruç ayı olarak Ramazan ayını kabul edip bu gün oruç tutulmasını yasaklaması ile birlikte İslamiyet içerisinde bu günle ilgili farklı inanışlar ortaya çıkmıştır.

■ Hz. Adem'in günahından dolayı ettiği tövbenin bu gün kabul olunduğu,

■ Hz. İbrahim'in bu gün ateşten kurtulduğu,

■ Hz. Yakub'un, oğlu Yusuf'a bu gün kavuştuğu,

■ Hz. Nuh'un gemisinin tufan bitip sular çekilince Cudi dağına bu gün oturduğu,

gibi inanışlarla bu gün bir şükran günü olarak kabul edilmiş ve aşure yapmak suretiyle kutlanır olmuştur.

Bu gün aşure pişirilmesinin nedeni Hz. Nuh'un gemisi öyküsüne bağlanır. Bu öyküye göre, Nuh Peygamber ahlaksal bir çöküntü yaşayan ve Allah'ın gazabına uğrayacağı kendisine bildirilen halkından, kendisine inanan birkaç kişi ve dünyada yaşayan hayvanlardan aldığı birer çift örnekle, yaptığı büyükçe bir gemiye biner ve tufan kopar. Bütün dünya sular altında kalır, gemi günlerce suyun üzerinde kaldıktan sonra dağa oturur.

Gemidekiler tufandan kurtulduklarına sevinerek gemide artakalmış ne kadar yiyecek varsa toplayıp bir kazana doldurarak bir şükran çorbası pişirirler. Pişirilen bu çorba, aşurenin ilk örneğidir.

Aşure geleneği Şii'lerce Hz. Hüseyin'in ölümüne bağlanır. Hz. Muhammed'in torunu Hz. Ali'nin oğlu olan Hz. Hüseyin, Emevi halifesi Yezid bin Muaviye'nin emri ile 10 Ekim 680 (H. 10 Muharrem 61) tarihinde ailesi ve yakınları ile birlikte Kerbela'da şehit edilmiştir. Aşure zamanla Hz. Hüseyin ve onunla birlikte Kerbela'da şehit olanların ruhu için pişirilir ve dağıtılır olmuştur. Muharrem ayının biri ile onu arası yas günü olup, onuncu gün yas biter. Onuncu gün aşure yenilip bayram edilmesi de Kerbela faciasından Hz. Hüseyin'in oğlu İmam Zeynel Abidin'in sağ olarak kurtulmuş olmasına bağlanır. Çünkü On iki imam nesli bu sayede yürümüştür.

Anadolu Aleviliğindeki aşure geleneği ise Kerbela olayına dayandırılmakla beraber, sadece Hz. Hüseyin ve Kerbela'da şehit olanlar için değil aynı zamanda On iki imamlar için de pişirilir. Kerbela için pişirilen aşure Nuh'un gemisi öyküsüyle de bilinmektedir. Hatta çoğu zaman Kerbela olayı ile Nuh'un gemisi öyküsü arasında, asıl öyküde yer almamakla beraber, bağlantı kurulmaktadır. Çorum ili Alaca ilçesi Eskiypar köyünde 12.09.1994 tarihinde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında kaynak kişi Halil TAŞDEMİR aşureyi niçin yaparsınız şeklindeki soruma şöyle cevap veriyordu. "*Aşure Nuh Peygamber'den kalmıştır. Nuh Peygamber, Allah'ın gazabına uğrayan halkından, kendisine inananlar ve dünyada bulunan hayvanlardan aldığı birer*

çift örnekle gemisinde tufanın dinmesini beklerken, gemi bir yerde denizin üzerinde takılıp kalır. Nuh Peygamber Allah'a yalvararak gemisini bu durumdan kurtarmasını diler Allah'tan bir nida gelir ve geminin bulunduğu yerin Kerbela çölünün üzeri olduğu, Hz. Hüseyin ile birlikte 73 kişinin ileride burada Yezit ordularınca şehit edileceği bildirilir. Nuh Peygamber ve gemidekiler, Hz. Hüseyin, on iki imamlar ve şehitler aşkına üç gün oruç tutup aşure yaptıktan sonra gemi yürümeye başlar ve karaya ulaşır." Bu hikayede de görüldüğü gibi uyguladığı her geleneğe kendine göre bir kılıf bulan ve kendi inancıyla bağdaştıran Anadolu Alevisi, üzüntüsünü çektiği Kerbela olayını dahi yüzyıllar önceki bir öyküyü kaynak göstererek yorumlamasını bilmiştir.

Aşure, Anadolu'da Sünni inanç mensuplarınca da yapılıyor olmakla beraber, Anadolu Alevilerince yapılan aşure, bağlandığı kaynak, yapılış tarihi, yapılış amacı, yapılış ve dağıtılış sırasında çevresinde oluşan bir takım pratik ve uygulamalarla farklılıklar taşır.

Anadolu Aleviliğinde Muharrem orucu, Kurban Bayramından itibaren 20 gün sayılarak tutulmaya başlanır. Oruç on iki imamlar için 12 gün tutulur. Çoğu yerde yaygın olan bir uygulamayla 3 gün de Hz. Hüseyin'in amcasının oğlu Müslim ve 2 oğlu için oruç tutulmakta ve orucun süresi 15 güne çıkmaktadır. Anadolu Alevileri 11 traş 12 aş diyerek, orucun on birinci günü traş olup temizlenir on ikinci günü ise aş yani aşure pişirirler. On ikinci gün tutulan oruç o gün pişirilen aşurenin yenmesi ile açılır. Bu kesin bir kural olmayıp daha sonraki günlerde de aşure pişirilmektedir.

Görüldüğü gibi Anadolu Aleviliğinde aşure, Şii'lerde olduğu gibi Muharrem'in onuncu değil on ikinci günü yapılmaktadır.

Günlük yaşantımızda bir tatlı türü olarak yer alan aşure, Anadolu Alevileri için bir tatlı olmanın ötesinde anlamlar ifade eder.

Aşureye katılan malzemenin türü ve sayısı bölgelerin bitki yapısı ve yetiştirilen ürünlerine göre farklılıklar gösterdiği gibi, ekonomik güç de katılan malzemenin niteliği konusunda belirleyici olmaktadır.

Aşure kimi yörelerde on iki imamları sembolize etmek amacıyla on iki çeşit yiyeceğin katılmasıyla yapılırken, bu uyulması zorunlu bir kural değildir. Kişilerin ekonomik güç ve tercihlerine göre değişmektedir. Ancak aşurede bulunması gerekli veya çoğu zaman bulunan yiyecekler bellidir. Aşurenin ana malzemesi su, şeker (pekmez), tuz, bazı yörelerde yarma olarak adlandırılan kabuğu çıkarılmış buğdaydır. Nohut, kuru fasulye, kuru üzüm, kayısı kurusu, incir kurusu, badem, ceviz içi, fındık, gülsuyu, zencefil vb. maddeler imkanlar ölçüsünde sıklıkla kullanılan diğer yiyeceklerdir.

Aşurenin pişiriliş ve dağıtılışı da belli bir seremoniyi gerektirir. Malzemeler kazana konurken, pişirilirken ve kazandan alınırken dualar ve özellikle Hz. Hüseyin'e mersiyeler okunur.

Köy Alevi - Bektaşilerinde aşure, köy halkı tarafından, aşure pişirilen evlerde toplu halde yenilir. Bu şekilde köy halkındaki ortak hareket etme bilinci de pekiştirilir. Hasta olanların ve mazeretinden dolayı gelemeyenlerin evlerine gönderilir. Aşurenin

kent kesiminde toplu olarak yenmesi yaygın bir uygulama olmayıp pişen aşure, evden veya akraba kadınlardan biri tarafından komşu ve akrabalara dağıtılır. Bu hizmet, işi yapan kişinin büyük bir sevap kazanacağı inancından dolayı büyük bir istekle yapılır. Büyükçe bir bakraca konan aşure kepçeyle dağıtılır. Dağıtım sırasında verilen evin nüfus durumu göz önüne alınarak dengeli bir dağıtım yapılmasına ve kul hakkı geçmemesine dikkat edilir. Evden verdiği kaba, aşure doldurulan kişi, Hak kabul etsin, hizmetin kabul olsun diyerek dağıtan kişiyi uğurlar. Aşurenin dağıtımının küçük kaplara konarak yapıldığı da olur. Bu durumda aşure boşaltıldıktan sonra kabı yıkamadan verilir. Kabın yıkanmadan verilmesindeki amaç dağıtma işi gibi, dağıtılan kabın yıkanmasının da yapılan hizmetin bir parçası olarak değerlendirilmesinden kaynaklanıyor olsa gerektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- ALGAR, Ayla Esen: "Bektaşilikte Yemeğin Yeri". İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi, 3-10 Eylül 1988, Konya Kültür ve Turizm Vakfı Yayını
- 2- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi.
- 3- AND, Metin: "İslam Folklorunda Muharrem ve Taziye". Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Kültür Bakanlığı Yayını, 1976, s.5.
- 4- HANÇERLİOĞLU, Orhan : İslam İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- 5- Meydan Larousse
- 6- NOYAN, Bedri: Alevilik Bektaşilik Nedir, Ankara 1987. 135 s.
- 7- NOYAN, Bedri: Bektaş ve Alevilerde Muharrem Ayini Aşure ve Matem Erkanı. Halk Kültürü 1984 / 1, Gümüş Basımevi, İstanbul 1984, 81, 82 s.
- 8- HAGEM ARŞIVI - BANTLAR
B. 92.0450
B. 93.0054
B. 94.0259

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE MUSAHİPLİK

Musahiplik: Anadolu Aleviliğinde, inanç mensubu, ikrar vermiş, evli iki kişinin eşleri ile birlikte (dört kapılı), ahirete kadar kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içerisinde yaşayacaklarına, toplumun ve dedenin huzurunda söz vermeleri şeklinde gerçekleştirilen bir sanal akrabalık türüdür.

Kişi yaşamında yalnız bir kere gerçekleşebilen bu andlaşmanın, ölüm, düşkünlük, ayrılık gibi durumlarda bozulması halinde yenilenmesi mümkün değildir. Ahiret kardeşliği olarak da adlandırılmasının nedeni bu beraberliğin ölünceye kadar sürmesi gerekliliğindendir. Kimi yörelerde "yol kardeşliği" olarak da adlandırılır.

Musahiplik, inanç mensupları arasında yardımlaşmayı sağlayan sosyal bir organizasyon olarak, Anadolu Alevi inancı içerisinde önemli bir işlevi yerine getirir.

Bektaşilikte özellikle Babağan kolunda yaygın olmayan musahiplik (Babağan kolunda musahipliğin bulunmayışında bu koldaki mücerretlik kavramının ve Hacı Bektaş Veli'nin de mücerret = evlenmemiş olduğu inancının etkili olmuş olabileceği gözönünde bulundurulmalıdır. Zira musahiplik için aranan şartlardan birisi de evli olmaktır.) Bektaşiler dışındaki Alevi gruplarda özellikle de Tahtacılar inancının temel niteliklerinden birini oluşturmaktadır.

Yol oğlundan bağçenizi sakınman
Yen yedinir yemişiniz koruman
Musahipsiz yedi adım yürümen
Musahibi olmayan anda yorulur
(Hatai)

Belli bir yaşa gelen her inanç mensubu kendine bir musahip tutmakla yükümlüdür. Musahiplik için ideal yaş gencin fiziksel olgunluğa eriştiği ve kişiliğinin oturduğu düşünülen 18 - 20 yaş civarındır. Ancak bu yaşlar kesin kurallarla sınırlanmış yaşlar olmayıp, daha küçük ya da daha büyük yaşlarda musahip tutulabilmektedir. Burada önemli olan kişinin kendini bu sorumluluğu taşımaya hazır hissetmesidir.

Musahip olacak kişilerde belli şartlar aranır.

- Aynı dili konuşuyor olmaları.
- Aynı mahalle, köy, ilçe veya ilde oturuyor olmaları, erişilemeyecek uzaklıkta olmamaları.
- Yola girmek için her iki adayın da ikrar vermiş olması.
- Her iki adayın da evli olmaları. (bekar iki aday yola ikrarını vermiş olmak kaydıyla musahip seçer ancak evlendikten sonra musahip olabilirler. Musahipsiz olanlar Abdal Musa cemi dışında görgüye katılamazlar.)

Musahipsiz kişi ceme gelir mi
Ettiği niyazlar kabul olur mu
Muhammed Ali yolundan derman bulur mu
Yine farz içinde farzdır musahip

(Pir Sultan Abdal)

- Adayların yolun yasakladığı suçları işlememiş olması ve yol düşkünü olmaması gerekir.
- Adayların aileleri arasında küskünlük, dargınlık, kanbağı akrabalık ve iki göbek ötesine kadar evlilikle kurulan akrabalık bağının bulunmaması gerekir.

- Adayların toplumsal statülerinin (eğitim, meslek, yaş, ekonomi) birbirlerine yakın olması, arada büyük farklılıkların bulunmaması gerekir. (Karakterleri birbirine uyan ve birbirleri ile anlaşacaklarına kanaat getirilen kimselere kendi istemeleri durumunda bu farklılıklara rağmen izin verilir.) Sosyal ve ekonomik yardımlaşma ile sosyal dengenin kurulması amaçlanan musahiplik sisteminde, musahipler arasındaki sosyal farklılıkların ilişkileri olumsuz yönde etkileyerek bozabileceği yaygın bir düşüncedir.

Kahramanmaraş - Pazarcık - Terolar köyünden kaynak kişi Mustafa ENHAS (dede) konuya ilişkin şu örneği veriyordu. "Gördüm iki kişi ikisi cahil, orda devamlı kal kıl olur, biri kamil biri cahil müşkül orda hallolur, ikisi de ölü (ikrar verip yola girmiş, nefislerini öldürmüş) kudret orda bal olur." dedikten sonra, iki cahili bir araya getirirsem orada her zaman problem çıkar, ama bir bülbülle bir kargayı da aynı kafese koymam, musahiplikte önemli olan iki gönülün birbirlerini sevmesidir şeklinde konuyu yorumluyordu.

Musahip musahibe bulsa bahane
Onları atalar bir ıssız hana
Nice yüz bin sene odlara yana
Danıştı Muhammed böyle der Ali

(Hatai)

Sayılan özellikleri taşıyan, birbirlerini belirli bir süre gözleyen ve değerlendiren iki kişi, musahip olmaya karar verdiklerinde, yolun kurallarını bilen bir rehberin öncülüğünde cemde dara durup, köy halkından sorulduktan sonra dede tarafından dualanırlar. Musahip adaylarına, birbirlerini denemeleri ve musahipliği yürütüp yürütemeyeceklerine karar vermeleri için “sınama” ya da “kazanç” adı verilen bir yıllık (daha kısa olabilir) bir süre verilir. Musahipliği yürütebileceklerine kanaat getirirlerse kazanç süresi sonunda rehber tarafından boyunlarına mendil veya tıg bent bağlanarak cem meydanına getirilen musahipler, eşleri ile birlikte dara durup toplumdan sorulduktan sonra üzerlerine bir beyaz çarşaf örtülerek dededen dua ve nasihat alırlar. Bu beyaz çarşaf yaşarken ölmenin, ölmeden önce ölmenin ve kefenlenmenin simgesidir. Ölen insanın nefsidir. Bu ölümle insanın nefsi kötülüklerden arınmış olur. Bu törenle musahipliğe girilmiş olunur. Eğer kazanç süresi içinde musahipliği yürütemeyeceklerine kanaat getirirlerse vazgeçerler, böylece kardeşlik andları bozulmamış olur ve başka biri ile musahip olabilirler. Musahip olduktan sonra andı bozanlar ise yeni bir musahip tutamazlar, düşün sayılırlar.

Kardeş çocukları evlenebildiği halde, kan kardeşliğinden daha öte bir kavram olarak değerlendirilen musahiplikte musahip çocukları birbirleri ile evlenememekte, hatta kimi yörelerde bu yasak birkaç göbek devam ettirilmektedir.

Musahip kardeşler kadın hariç birçok konuda teklifsiz ortak sayılırlar. Birinin evinde bulunanın diğerinin evinde de bulunması, bulunmadığı takdirde ortak kullanılması gerekir. Musahip, musahibin evine teklifsiz girip yemeğini teklifsiz yemelidir, çünkü

onun kardeşidir. Ekonomik anlamda yardımlaşma musahipliğin temel niteliklerinden biridir. Musahipler, kendi çocuğuna karşı üstlendiği yükümlülükleri musahibinin çocuğuna karşı da yüklenmeli ve gerekli durumlarda bu sorumluluklarını yerine getirmelidir.

Musahiptir musahibin varisi
İkisi de bir elmanın yarısı
Eyyub'un teninde kovan arısı
O da her çiçekten bala getirir.

(Pir Sultan Abdal)

Tahtacılar da musahiplik müessesesinin diğer Alevi gruplardan farklı bir biçimde değerlendirildiği ve musahiplikten sonra üç aşamanın daha bulunduğu görülmektedir. Hz. Ali bu dört aşamayı da yaşadığına inanılır. Günümüzde dördüncü aşamaya ulaşmak imkansız, diğer iki aşamayı gerçekleştirmek de çok zordur. Onun için herkes ancak musahip tutabilmektedir.

Musahiplik: Tahtacı Alevilerinde birinci aşamadır. Hz. Ali'nin musahibi Hz. Muhammed'dir.

Aşına: Musahiplikten sonra gelen ikinci aşamayı oluşturur. Musahipliğe göre gerçekleştirilmesi daha zordur. Hz. Ali'nin aşinası Veysel Karani'dir. Ancak iki musahipli aşına olabilir.

Peşine: Aşinalıktan sonra iki aşınanın ulaşabileceği bir aşamadır ve üçüncü aşamayı oluşturur. Hz. Ali'nin peşinesi onun peşi sıra gidip “boz atlı hızır”ını yani Hz. Ali'yi bulan Salman-ı Farisi'dir.

Çıgılbaş: Ancak iki peşinenin olabileceği çıgılbaş, dördüncü aşamayı oluşturur. Günümüzde bu aşamaya ulaşmak mümkün değildir. Hz. Ali'nin çıgılbaş topraktır. Hz. Ali'nin sıfatlarından biri de toprak anlamına gelen turaptır. Hz. Ali'nin toprakla çıgılbaş olması, toprakla bir ve aynı olması anlamına gelir ki bu yaşarken ölmenin, benliğini toprağa gömmenin simgesidir.

Hz. Ali'nin toprakla çıgılbaş olmasına ilişkin Aydın - Bozdoğan - Alamut köyünden kaynak kişi Mehmet BURUK şu söylenceyi anlatıyordu.

"Hz. Ali önce su ile çıgılbaş olmak ister. Su bütün mahlukların kendisinden yararlandığını ancak bahar aylarında coşup bir sele dönüştüğünde etrafına zarar verdiğini söylediğinde onunla çıgılbaş olmaktan vazgeçer.

Daha sonra ateşle çıgılbaş olmak ister. Ateş dünyadaki bütün çiğleri pişirdiğini ancak bir kötü özelliği olduğunu, kontrolden çıktığında rüzgarın da etkisiyle, köyleri, kentleri yakabildiğini söylediğinde onunla da çıgılbaş olmaktan vazgeçer.

En son toprakla çıgılbaş olmak ister. Toprak dünyadaki bütün nebatların kendinde yettiğini, üzerine pisleyen kendini kirleten insanlara gül verdiğini, hiçbir kötülüğünün olmadığını söylediğinde Hz. Ali toprakla çıgılbaş olmaya karar verir."

Söylenceden de anlaşıldığı gibi çıgılbaş her türlü kötü nitelikten uzak, kendine yapılan kötülöklere dahi iyilikle cevap verebilecek olgunluğa sahip, insani zaatlardan uzak, egosunu yok etmiş, kamil insanın ulaşabileceği bir aşamadır. Bu niteliklere sahip olmak insanın doğası gereği çok güç olduğundan günümüzde insanların çıgılbaş olması çok zor, hatta imkansızdır.

Musahipliğin kaynağı, Alevi söylencelerinde Hz. Ali ile Hz. Muhammed'in musahip kardeş olduğu düşüncesine dayandırılır. Bu söylenceye göre Hz. Muhammed Veda Haccı dönüşü Gadiri Hum mevkiinde yaptığı konuşmada inananlardan herkesin kendine bir kardeş tutmasını istemiş ve bu kardeşlik üzerine and içtirerek bu beraberliğin ölene kadar bozulmaması gerektiğini söylemiş, kendine de Hz. Ali'yi musahip kardeş seçmiştir. Musahiplik buradan kalmıştır.

Musahipliğin tarihsel kökeni konusunda ise farklı görüşler mevcuttur.

Baki ÖZ *"Musahipliğin kaynağı Asya'dır. İskidler'de (Saka) ileri ölçüde bir kardeşlik vardır. Bu örgütlenme Harezmi'de yaygındır. Asya ve Şaman kökenli olan musahiplik Oğuzlar yoluyla Ahilere geçmiş oradan da Aleviliğe girmiştir."*⁽¹⁾ derken, Nejat BİRDOĞAN *"Zerdüş kendi yöresinde kardeş birlikler oluşturmuş ve bu daha sonra günümüzde bile var olan ruhani dervişler birliğinin temelini atmıştır. Anadolu Alevilerinin bir kesiminde var olan musahip örgütünün bu olaydan çıkmış olması da akıldan çıkarılmamalıdır."*⁽²⁾

"Var olan Fütüvvetnameler, incelemeler gösteriyor ki Ahiliğe katılmak isteyen acemi çırağın (nâzil) ya da katılırken kendisine öncelikle bir yol atası bulması gerekir. Bu Alevilikteki rehber'in karşılığıdır. Sanırsanız ki Ahilikten geçmedir. Gene fütüvvet yolunda ilerlerken kendisinden daha kıdemli olan nâziller

1. Baki ÖZ; Alevilik Tarihinden İzler, s. 108

2. Nejat BİRDOĞAN; Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı, s.83

arasından iki de yol kardeşi seçecektir. Bu olay da Aleviliğin bir kesimine yol kardeşi olarak geçmiştir.”⁽³⁾ demektedir.

Musahipliğin kaynağının Asya ve Şaman kökenli olduğu ya da Zerdüş inancı kökenli olduğu konusundaki görüşlerin ise her ikisinde de haklılık payı olabileceği, her iki kaynağın da Anadolu Aleviliği üzerinde belirleyici etkilerinin bulunduğu bir gerçektir. Ancak bu etki konusunda kesin bir kaynak göstermek eldeki mevcut bilgiler ışığında mümkün değildir. Kanım Asya ve Şaman kökenli olabileceği yolundadır.

Musahiplik sisteminin özünde taşıdığı sosyal dayanışma ve organizasyon niteliği, hangi kaynaktan gelmiş olursa olsun, Anadolu Alevi inancının özünde yatan hümanist anlayışın ışığında yeniden yorumlandığı görülmektedir.

3. Nejat BİRDOĞAN; Milletlerarası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri. s.20

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- BENDER, Dr. Cemşid; Kürt Uygarlığında Alevilik, İstanbul 1991, 254 s.
- 2- BİRDOĞAN, Nejat; Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı, İstanbul 1995, 83, 162 s.
- 3- BİRDOĞAN, Nejat; Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai, İstanbul 1991, 63, 94 s.
- 4- BİRDOĞAN, Nejat; Milletlerarası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları, Ankara 1996, 20 s.
- 5- BORATAV, Pertev Naili; 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul 1993, 45. s.
- 6- BOZKURT, Fuat; (haz) Buyruk, İstanbul 1982, 52 - 72 s.
- 7- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara 1990, 112, 140 s.
- 8- KAYA, Haydar; Musahiplik, İstanbul 1989, 68 s.
- 9- NOYAN, Bedri; Alevilerde Hukuk Düzeni [Düşünlük] Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (ty), 191 s.
- 10- ÖZ, Baki; Alevilik Tarihinden İzler, İstanbul 1997, 108 s.
- 11- ÖZTELLİ, Cahit; Pir Sultan Abdal Yaşamı ve Bütün Şiirleri, 229, 239 s.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

BANTLAR

HAGEM Bant No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B. 94.0245	Çorum	İskilip	İbik	Hüseyin GÖCEN	7.9.1994
B. 94.0248	Çorum	Merkez	Esençay	Veli GÜRLEK	8.9.1994
B. 95.0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin CEYLAN	9.10.1995
B. 96.0026	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet BURUK	29.2.1996
B. 96.0030	Aydın	Merkez	Yılmaz köy	Hüseyin KORT	5.3.1996
B. 97.0151	Kahramanmaraş	Elbistan	-	Cebirail ERGİŞİ	19.6.1997
B. 97.0152	Kahramanmaraş	Afsin	Çomudüzü	Mustafa YAZGAN	20.6.1997
B. 97.0155	Kahramanmaraş	Pazarcık	Çınarlı	Mustafa ENHAS	21.6.1997
B. 97.0157	Kahramanmaraş	Pazarcık	-	Nasır DONAT	24.6.1997
B. 97.0258	Manisa	Salihli	Kabazlı	Ali KORKMAZ	27.10.1997
B. 97.0	Gaziantep	Nizip	Köşeler	Kasım ASLAN	19.11.1997

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE DÜŞKÜNLÜK

Yüzyıllardır mevcut siyasal düzenle çatışma halinde olan ve merkezi otoriteden uzak bir yaşam sürmeyi tercih eden Anadolu Alevisi, içinde bulunduğu durumun gereği kendi içinde bir yargılama mekanizması oluşturmuş, oluşturduğu bu halk mahkemesine “düşkün meydanı”, yargılama sonucu verdiği cezaya da “düşkünlük” adını vermiştir.

Düşkünlük: Anadolu Aleviliğinde, yol mensubunun yolun yasakladığı suçlardan birisini işlemesi durumunda, meydan kararı ile suçlu bulunarak, kendisi ve musahibinin (eşleri ile birlikte) dört kapılı olarak, yoldan çıkarılmaları anlamına gelen bir cezalandırma biçimidir. ✕

Yoldan olmayanların düşkün meydanında yargılanmaları mümkün olmazken, yol mensubunun yoldan olmayana karşı işlediği suç düşkünlük meydanında görülür. Yani düşkünlük ancak yol mensuplarına verilebilen bir cezalandırma biçimidir. Yargılamada cinsiyete dayalı bir ayırım yapılması da söz konusu değildir.

Düşkünlük cezası iki şekilde verilir. Bunlardan birisi süresiz düşkünlük, diğeri ise süreli düşkünlüktür. Kişinin işlediği suçun niteliğine göre verilen cezalarda ömür boyu yoldan düşmeyi gerektiren cezalara “düşkün” adı verilirken, daha hafif suçlarda verilen belirli süreli (geçici) düşkünlüklere ise “müşkül” adı verilir. ✕

Kahramanmaraş - Pazarcık - Çınarlı köyünden kaynak kişi Mustafa ENHAS, düşkünlüğe ilişkin şu bilgileri veriyordu. “Düşkünlük kaldırılmaz. Birisinin karısını kaçırmışsın, birisinin

karısıyla oynamışsın, düşkün olursun. Düşkünlüğün kalkması için telafi edilir nitelikte olması ve zarar gören kişinin rızalık göstermesi gerekir. Adam kadın kaçırdıysa yerine kadın veremeyeceğine göre düşkünlüğü kaldırılmaz.

İşlenen suçun telafi edilir nitelikte olup mağdurun rızalığının alınabileceği durumlara düşkün değil, müşkül denir.

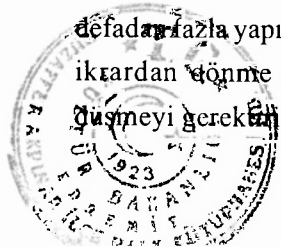
Başkasının malını gasbeden kişi Hak meydanında bunu inkar etmeyip kabul eder, mağdur olan kişinin zararını karşılar ve toplum huzurunda rızalığını alırsa müşkül hallolur.

Düşkün kalkmaz, müşkül ise hallolur”

Müşkülün halledilmesinin nedeni ise yolda müşküle düşen yani geçici olarak yol düşkün olan kişilerin, ailelerinin yoldan mahrum kalmalarını engellemektir.

Telifisi mümkün olan, kavga etme, küskünlük, dedeye ya da bir büyüye saygısızlık, mazeretsiz “hakullah” vermeme, sarhoş olup toplum düzenini bozma, cemde ve toplumsal yaşamda dedenin yapmayı yasakladığı şeyleri yapma, ailesine karşı sorumluluğunu yerine getirmeme, iftira, küfür, sırrı ifşa etme, bir defaya mahsus olmak üzere hırsızlık vb. suçlar geçici düşkünlük yani müşkül sınıfına girer. Bu tür suçlarda suçun işlendiği koşullar, suçun bilerek işlenip işlenmediği, suçu işleyen kişinin durumu, suçun ilk defa işlenip işlenmediği, mağdur olan kişinin tavrı, bu suçlara verilecek süreli (geçici) düşkünlük cezasının oranını belirlemede değerlendirme kriterlerini oluşturur.

Zina, tecavüz, mazeretsiz birden fazla evlilik, boşanma, bir defadan fazla yapılan hırsızlık, adam öldürme, musahipliği bozma, ıkrardan dönme gibi suçlar süresiz düşkünlüğü yani yoldan düşmeyi gerektirir.

Süreli ve süresiz düşkünlüklere verilecek cezalarda da farklılıklar bulunmaktadır.

Süreli düşkünlüğü gerektiren suçlarda, uyarma, geçici olarak törenlere almama, para cezasına çarptırma, ateşte yürütme, boynuna su dolu bakraç asma vb. cezalar verilir.

Süresiz düşkünlük yani yoldan düşmeyi gerektiren ağır suçlarda ise, süresiz olarak törenlere almama ve sürgüne gönderme gibi cezalar verilmektedir.

Düşkünlükle cezalandırılan suçlular için uygulanan müeyyideler daha çok suçluyu fiziki anlamda değil manevi anlamda zorlamaya ve yıpratmaya yöneliktir. Suçluyu toplum dışına iterek toplumsal faaliyetlerden men etmek, cemlere almamak, selam vermemek, ekmeğini yiyip suyunu içmemek, konuşmamak, kız alıp vermemek, sürüsünü sürüsüne katmamak, bayramlaşmamak, hastasını ziyarete gitmemek (ölüsü olursa kaldırılır) vb. gibi bireyi manevi anlamda yıpratıcı cezalar verilmektedir.

Düşkünlük cezasında amaç bireyi işlediği suçtan dolayı toplum dışına itmektir. Anadolu Alevisinin kendi içinde yarattığı bu hukuk düzeninde, İslam hukukundaki zina suçuna uygulanan recm, hırsızlığa uygulanan el kesme, adam öldürmeye uygulanan kısas gibi sert şeri hükümler mevcut değildir.

Anadolu Aleviliğindeki düşkünlük müessesesinin Yahudilik ve Hristiyan'lıktaki aforoz sistemi ile yakınlıklar taşıdığı * görülmektedir.

Din dışına çıkarılma, lanetleme anlamını da kapsayan aforoz Yahudiliğin ortaya attığı bir cezalandırma biçimidir. Tevrat'a göre büyük günahlara uygulanan bir lanetleme ve topluluk dışına çıkarma işlemini dile getirir.

Hristiyan (Katolik) aforozunda da aforoz edilen kişi kilise ayinlerine alınmamakta, kiliselerde görev yapamamakta, kilisece adları yayınlanmış olan aforoz edilmiş kişilerle ilişki kurulması yasaklanmakta, kimi durumlarda kişi yurttaşlık haklarından dahi mahrum bırakılmaktadır.

Protestanlıkta ise günah çıkarma hakkından bir yıl yoksun bırakma, evlenme ayininden bir yıl yoksun bırakma, kilise defterinden silinme gibi dinsel alanda sınırlandırılmış cezalar verilmektedir.

Anadolu Aleviliğindeki düşkünlük cezası, dedenin başkanlığında, ikrar vererek yola girmiş olan köy halkının katılımıyla gerçekleştirilen, “düşkünlük meydanı” adı verilen cemde verilmektedir. Şikayetçi ve suçlanan dara durup dinlendikten sonra halkın da görüşleri alınıp değerlendirilerek bir yargıya varılmaktadır. Dedenin tek başına yargılamada bulunması söz konusu değildir.

Yapılan yargılama sonucu düşkün ilan edilen kişinin, düşkünlüğünün kaldırılması (müşkül) da yine aynı şekilde bir cem yapılarak gerçekleştirilir ki bu ceme “düşkün kaldırma” ya da kimi yörelerde “yunma” adı verilir. Düşkünlüğü kaldırılan kişinin yola tekrar ikrar vermesi gerekir.

Çorum - İskilip - İbik köyünden kaynak kişi Hüseyin GÖCEN; “düşkün kaldırmak kar ile su örtmek gibidir, kar eriyince su meydana çıkar.” derken, düşkünlüğü kaldırılan suçlarda dahi suçu işleyen bireyin toplum nazarındaki olumsuz imajının silinemeyeceği, toplum hafızasında varlığını koruyacağı ve düşkünün işlediği suçun ağırlığını bütün yaşamı boyu hissedeceğini ifade ediyordu.

İşlenen suçun ağırlığına göre dedenin kaldıramayacağı düşkünlüklerde mürşide gidilir. Kaldırılamayacak (süresiz) düşkünlüklerin cezası ise mahşere kalır. Bu söyleyiş, süresiz

düşkünlüklere verilebilecek hiçbir cezanın o suçun karşılığı olamayacağı anlamını ifade eder.

Anadolu Alevisinin kendi içinde kurduğu bu halk mahkemesi ve bu mahkemede yapılan yargılamanın niteliği kadar, Alevileri bu tür uygulamalara iten nedenleri de incelemek bir o kadar önem taşımaktadır.

Yüzyıllardır mevcut siyasal düzen içerisinde kendini temsil ediliyor hissetmeyen, hakim ideoloji ve devlet yapısıyla çatışma içinde olan ve yapılan dayatmalar karşısında içe kapanık bir toplumsal yapı oluşturan Aleviler, devletle olan bu uzaklık ve ilişki bozuklukları sonucu kendi içinde bir yargılama mekanizması oluşturarak, devlete olan güvensizliklerini ortaya koyup, devletin yargı mercilerinin kendilerini adaletsizce yargılamasından ve güvenmedikleri kolluk kuvvetlerinin zulmünden korunmayı amaçlamışlardır.

Bu korku ve çekingenlik Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra belli ölçülerde azalmış olsa da tamamen ortadan kalkmamış, son 25 - 30 yıllık süreçte, kendi yargılama sistemlerinin başı olan dedelik müessesesinin de zayıflaması ve cemlerin yapılmayışına paralel olarak bu halk mahkemeleri yerini devlet mahkemelerinin yargılamasına ve kolluk kuvvetlerinin koğuşturmalarına bırakmıştır. Kuşkusuz bu oluşumda Türkiye’deki demokratik gelişmelerin de rolü olmuştur.

Bugün köydeki olayı korkmadan karakola şikayet eden, devletin adliyesinde yargılanmayı kabullenmiş bir Alevi toplumu oluşmuş, kendi iç hukuk sistemlerini sadece “yol”la ilgili yargılamalarda işleten, suça karşı verilecek cezalarda medeni hukukun uygun gördüğü cezayı tercih eden bir yapı ortaya çıkmıştır.

Artık Alevi toplumu devlet içerisinde kendi varlığını ispat ve farklı kimliğini kabullendirme gayreti ile mücadelesini kendi dışında meşrulaştırma çabası içerisinde.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- BARDAKÇI, Cemal; Bektaşılık - Ahilik, Ankara 1970, 73 - 74 s.
- 2- BENDER, Dr. Cemşid; Kürt Uygarlığında Alevilik, İstanbul 1991, 345 s.
- 3- BENEKAY, Yahya; Yaşayan Alevilik (Kızılbaşlar Arasında Röportaj) İstanbul 1967, 111, 114 s.
- 4- ERÖZ, Mehmet; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık, Ankara 1990, 144, 145 s.
- 5- HANÇERLİOĞLU, Orhan; İnanç Sözlüğü, Aforoz maddesi.
- 6- Meydan Larousse; Aforoz maddesi.
- 7- NOYAN, Bedri; "Bektaş ve Alevilerde Hukuk Düzeni" [Düşkünlük], I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (ty), 194, 195, 203, 204 s.
- 8- ORHON, Muharrem Naci; "Alevilikte Erkan ve Düşkünlük Müessesesi" Cem, Sayı: 7, 1966, 9 s.
- 9- ŞAPOLYO, Enver Behnan; Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1964, 268 - 269 s.
- 10- YILMAZ, Abdurrahman; Tahtacılar Gelenekleri, Ankara 1948, 98 s.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

BANTLAR

HAGEM Bant No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B. 79.0004	Sivas	Kangal	Soğukpınar (Mamaş)	Cemal KOÇAK	1979
B. 94.0245	Çorum	Iskilip	İbik	Hüseyin GÖCEN	7.9.1994
B. 94.0248	Çorum	-	Esençay	Veli GÜRLEK	8.9.1994
B. 95.0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Sadık ÖZTÜRK	9.10.1995
B. 95.0168	Amasya	Merzifon	- A. Turan SALTİK	10.10.1995	
B. 97.0155	Kahramanmaraş	Pazarcık	Çınarlı (Terolar)	Mustafa ENHAS	21.6.1997
B. 97.0255	Manisa	Akhisar	Beyoba kas.	Adil GÖKŞİN	23.11.1997
B. 97.0258	Manisa	Salihli	Kabazlı	Ali KORKMAZ	27.10.1997
B. 97.0262	Manisa	Saruhanlı	Dilek kas.	İsmet KARLIBÖLÜK	30.10.1997

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE KURBAN

İnanç gereği ya da bir adağı yerine getirmek için kesilen insan ya da hayvan olarak tanımlanan kurban, paleolitik çağdan beri doğaüstü güçlere hoş görünmek, onlardan kötülöklere engel olmalarını istemek için gerçekleştirilen dinsel bir törendir. Kurban, tüm dünya uluslarında tanrılarla insanoğlu arasında bir yakınlaşma ögesi olmuştur. Sümerler, eski Grekler ve Hindularda, tanrılara insan kurban edilmesi örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Kurbanın kaynağı konusunda çeşitli varsayımlar ileri sürölmüştür. Bu görüşlerden birisine göre kurbanın amacı, insanla tanrı arasında, yenen kurbanın etinde bir bağ kurmaktır. Diğer bir görüş ise kurbanın, tanrının beslenmesi gerektiği inancından doğmuş olabileceğidir. Kurban, hemen hemen bütün inançlarda kanlı ve kansız olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilir. Kanlı kurbanlar, insan ve hayvan kesimi ya da vücutlarından bir parça kan akıtmak şeklinde gerçekleşir. Kansız kurbanlar ise yiyecek ve içecek şeklinde sunulur.

Kurban inancı, adak inancıyla da bağıntılıdır. Bir dileği yerine getirmesi ya da bir tehlikeden korunması için gücüne inanılana verileceği vaat edilen şey olarak tanımlanan adak, en ilkel topluluklarda da görölmüş ve çoğunlukla kurban inancıyla birlikte yürütölmüştür. İslam inancında adak, Allah'tan İslam esaslarına uyularak bir istek ya da dilekte bulunuş ve bundan dolayı Allah'a verilen sözün ibadet, oruç veya kurban olarak yerine getirilişinden ibarettir. (Maide. 3)'de "Şunlar size haram kılınmıştır... Allah'tan başkası adına boğazlananlar...,dikili adak

taşları üzerine boğazlananlar..., bunlar birer fisktır, yoldan çıktır.” denilmektedir. Ayetten de anlaşıldığı gibi herhangi bir ziyaret, adak yerinden dilek ya da niyette bulunarak kurban kesmek İslam inancıyla bağdaşmamaktadır. Adak kurbanlarında adak sahibinin, kesilen hayvanın etinden yememesi yaygın bir uygulamadır. x

İslam inancına göre Allah, İbrahim Peygamber’i sınamak için oğlu İsmail’i kendisine kurban etmesini istemiş, İbrahim Peygamber oğlu İsmail’i keseceği sırada Allah gökten bir koç indirmiş ve Hz. İsmail’in yerine bu koçu kurban etmesini buyurmuştur. İnsan kurban etme geleneği de böylelikle ortadan kaldırılmıştır. (Safat. 102 - 108) 108. ayette, “sonra gelenlere onu hatırlatacak bir şey bıraktık” denilmektedir ki bu, Kurban Bayramı’m işaret eder. Yılda bir kez kutlanan dini bayramlardan biri olan Kurban Bayramı’nda, özgür, ekonomik gücü olan Müslüman kişi için kurban kesmek, İslam dini açısından vaciptir. Kesilen kurbanın üçte biri fakirlere, üçte bir ya da daha fazlası akraba ve komşulara dağıtıldığı gibi, kalanı ev halkınca tüketilmektedir. Adak kurbanının tersine, kurban sahibinin kestiği kurbanın etinden yemesinde bir sakınca yoktur.

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra kurban adetlerinde de değişimler olmuştur. Buna rağmen eski inançlarının izlerinin tamamen silindiğini söylemek de mümkün değildir. Su kaynağı, taş, toprak ve ağaca kutsiyet atfetme, yatırlardan adakta bulunma, eski Türk kültüründen günümüze değin gelebilen inanç kalıntılarıdır.

Şamanist Türkler’de, kurban sunulmadan ayin ve tören yapılmaz, kanlı veya kansız kurban sunulurdu. Kanlı kurbanların

en makbulü at’tı. Erkek hayvanlar daha makbul sayılırdı. Şaman, yanında bulunan birkaç kişi ile kurbanlık hayvanı boğmak ve bel kemiklerini kırmak suretiyle işkence ile öldürürdü. Kestikleri hayvanın eti yendikten sonra kafaları sııklara asılır, kemikler dikkatle toplanarak kayın çubukları üzerine konur, sonra kurban iskelesi üzerine kaldırılırdı. Burada üzerine kayın ağacının dal ve yaprakları serilir, bunlar orada tanrıya sunulmuş olarak kahlardı. Kemiklerin hepsi en küçük parçasına kadar kurban iskelesinin üzerinde bulunmadığı taktirde bu büyük bir felaket sayılırdı. x x?

Türkler’de topluluk içinde, kesilen hayvanın etinden hangi parçayı alacağı kişinin toplumdaki konumuna göre belli olurdu, buna da “ülüş” denirdi. Ev sahibi en iyi sayılan arka but kısmını Şaman’a hediye olarak sunardı. x x

Şamanizm’den Budizm’e, Zerdüştlük’ten İslam’a değin birçok inanç ve kültürden izler taşıyan, bunları Anadolu potasında eriterek Anadolu’ya özgü farklı bir yorum olarak ortaya çıkan bir inanç, kültür, felsefe ve yaşam biçimi gibi tanımları yapılan Anadolu Aleviliği’ndeki kurbanla ilgili uygulamalara bakıldığında da bu mozaik yapının kendini hissettirdiği görülür. İslam inançlarının sınırlı ölçülerde bastırabildiği kurban geleneğinde eski Türk kültürüne ait unsurların ağırlıklı olarak yaşatıldığı dikkati çekmektedir.

Anadolu Aleviliği’nde kurban; “tercüman”, “lokma”, “rıza lokması” gibi adlarla, kurban kesmek ise çoğu zaman “tığlamak” kelimesi ile ifade edilmektedir. x

Anadolu Aleviliği’nde, kesilen kurbanlar iki şekilde sınıflandırılır:

- 1- İçeri kurbanları
- 2- Dışarı kurbanları

1- İçeri Kurbanları: Anadolu Alevilerinin ibadet biçimi olan cemlerde belirli ritüellere bağlı olarak bir seremoni ile gerçekleştirdikleri ve cemdeki on iki hizmetten biri olarak ibadetin asli unsurlarından birini oluşturan kurbanlardır, ki bu kurbanlar belli dönemlerde belli amaçlar için kesilirler.

a) Muharrem Kurbanı: Muharrem ayı bitiminde kesilen ve köy halkı tarafından toplu halde yenilmesine özen gösterilen kurbandır. Kurbanı herkes kendisi alıp keser. Çiğ dağıtılmaz. Kurban kesilen eve gidilerek yenilir. Pişmiş halde evlere de dağıtılabılır.

b) Görgü Kurbanı: Yola giren bir Alevi - Bektaşî'nin ilk giriş töreninde kesmesi gereken kurbandır. Cemde köy halkı tarafından toplu halde yenir. Kurban, görülen (görgüye giren) kişi tarafından alınır.

c) Yıl Kurbanı: Bir Alevi - Bektaşî'nin, senede bir bağlı olduğu dede ya da baba tarafından görülmesi gerekir. Bektaşilerde "baş okutmak" olarak bilinen cemlerde kesilen bu kurbanı "Yıl Kurbanı" denir. Cemde köy halkı tarafından toplu halde yenir. Kurban, kurban sahibi tarafından alınır.

d) Abdal Musa Kurbanı (Birlik Kurbanı): Bütün köylünün katılımıyla alınan kurban, tohumlar ekilmeden önce Abdal Musa adına kesilerek cemde köy halkı tarafından toplu halde yenir.

e) Musahip Kurbanı: Anadolu Alevi - Bektaşiliği'nin temel niteliklerinden birisi olan Musahipliğe (yol ya da ahiret kardeşliği) giriş merasiminde iki musahip tarafından alınarak kesilen kurban, köy halkı tarafından cemde toplu halde yenir. Bu kurbanın diğer bir adı da "öz kurbanı" olup, kardeşlikten ayrılınmaması, iki kişinin özlerini birleştirmesi anlamına gelir.

f) Düşkün Kaldırma Kurbanı: İşlediği bir suçtan dolayı cezalandırılarak düşkün olan bir kişinin, belli bir süre sonra aynı suçu bir daha işlemeyeceğine kanaat getirerek tarikata geri dönmesine karar verilmesi ve bunun için yapılan ceme "düşkün kaldırma" denir. Bu cemde düşkünlüğü kalkanın kestirdiği kurban, köy halkı tarafından toplu halde yenir.

g) Dar Kurbanı (Dardan İndirme): Ölen bir canın ardından, musahibi ya da varisleri tarafından, onun geride kalan alacak vereceğini halletmek için yapılan cemde kesilen kurbandır. Kesilen bu kurbanla ölen can için köy halkından rızalık alınır.

İçeri kurbanlarını düşkünler yiyemez, düşkünün kurbanı da yenmez.

İçeri kurbanları, koç, koyun, büyükbaş hayvanlar olarak kesilir. Erkek hayvanlar, özellikle koç daha makbul sayılır.

İçeri kurbanlarındaki genel bir özellik, pişirilmeden dağıtılmaması ve köy halkı tarafından toplu halde yenilmesidir. Bu uygulamanın toplumdaki kolektif ruhu arttırarak toplumsal dayanışmayı sağlamaya yönelik bir çaba ve kurbanın toplu halde yenilmesi geleneğinin geçmişten günümüze bir yansıması olarak değerlendirmek gerekir. Kemiklerin kaybolmasını engellemek de ayrı bir neden olarak değerlendirilebilir.

2- Dışarı Kurbanları: Dışarı kurbanları, bir dileğin gerçekleşmesi ya da bir adaktan dolayı kesilen kurbanlardır. Adak kurbanları, kanlı ya da kansız kurban şeklinde uygulanabilmektedir. 11.10.1995 tarihinde Amasya ili Hamamözü ilçesi Yemişen köyünde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında kaynak kişi Abdullah BALCI, adak kurbanını şöyle tarif ediyordu: "Adak kurbanı niyete bağlıdır, ne adarsan onu verirsin, bir elma bile

kurban olabilir. Daha çok adak kurbanı olarak Cebrail adı verilen bir horoz kesilir." Adak kurbanı olarak kesilen horoz ve tavuklara Cebrail denilmesine ilişkin söylenceyi 29.02.1996 tarihinde Aydın ili Bozdoğan ilçesi Alamut köyünde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında kaynak kişi Mehmet BURUK şöyle anlatıyordu; "Cebrail, seksen bin yıl konacak bir yer bulamadan uçtukten sonra kubbede bir nurdan kandile konar. Konunca terler ve terinden köpükler oluşur. Bu köpükler Hakk'ın emri ile yumurta olur, bu yumurtalardan bugünkü tavuk ve horozların nesli oluşur. Onun için tavuk ve horozlara Cebrail denir. Horozların sabah namazında ötmesinin sebebi, Cebrail'in ve arştaki meleklerin sesini duymalarıdır."

Anadolu Aleviliği'nde adak kurbanı olarak koç, koyun ve büyükbaş hayvanlar da kesilmesine rağmen yaygın olarak Cebrail kesilmektedir. Adak kurbanları da çiğ olarak dağıtılmaz, pişirilip toplu halde yenilmesine özen gösterilir.

İslam inancıyla bağdaşmayan yatır ve ziyaret yerlerinden istekte bulunarak adak kurbanı kesme, Anadolu Alevi - Bektaşî kültüründe yaygın bir uygulama olarak varlığını korumakta ve eski Türk kültüründeki atalar kültünün izlerini taşıyor görünmektedir.

Anadolu Alevi - Bektaşîlerince Kurban Bayramı'nda da, yaygın olamamakla birlikte, kurban kesilmektedir. Kurban Bayramı'nda kesilen kurban, köylerde yine kesilen evlere gidilerek toplu halde yenilmekte, pişirilen kurban evlere de gönderilmektedir. Çiğ dağıtılmamaktadır. Gelenekten kopuk kent yaşamı içerisinde ise kültürel etkileşimin, Alevi - Bektaşîleri İslami

kurallara uygun kurban kesme konumuna getirdiği ve herhangi bir farklılığın bulunmadığı gözlemlenmektedir.

Bunun dışında, Anadolu Alevi - Bektaşîlerince 6 Mayıs Hıdırellez'de mezarlıklara gidilerek kurbanlar kesilmektedir ki bu, Türk kültüründeki atalar kültünün günümüze bir gelenek olarak yansımından başka bir şey değildir. 21 Mart'ta kesilen Nevruz kurbanı ise, bu günün Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilmesinden kaynaklanıyor görünmekle birlikte bu tarihin yüzyıllardan beri doğanın canlandığı, kışın sona erip baharın başladığı gün olarak kabul edilip kutlandığı düşünüldüğünde, kesilen kurbanın bahara ermenin mutluluğundan olabileceği akla gelen bir diğer husustur.

Kurban olarak kesilecek hayvanın herhangi bir fiziksel eksikliğinin olmaması gerekir.

İçeri kurbanlarında, kesilecek kurbanın boynuzlarına elmalar takılıp, alın ve kuyruk üstlerine boyalar sürülerek süslenir.

Tığlanacak kurbanlar, cem meydanına getirilip su ve tuz verildikten sonra serbest bırakılarak bir işaret vermesi beklenir (işemesi, melemesi vb.). Bu işareti verdikten sonra kurbana abdest aldırılır. Sağ el ıslatılarak hayvanın sağ bacağı dizinden aşağı sıvazlanır. Arka ayaklar da yıkandıktan sonra kuyruğu kaldırılarak altma su serpilir. Dedenin önüne getirilerek sağ ön ayağı gözünün ya da kulağının üstüne konan kurban -ki bu hareket Hz. İsmail'in kesileceği zaman gözlerinin bağlanmasını canlandırmak için yapılır- dede tarafından dualamr; Kurbanı Halil, Ferman-ı Celil, tığ-ı Cebrail, itaat-ı İsmail kurbanlarımızı dergahı izzetinde kabul eyle, lokmaya sevap yazıla, kazaları, afetleri, belaları defetmiş ola. Nur-u Nebi, keremi Ali, gülbenk-i Evliya, Hünkar Hacı

Bektaş-ı Veli ... gerçek erenlerin demine Hu, dedikten sonra ya Allah, ya Muhammed ya Alı pirımız, üstadımız Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, gönül birliği ile diyelim bir Allah, der. Cemde bulunanlar secdeye varırlar. (Dualar farklı şekillerde olabilir, bu dede ya da babanın o konudaki bilgi birikimine bağlıdır. Standart bir dua örneği yoktur.) Daha sonra “zakir” tarafından üç kurban “duvaz”ı okunur. Okunan duvaz örneklerinden Pir Sultan’a ait bir dörtlük şöyledir;

Abdal Pir Sultan’ım er Hak’sın er Hak
Münkir kullarından ıraksın irak
Kurdun işi namert lokması yemek
Hak için adanan kurbana neyler

Dualanan kurban, on iki hizmet sahibinden biri olan “kurbancı” tarafından dışarı götürülerek tığlanır. Kurbancı hizmeti, oğlu İsmail’i Allah’a kurban etmek isteyen Hz. İbrahim’den kalmıştır kanısı geleneksel Alevi - Bektaşî kültüründe yaygın olmakla birlikte, eski Türk kültüründe de kesilen kurbanların “kazancı” adı verilen iki kişi tarafından hazırlandığı, göz önüne alınması gereken bir diğer husustur. Kurbancı hizmeti, bir erkek tarafından yürütülmekle birlikte kadın ve erkek yardımcıları da bulunmaktadır. Kadın yardımcıları, etlerin parçalanması ve pişirilmesi aşamasında görev almaktadırlar. Kanın rasgele akmasını engellemek için önceden hazırlanan kuyunun (tercuman kuyusu) başına getirilen kurbanın bir ayağı serbest bırakılıp diğer üç ayağı bağlanır ve başı kibleye çevrilerek kesilir. Kurbanın kesilirken incitilmemesi için özel bir gayret sarfedilir. Derisi

yüzülen kurban, kemiklerini kırmamaya özen gösterilerek parçalanır ve pişirilir. Kurbanın ciğerlerinden hazırlanan lokma, cemde bulunan canlar tarafından yenir ki bu, bir kurbanın ciğerlerini paylaşan canların birlik olmalarını birbirine candan bağlanmalarını ifade eder.

Musahip ceminde kesilen kurbanın yüreği, musahipler tarafından yenir.

Piştirilmeden önce kurban etinden herhangi bir parça alınamayacağı gibi, dede izin vermeden yemeye başlamak da mümkün olamamaktadır. Dede, “destur şah” deyip bir lokma aldıktan sonra yemeye başlanmaktadır. Dağıtım yapılırken elden geldiği kadar eşit davranılması da uyulması gereken bir diğer husustur. Ceme katılamayacak durumda olan hasta ve yaşlı kişilerin evlerine kurban eti gönderilerek onların da nasip almaları sağlanır.

Kurbanın en son lokması kırklar aşkına yendikten sonra sofraya bağlanır ve dede hayır duası okur:

“Bismi Şah, Allah Allah. Elhamdülillah, nimeti devlet ziyade ola. Er Hak bereketin vere. Bu gitti yenisi gele. Nimeti Celil, bereketi Halil ola. Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin. Bir nimeti nur ola... gerçeğin demine Hu...” der ve cem “birle”nir.

Eti yenen kurbanın kemiklerinin eksiksiz olarak toplanıp tercuman kuyusuna gömülmesi gerekir. Kemikler geçmişte kurbanın derisine sarılarak gömülürken günümüzde bu uygulama derinin ziyan olduğu gerekçesi ile ortadan kalkmıştır. Bu uygulamaya kaynaklık ettiği söylenilen bir söylenceyi 11.12.1992 tarihinde Kırıkkale ili Keskin ilçesi Haydar Sultan köyünden kaynak kişi Mustafa BABÜR şöyle anlatıyordu;

"Hoca Ahmet Yesevi 99 tane talebe okuturdu, bunların kalfaları Virani, Nesimi, Baba Mansur ve Nasrettin Hoca idi. Hoca Ahmet Yesevi'nin bir kara kuzusu vardı. Hoca bu kuzuyu keser yer, sonra kemiklerine zarar vermeden birleştirir, deriyi üstüne örter, dua eder ve kuzu kalkar gider yayılırdı. Kalfa başları herşeyi öğrenir bilirlerdi. Hoca Ahmet Yesevi bir geziye giderken öğrencilerini bu dört kalfaya bıraktı ve okula bakmalarını istedi. Birgün dört kalfa, nasıl olsa Hoca'nın okuduğu duayı öğrendik, canımız da et istiyor, kuzuyu kesip yiyelim, sonra diriltiriz dediler. Kuzuyu kesip yediler, ancak bir kemiği eksik kaldığı için kuzu topal oldu. Hoca döndüğünde kuzunun topal olduğunu gördü ve sordu. Kuzuyu Virani'nin kestiğini öğrendiğinde "sen yedi defa Hak aşkına kesil ve viraneye dol" diye intizar etti. Bir virane taşlık yere atıldığı için adı Virani kaldı. Baba Mansur'un kuzuyu astığını öğrendiğinde, "sen de Hak aşkına asıl", Nesimi'nin kuzuyu yüzdüğünü öğrendiğinde "sen de Hak için yüzül" dedi. Nasrettin Hoca'ya sordu "sen ne yaptın?", Nasrettin Hoca; "ben de güldüm" dediğinde ona "sana da kıyamete kadar gülsünler" dedi. Bunlar intizarı Hoca'dan aldıkları için bu söylenenler oldu. Bundan dolayı kurbanın kemikleri toplu halde bir kuyuya gömülür, böyle bir kuyunun üstünde bilinmeden dahi ev yapılırsa o ev düzen tutmaz."

Tahtacılar da yaygın olan bir uygulamaya göre kurbanın başını ancak dört kapıyı tek mil eden (musahip, aşına, peşine, çığıldaş) yiyebilir. Bunu kimse yapamadığı için kurbanın başı tercuman kuyusuna atılmaktadır. Aynı şekilde kurbanın yüreğini bir ehl-i sadık yani dünyada hiç yalan söylememiş birinin yemesi gerekir ki böyle bir insan da bulunmadığından yürek de tercuman kuyusuna atılır.

Anadolu Aleviliği'ndeki kurban kemiklerinin toplu halde bir kuyuya gömülmesi uygulaması her ne kadar böyle bir söylenceye dayandırılırsa da, bunu eski Türk kültüründeki kurban kemiklerinin kurban iskelesi denilen ağaçlar üzerine konup tanrıya sunulmuş olarak orda kalması, eksik kemik olmasının büyük bir felaket olarak değerlendirilmesi inancına bağlamanın daha tutarlı bir görüş olacağı inancıdayım.

Anadolu Aleviliği'ndeki yaygın bir inanışa göre de bu dünyada Hak için kesilen kurbanlar, huzir-i mahşerde Burak olup kesenlerini Sırat köprüsünden geçireceklerdir. Kemiklerin toplu olarak bir yere gömülmesinde bu inancın da etkisinin olabileceği dikkati çeken bir başka husustur.

Anadolu Alevi - Bektaşî kültüründeki olguları bir tek kaynağa bağlayarak açıklamak ya da tarif etmek oldukça güçtür. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken gerek ilk, gerek son mekanda, gerekse göç yolları üzerinde karşılaşılan değişik inanç ve kültürler, Anadolu Aleviliği dediğimiz kavramı yaratmıştır ki bu kavram ne Orta Asya Şamanizm'i ne de Anadolu'da şekillenmiş olan Müslüman'lıkla tek başına bağdaşmaz. Her ikisinden de almış olduğu şeyler olmakla birlikte bunların dışında Budizm'den Brahmanizm'e, Zerdüştlük'ten Anadolu'da yerleşik eski kültürlerle değin birçok inanç ve kültür ögesi Anadolu'ya özgü farklı bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konumuz olan kurbanda ise taşıdığı küçük orandaki İslami unsurlardan çok, eski Türk kültüründeki kurbanla ilgili pratiklerin ve inançların yaşatıldığı görülmekte, her ne kadar bunlara İslami bir kılıf uydurulmaya çalışılsa da altında yatan öz, her zaman kendini hissettirmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- BAŞER, Doç. Dr. Zeki; İçtimai Adetlerimiz - İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz. Ankara 1972. 16 s.
- 2- BENEKAY, Yahya; Yaşayan Alevilik. İstanbul 1967. 173 s.
- 3- BİRDOĞAN, Nejat; Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı. İstanbul 1995. 105 s.
- 4- BOZKURT, Fuat (Hazırlayan); Buyruk. Ankara 1982. 66, 67, 73 s.
- 5- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşılık. Ankara 1990. 296. 302 s.
- 6- HANÇERLİOĞLU, Orhan; İnanç Sözlüğü.
- 7- İNAN, Abdulkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara 1986. 100, 101, 104 s.
- 8- NOYAN, Bedri; Bektaşî ve Alevîlik Nedir. Ankara 1987. 330, 331 s.
- 9- OYTAN, M. Tefrik; Bektaşîliğin İçyüzü. İstanbul (ty) 161 s.
- 10- ÖZTELLİ, Cahit; Pir Sultan Abdal Yaşamı Bütün Şiirleri. İstanbul 1985. 318 s.
- 11- RADLOFF, W. (Çev. Prof. Dr. Ahmet TEMİR); Sibirya’dan Seçmeler. Ankara 1986. 245, 246, 249 s.
- 12- TANYU, Dr. Hikmet; Ankara Çevresinde Adak ve Adak Yerleri. Ankara 1967. 310 s.
- 13- YETKİN, Çetin; Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri. İstanbul (ty).
- 14- ÖZTÜRK, Prof. Dr. Yaşar Nuri (Çeviren); Kur’an-ı Kerim Meali. İstanbul 1993.
- 15- YILMAZ, Abdurrahman; Tahtacılar Gelenekleri. Ankara 1948. 68 s.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

BANTLAR

HAGEM Bant No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi
B. 92.0453	Kırıkkale	Keskin	Haydarsultan	Mustafa BABÜR
B. 94.0261	Çorum	Osmanek	Çampınar	Davut BAYRAL
B. 94.0247	Çorum	-	Esençay	Veli GÜRLEK
B. 95.0160	Amasya	Göynücek	Şarklı	Mehmet KILIÇ
B. 95.0164	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin CEYLAN
B. 95.0170-71	Amasya	Hamamözü	Yemişen	Abdullah BALCI
B. 95.0174	Amasya	G. Hacıköy	Sarayözü	Haydar ALTUN
B. 96.0027-28	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet BURUK
B. 96.0030-31	Aydın	-	Yılmazköy	Hüseyin KORT

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE İÇKİ (Bade, Dem, Dolu, Mey)

Ali`yi seven Ali`ye uyan anlamından hareketle ortaya çıktığı söylenen Alevilik, zaman içerisinde bu tanımdan farklı bir çizgide Anadolu`ya özgü bir yorum kazanmıştır ki biz buna Anadolu Aleviliği diyoruz. Anadolu Aleviliği her ne kadar (Alevi, Bektaşî, Kızılbaş, Tahtacı, Çepni) vb. isimler altında farklı kollara ayrılıyor ve bulundukları coğrafyalarda farklı gelenek ve görenekleri yaşatıyor olsalar da, inanç özelliklerinin koruyan gruplarda pek çok ortak noktanın yaşatıldığını görürüz.

Anadolu Aleviliği kendine özgü gelişim çizgisiyle hiçbir zaman genel anlamdaki Alevilik tanımıyla sınırlanmamış, bünyesinde yapılan birtakım pratik ve uygulamalarla İslam dairesi dışında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede en belirleyici etkenlerden biri de Anadolu Alevisinin bade, dem, dolu, mey vb. adlarla ifade ettiği içki geleneğidir.

Kendini gerçek Müslüman saymasına, Kur’an’ı kutsal kitap bilmesine, Allah ve Muhammed’e, olan inancına rağmen, Anadolu Alevisini Kur’an’ın bu konudaki kesin hükmüne uymaktan alıkoyan nedir?

Anadolu Aleviliği bir inanç olma özelliğinin yanısıra aynı zamanda bir kültür ve yaşama biçimidir. Türkler’in İslamiyet’i kabul etmeden önce içinde bulundukları inanç ve kültür dairesi, İslamiyet’i kabullenmeleri ile birlikte birden bire ortadan kalkmamış; bir kısmı içine girdikleri yeni inancın kurallarına uyarken, bir kısmı yüzyıllardır yaşadığı inanç ve kültüre yeni din

çevresinde uygun birer kılıf bulup, yeni dine ait göstererek eski inanç, gelenek ve göreneklerini yaşatmışlardır. Bunlar Anadolu Alevileridir.

Türkler'de Anadolu'ya gelmeden önce de var olan içki geleneği, geldikleri yeni iklimde yani Anadolu'da kendine kolayca yer bulmuştur. Anadolu'nun tarımsal üretime dayalı ekonomisinde, üzüm üretiminin bolluğu ve Anadolu'da yaşayan yerleşik kültürlerde de içkinin her çağda varlığı gözönüne alındığında, üzümün şarap ya da diğer içkiler biçiminde, eski kültürünü yaşatma çabası içindeki halkın yaşamında yer almasının gayet doğal bir sonuç olduğu görülür.

İslamiyet'in kesin olarak yasakladığı ve haram saydığı içkinin, Kur'an'ın (Maide 90) *"Ey iman edenler, uyuşturucu / şarap, kumar, tapılmak için dikilen taşlar fal okları şeytan işi birer pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz."* şeklindeki kesin hükmüne rağmen, Anadolu Alevi - Bektaşî topluluklarınca içilmeye devam edildiğini, hatta bazı bölgelerde Alevi inancının ibadet biçimi olan cemlere kadar girdiğini görüyoruz.

Yasaklar nereden gelirse gelsin, içki geleneği, Anadolu Alevi kültüründe kendine sürekli olarak yer bulmuş ve varlığını korumuştur. Anadolu Aleviliğindeki birçok inanç ve geleneğe temel oluşturan "Kırklar Cemi" bu konuyu belirlemek açısından da önemlidir.

İnanca göre kırklar, kutsallıklarına inanılan, aralarında Hz. Ali, Fatma ve Salman-ı Farisi'nin bulunduğu bilinen 40 kişidir.

Hz. Muhammed miraçtan dönerken bir evde toplantı olduğunu görür, kapıyı çalar içeri girmek ister, içeridekiler kim olduğunu sorarlar, Peygamber olduğunu söyler. İçeridekiler bizim

aramıza Peygamber sığmaz diyerek içeri almazlar. Peygamber geri dönüp giderken Hak'dan bir nida gelir, git o kapıyı tekrar çal. Peygamber döner kapıyı tekrar çalar, içeriden aynı soru sorulur ve aynı cevap verilir, kapı yine açılmaz. Peygamber dönüp giderken Hak'dan yine bir nida gelir; benliğini at git o meclise dahil ol. Peygamber geri döner, kapıyı çalar, içeridekiler yine kim olduğunu sorarlar, Peygamber bu defa, bir fukarayım diye cevap verince kapı açılır. Peygamber içeri girdiğinde 39 kişi olduklarını görür. Siz kimsiniz diye sorar. Bize kırklar derler şeklinde cevap alır. Kırkınız nereden diye sorar Dışarıya yiyecek toplamaya gitti diye cevap verirler. Peygamber, sizlerin Kırklar olduğu nereden malum der. Bizler Kırklar'ız, birimiz neyse cümlemizde öyledir derler. Peygamber bunu ispat etmelerini ister, Hz. Ali kolunu uzatır ve bir neşter vururlar 39'unun kolundan da kan damlar, bir damla kan da dışarıdan içeri gelir. Bu yiyecek toplamaya giden Salman-ı Farisi'nin kanıdır. Daha sonra elinde bir üzüm tanesiyle Salman-ı Farisi gelir. Kırklar, Peygamber'den bu üzüm tanesini kırka pay etmesini isterler. Peygamber bir üzüm tanesini nasıl kırka pay edeyim diye düşünceye dalar. Bunun üzerine Hak'dan Cebrail'e emrolunur, cennetten, nurdan bir tabak al Muhammed'e ver, üzümü ezip şerbet eylesin ve kırka pay etsin. Peygamber, üzümü cennetten gelen nurdan tabakta parmağıyla ezerek şerbet yapar. Kırklar bu şerbetten içer mest olurlar ve kalkıp semaha dururlar.

Anadolu Alevileri, ibadet biçimleri olan Cem'lerde geleneksel usullerle içtikleri içkinin, Kırklar Meclisi'ndeki üzüm suyunu temsil ettiğine inanırlar. Alevi - Bektaşî edebiyatında sıklıkla işlenen bu konuya ilişkin iki dörtlük şöyledir:

Payım gelir erenlerin payından
Muhammed neslinden Ali soyundan
Kırkların içtiği engür suyundan
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver.

Cennetin kapısını Kırklar açtılar
Tohumunu yeryüzüne saçtılar
Bir üzümü engür deyip içtiler
Size mescit bize meyhane düştü.

Anadolu Alevilerinin ibadet biçimi olan cemlerde içkinin, sunulması ve içilmesi belli kurallar içerisinde gerçekleşir. İçkileri dağıtmakla yükümlü olan, -ki bu içkiler kimi yerlerde su veya şerbet kimi yerlerde de alkollü içkidir-, Saki / Saka gibi adlar verilen hizmet sahibinin bulunması, içki dağıtma işinin rasgele yapılamayacağını da gösterir. Dede tarafından dualanan içki, kadehe konduktan sonra sağ elin avuç içi ile alınıp, sol el göğse konularak sunulur, aynı şekilde alınır ve geri verilir. Bazen iki elle tutularak sunulduğu da görülür. Kadehin bu şekilde sunulması içindeki içkiyi ve içen kişinin ne kadar içtiğini gizlemeye yönelik bir eylem gibi görülmektedir. Cemlerde içilen içki semboliktir, sarhoş edecek kadar içilmez, sarhoş edecek kadar içilen içki haramdır, sarhoşluk maddi değil manevi sarhoşluk olmalıdır.

Kırıkkale ili Hasandede ilçesinde 15.12.1992 tarihinde yapmış olduğum derleme çalışmasında kaynak kişi Mehmet Ali KULDEDEOGLU (dede) içki içmenin üç türlü olabileceğini söylüyor ve şöyle bir sınıflandırma yapıyordu:

1- Aşka gelip içmek: Canın istediğinde bir dostunla ırmak kenarına gidip içmektir.

2- Zevke gelip içmek: Zengin isen meyhaneye gidip içmektir.

3- Mey olarak içmek: İçkinin aslı budur. Cemlerde içilen bu içkide, kalp kırılmaz, huzur bozulmaz. Bu içki Kırklar Meclisi'nde Peygamber'in ezdiği üzüm suyu niyetine içilir. Kaynak kişi bu açıklamalarla birlikte eskiden cemlerde içki içildiğini ancak bu uygulamayı kaldırdıklarını söylüyordu.

Çorum'un Alaca ilçesine bağlı Eskiypar köyünde 12.9.1994 tarihinde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında, kaynak kişi Halil TAŞDEMİR (dede), herşeyin fazlasının hatta fazla yenen yemeğin dahi haram olduğunu, onun için kararınca içip Ehl-i Beyt muhabbeti yaparsan o içkinin helal, eğer fazla içip sarhoş olursan o içkinin de haram olacağını söylüyordu.

26.11.1989 tarihinde Sivas ili Divriği ilçesi ilçe merkezinde Kevendüzü köyünden kaynak kişi Hüseyin ŞAHİN'le (dede) yapmış olduğum derleme çalışmasında, cemlerde içki içilmediğini, içkinin cemden bağımsız bir bölümde içildiğini, haram olmadığını, daha birleştirici ve kaynaştırıcı olduğunu, hoş sohbet yarattığını söyleyerek; "*Bize göre içki haram değildir, çünkü herşey insanlar içindir. Alevilik de diyor ki herşey ehline helaldir.*" şeklinde konuyu yorumluyordu.

Çorum ili Mecitözü ilçesi Hisarkavak köyünde 6.9.1994 tarihinde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında, köylüler köyün dışında Ezen Dede adında adak kurbanları kesilen bir türbeleri olduğunu söylediler. Görüntü almak için türbeye

çıktığımızda, yakın çevre Alevi köylerden gelen bir grubun kurban eti ile rakı içtiklerini gördüm.

Alevi - Bektaşî şiirinde, konuyla ilgili birçok deyişler yer almaktadır. 17. yüzyıl Bektaşî şairlerinden Kul Nesimi'nin konuya ilişkin iki beyiti şöyledir:

Gah giderim medreseye ders okurum Hak için
Gah giderim meyhaneye dem çekerim kime ne.

Kelp rakip haram diyormuş şarabın bir katresin
Saki doldur ben içirim günah benim kime ne.

Son dönemlerde Anadolu Aleviliğinde içki geleneğinin ibadet biçimleri olan cemler dışında yaşatılmaya çalışıldığı görülüyor. Yaptığım araştırmalarda birçok köyde eskiden cemlerde içki içildiğini ancak günümüzde bu uygulamanın kaldırıldığını duydum. Bu değişim, İslamiyet'in bu konudaki yasaklaması, çevre baskısı ve çevreye uyma düşüncesinin bir sonucu gibi görünmekle beraber, yaşanan değişim sadece içkiyi cemler dışına muhabbetlere ve günlük yaşama taşıma şeklinde olmuştur. Yoksa içkiye haram gözüyle bakmak gibi bir değişim söz konusu değildir. Herşey ehline helaldir düşüncesi varlığını sürdürmektedir.

İçkinin törenlerden tümünden çekildiğini söylemek de mümkün değildir. Her yörede farklı uygulamalar yapılmakla beraber, kimi yörelerde cemde, kimi yörelerde cemin bitiminden sonra Balım Sultan Muhabbeti adını verdikleri ayrı bir bölüm halinde içki içilmektedir.

Günlük yaşamda haram düşüncesiyle içkiden kaçınılması söz konusu değildir. Alevi köylerinde yapmış olduğum derleme çalışmalarının birçoğunda rakı ikram edildi, bu da rakıya yemek

kadar doğal bir ikram gözüyle bakılmasından kaynaklanıyordu. Konuyla ilgili Sivas - Divriği'de yapmış olduğum bir derlemeyi nakletmek istiyorum:

"Dedeler Alevilerin dinsel liderleridirler. Bir gün Divriği'nin bir köyüne o köyün dedeliğini yürüten iki dede gelir. Köyün girişinde dul bir kadının evi vardır. Kadın dedeleri görünce güldü atlarının yularını tutar ve kendisine misafir olmalarını ister. Kadın dul olduğu için kabul etmek istemezler. Kadın dedem altınıza çift döşek sereyim der, kabul etmezler. Kadın dedem iki tavuğum var birini keseyim der yine kabul etmezler. Kadın en son, bir de büyük rakım var dedem onu da açayım için deyince dedelerden biri diğerine döner ve gel de şu kadına kurban olma dede, der ve hep misafir olurlar."

Anadolu Aleviliğinde içki geleneği başlangıçtaki inanca dayalı niteliğinden zaman içerisinde uzaklaşarak kültürel bir boyut kazanmış, yüzyıllar boyu varlığını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Anadolu Alevi ve Bektaşileri güzel olan herşeye bade gözü ile bakmışlar hatta çok sevdikleri Hz. Ali'yi bile kadehe, şişeye benzetmişlerdir. Tabi bu, kuru bir kadeh - şişe benzetmesinden çok mecazi anlamda, manevi bir benzetmedir. Gerçek sarhoş eden Ali'nin aşkıdır.

Ali'dir kadehim Ali'dir şişem
Ali'm sahralarda morlu menekşem
Ali dolu yedi iklim dört köşem
Tadına doyulmaz balımdır Ali'm.

(Virani)

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- ATALAY, Besim: Bektaşilik, Emrah Matbaası, İstanbul 1340, s. 12
- 2- BENDER, Cemşid: Kürt Uygarlığında Alevilik, Kaynak Yayınları, İstanbul 1991, s. 214
- 3- BENEKAY, Yahya: Yaşayan Alevilik (Kızılbaşlar Arasında Röportaj), Varlık Yayınları, İstanbul 1967, s.126, 128, 129.
- 4- BOZKURT, Prof. Dr. Mehmet Fuat: Alevilik, 27.1.1990 Sabah Gazetesi
- 5- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet: Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1235, Ankara 1990, s. 97
- 6- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki: Şeyh Bedrettin ve Varidat, Der Yayınları, Kültür Matbaası, İstanbul 1980, s. 57
- 7- OYTAN, Tevfik: Bektaşiliğin İcyüzü, 1. Cilt, Maarif Matbaası, İstanbul (ty) s. 101
- 8- ÖZTÜRK, Prof. Dr. Yaşar Nuri: Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri), Yeni Boyut, İstanbul 1993.
- 9- ÖZTELLİ, Cahit: Kul Nesimi, Ankara 1969.
- 10- TEMREN, Belkis: Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Kültür Bakanlığı Yayınları 1678, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994, s.136

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE SEMAH

Arapça sema, sima kelimesinin Anadolu ağızlarında aldığı şekillerden birisi olan semah, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde samah, semah, zamah, semağ biçimlerinde de söylenmektedir.

Anadolu Alevilerinin dinsel törenleri olan cemlerdeki on iki hizmetten biri olan semah, inanca göre ilk olarak Kırklar Cemi adı verilen ve günün birinde dünyayı düzelteceklerine inanılan, aralarında Hz. Muhammed ile birlikte Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın da bulunduğu kırk kişinin gizli toplantısında yapılmıştır. Semaha bu olayın kaynaklık etmiş olduğu görüşü yanında bir kültür ve yaşama biçimi olarak tanımlanan Anadolu Aleviliğinin, bünyesinde barındırdığı her değer belki bir birikimin sonucu olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Tarihsel süreçte, dinsel törenlerde yapılan raks, Şamanizm'den Anadolu Aleviliğine uzayan çizgide varlığını korumuştur.

Semahın kaynağını, kendi kültürümüzün derinliklerinde aramanın daha tutarlı ve sağlam teoriler üretmemizi sağlayacağı inancındayım.

Topluluklar halinde Anadolu'ya gelen Türkler, alışkanlıklarını ve kültürlerini de birlikte getirmişlerdir. Müslümanlığın oruç, namaz, hac gibi farizelerini ibadet olarak kabullenmeyen -bugün Anadolu Alevisi olarak adlandırdığımız- Türkler'in bir bölümü, ibadetlerinde öteden beri süregelen raks alışkanlıklarını, içine girdikleri yeni din çerçevesinde İslami bir kılıfa bürüyerek sürdürmeye devam etmişlerdir.

Anadolu'nun her yöresinde o yöreye özgü semahlar vardır. Semahların şekillenmesinde, yörelerin müzik karakterleri ve ritm

özelliklerinin büyük etkisi görülür. Semahların yüzyıllardır yazıya geçirilmeden nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmeleri ve günümüzde de bu özelliklerini büyük ölçüde korumaları, semahlarda ezgi ve söz bütünlüğünün korunmasını güçleştirmekte ve farklı şekillerde yorumlanmalarına neden olmaktadır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde yapılan semahlardan birkaç tanesi şunlardır: Kırklar, Kırat, Turnalar, Gönüller, Demgeldi, Ali Yar, Hub Yar, Alı Nur, Çark Nur, Garipler vb.

Yörelere göre uygulamalarda küçük farklılıklar olmakla birlikte semahların yapılışında uyulması gereken temel kurallar, ortaklık gösterir.

Semahların büyük bir çoğunluğu kadın erkek karışık yapılıdır. Samaha kalkacakların birbirleri ile evli olmak zorunlulukları yoktur. Bazı bölgelerde yalnız kadınların ya da yalnız erkeklerin yaptığı semahlara da rastlanmakla birlikte yaygın olanı kadın erkek birlikte yapılanlardır ki içeri semahlarında evli ve musahipli çiftlerin semah yapması kesin bir kuraldır.

Semahlarda semah yapanların sayısı konusunda çoğunlukla bir sınırlama yoktur. Daha çok içeri semahlarında sayı konusunda sınırlama yapılır.

Semahı, semahçılar birbirini tutmadan ve birbirine dokunmadan, daire şeklinde dizilerek ya da karşılıklı durarak yaparlar.

Semaha duruş, kadın ve erkeğin selamlaşmasıyla başlar. Semaha davet, yörelere göre farklılık gösterir. Kimi yörelerde kadın erkeğin elinin içini öper, kimi yörelerde ise kadın erkeğin

sağ omzuna niyaz eder. Kadının erkeğin ayağına niyaz ettiği yöreler de vardır. Omuz omuza ve cemel cemale niyazlaşma da yapılır.

Zakirler tarafından okunan nefes, deyiş ve düvazlardan sonra dede, semah duasını okur; *“Bismi Şah Allah Allah, Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar aşkına, Allah, Muhammed, Ali, Hünkar Hacı Bektaş Veli huzurunda semahımız vardır. Gerçek erenler demine hü...”*

Bundan sonra semah yapacak olanlar niyazlaşırlar. Zakirin çaldığı “cuş” havasından sonra -ki bunun kuralı üç kez çalınmasıdır- semah yapılmaya başlanır.

Semahlarda gerek ağırlama, gerekse yeldirme bölümlerinde semahçılar kesinlikle dedeye arkalarını dönmezler, dedenin önüne gelen her semahçı baş eğip, el göğüs edip geçer.

Semah dörtlükleri okunurken mısraların ortasına “eyvallah şahım, a şahım” gibi sözler ilave edilir. Bu sözler söylenişte ya da ezgide bir farklılaşmaya yol açmaz.

Semahların son dörtlüğünde söz sahibinin adı geçtiğinde, cemde bulunanlarca sağ el dudağa değdirilmek suretiyle niyaz edilir.

Semah bittiğinde semahçılar oldukları yerde, sağ ayak baş parmağı sol ayak başparmağı üzerine, sağ el sol el üzerine gelecek şekilde göğüs üstünde bağlanır. Vücut hafifçe öne doğru eğilir. Oturanlar da aynı şekilde secde durumuna gelirler. Bu harekete “dara durma” denir. Bu arada dede “Allah Allah, Nuru Nebi Keremî Pirimiz üstadımız Hünkar Hacı Bektaş Veli, On iki İmam, On dört Masum Pak, On yedi Kemerbest, Doksan bin Horosan Eri, nazarları üzerimizde hazır ve nazır ola, münkürler, münafıklar

berbat ola, geceler hayrola, semahlar kabul ola, hayırlar fethola, şerler defola, Hünkar Hacı Bektaş devranına hü...” diyerek semahın bitiş duasını yapar. Herkes doğrulur, niyazlamaya geçilir. Niyaz, en büyüğe eğilmek ve secde etmektir. Tanrıdan sonra en büyük insandır. Bu nedenle her insan diğerinin kıblesini oluşturur. İnsana secde etmek tanrıya secde etmek demektir.

Allah bile güzellere aşıktır
İnanmazsan Kur'an'a bak azizim
Yüz dört kitap bu ayete tanıktır
Hak ademde insana bak azizim.

(Hatai)

Semahlarda yapılan el hareketleri ve bazı duruş biçimlerinin sembolik anlamları vardır. Bir el yukarı bakarken diğer elin toprağa baktığı duruş biçimi, Hak'tan alınanın halka verilmesini ifade eder. İki elin birlikte göğe açık olduğu halde eller ters çevrilerek toprağa doğru baktığı hareketde de gizli olan anlam aynıdır. Tahtacı semahında olduğu gibi, semah yapanların cemal cemale durduğu harekette ifade edilen düşünce Hakk'ın insanda olduğu ve secdenin insana yapılması gerektiği düşüncesidir. Alevi - Bektaşî söyleyişine göre Hak ben adem yani Allah insandadır, insan tanrısal öz taşır. Hacıbektaş semahındaki, semahçımn kendi eline baktığı hareketde de gizli olan anlam; kendi eline bakan insan aynada kendi yüzünü görmüş dolayısıyla Tanrısal güzelliği görmüş olur düşüncesidir.

Semahlar iki gruba ayrılır:

1- İçeri Semahları (Tarikat Semahları): Bir ibadet havası içinde cemde bulunan ikrar vermiş, musahipli, evli çiftler

tarafından yapılan semahlardır. Alevi olmayanların önünde ve cemler dışında yapılması hoş karşılanmaz. İçeri semahlarının en yaygını Kırklar semahıdır.

İçeri semahları dört bölümden oluşur;

1- Ağarlama

2- Yürütme

3- Yeldirme (Pervane)

4- Bitirme Duası: Yeldirmeden sonra kısa bir ağarlama yapılır. Zakir, burda eğlen dur, sallan dur gibi komutlarla bitirme zamanını belirler, daha sonra da dede dua okur.

2- Dışarı Semahları (Avare Semahları): Genç kuşaklara semah kültürünü benimsetmek ve semah yapmayı öğretmek amacıyla On iki hizmet dışında yapılan semahlardır. Bu semahlarda da semah disiplininin ayrılmadan semah yapmak temel amaçtır. Dışarı semahları üç bölümlü semahlardır. Bu semahlarda içeri semahlarında bulunan yeldirme (pervane) bölümü yoktur. Bunun nedeni, çok hızlı dönüşler yapılmasından dolayı yeldirme bölümünün belli bir ustalık ve yeteneği gerektiriyor olmasıdır.

Dışarı semahlarında üç bölüm şunlardır:

1- Ağarlama

2- Yürütme

3- Bitiş Duası

Semahlar konusundaki bu genel bilgilerden sonra şimdi de semahların halk tiyatrosu ve halk oyunu olarak değerlendirilmesine ilişkin görüşleri inceleyelim.

Şükrü Elçin, Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu) adlı kitabında oyunların konu bakımından tasnifini yaparken, ritüel oyunlar başlığı altında Alevi - Bektaşî törenlerini de tasnif etmiştir.

Elçin, Anadolu köy ortaoyunlarını (köy tiyatrosu); köylülerin uzun kış aylarında ve özellikle düğünlerde, bayramlarda eğlenmek ve vakit geçirmek için düzenleyip oynadıkları dram karakterli temsiller olarak tanımlamaktadır.

Yapılan bu tasnifte Anadolu Alevi - Bektaşîlerinin ibadet biçimleri olan cemler (mezhep merasimi), eğlenmeye yönelik dram karakterli temsiller olarak değerlendirilmiş, buna bağlı olarak cemdeki on iki hizmetten biri olan semah da bu kategoride yer almıştır.

Oysa cemler, Anadolu Alevisinin ibadet biçimidir ve semahlarda bu ibadet içerisinde yer alan on iki hizmetten birini oluştururlar. Cemler ve semahların vakit geçirmeye yönelik bir amacı yoktur. Cemler Anadolu Aleviliğinin özünü oluşturan yola girme (görgü), musahip tutma, toplumsal yargılama, düşün kaldırma vb. gibi toplumsal işlevlerin de yerine getirildiği ibadet ortamlarıdır.

Semahlar konusunda yapılan bir diğer sınıflama da semahların halkoyunları, dansları içerisinde tasnif edilmesidir. Semahlardaki müzik ve müziğin ritmine bağlı olarak yapılan vücut hareketleri, semahların bu tasnif içerisinde yer almasına neden olmuştur. Ancak semahlar sadece müzik ve müziğe bağlı vücut hareketlerinden ibaret olmayıp görünüşteki bu niteliklerinden çok farklı anlamlar ifade etmekte, insanın tanrıya yönelmesi ve

ulaşmasında ibadetin asli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Dışarı semahları dediğimiz ve genç kuşaklara semah kültürünü aşılama amacıyla cemler dışında da yapılabilen semahlarda halkoyunları özellikleri bulunmakla birlikte -ki bu tek başına halkoyunu olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaz- içeri semahları dediğimiz ve yalnızca cemlerde ancak belli niteliklere haiz (evli, musahipli, yola girmiş) kişilerce yapılması mümkün olan semahların halkoyunu olarak değerlendirilmesi Anadolu Alevi - Bektaşî düşüncesi açısından kabul görmeyen bir görüştür.

Semah kültürünün yozlaşmaya başladığı günümüzde, semahların özünden uzaklaştığını, bir disiplin ve ciddiyet içerisinde gerçekleştirilmesi gereken semahların, düğün ve eğlence ortamlarında oynanan birer halkoyunu kimliğine büründürüldüğünü, semah kültürünü yaşatmaya yönelik, amatör gruplarca yürütülen, dernek çalışmalarının ise yetersiz olup, iyi niyetli birer girişim olmaktan öteye geçemediğini görüyoruz. Semahlar Anadolu Alevisinin yüzyıllar ötesinden bugüne ulaştırdığı bir kültür zenginliğimizdir. Onu bugüne nasıl getirdiyse bundan sonra yaşatacak olan da yine bu halktır. Anadolu'nun en ücra köyünde yapılan bir semahın özündeki güzelliği hiçbir profesyonel dernek ya da grubun yaptığı semahta bulmanız mümkün değildir. Çünkü semah klişe hareketlerle görsel güzellik yaratma çabası değil, his ve duyguların hiçbir estetik kaygı gözetmeksizin vücut hareketleri ile içten geldiği biçimiyle ifadesidir.

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE ATEŞ KÜLTÜNÜN İZLERİ

İnsanoğlu ilkçağdan bugüne, sebebini çözemediği ya da gücüne inandığı şeylere kudsiyet atfetmiş ve onda var olduğuna inandığı gücün kaybolmaması ya da kendine zarar vermemesi için birtakım inançlar oluşturmuş ve bu inançlara bağlı pratikler geliştirmiştir. İnsanlarca bulunduğu bugüne, kendisine kudsiyet atfedilen unsurlardan birisi de ateştir. Ateşi ilk gördüğünde ona karşı bir saygı ve hayranlık duyduğu kabul edilen ilkel insan, daha sonra onu hayatının çeşitli dönemlerinde kullanmaya başlamış ve gördüğü fayda karşısında ona duyduğu saygı daha da artmıştır. Bu saygı yüzyıllar içinden boyut değiştirerek ama önemini hiç kaybetmeden günümüze kadar gelebilmiş ve günümüzde de yaşama başarısını gösterebilmiştir.

İlkçağ Yunan filozoflarından Empedokles kökler adını verdiği dört öğenin (toprak, su, hava, ateş) en yüksek ve gerçek varlıklar olduğunu ortaya koymuştur.

İran inançlarına özellikle Zerdüşt dinine göre kutsal sayılan od (ateş) tanrısai bir nitelik taşır. İnsan varlığı ile özden bağlantılıdır. Ateş tanrısı "Ahura Mazda" Zerdüşt dininin baş tanrısıdır. Ahura Mazda evrenin yaratıcısıdır. İyiliğin, erdemin, sevginin, saygının kaynağıdır. Onun simgesi aydınlık saçan güneştir. Gökyüzünü ışıktandıran, kötülüğün kaynağı olan karanlığı (Ahriman) evrenden kovan, güneşin yeryüzündeki ögesi ateştir; ateşin bulunduğu ocaktır. Ocak tanrısai bir nitelik taşıdığından kutsaldır. Bu nedenle sönmemesi, insanın yaşadığı sürece yanması, çevresini yaşanılır kılması gerekir.

Zerdüşt tarafından sistemleştirilen ateş kültünün Zerdüştlükten önce de var olduğu, İran - Hint kaynağından, ya da Orta Asya ve Sümerler'in güneş kültünden beslendiği görüşleri (Nejat BİRDOĞAN) yanında, güneş kültünün Zerdüştlük'ten önce ortaya çıkan "Sabilik" dinine özgü olduğu ve Zerdüştlüğü geçişi sağlamış olabileceğine (Baki ÖZ) ilişkin farklı görüşler ileri sürülmektedir.

Anadolu Aleviliğinde etkileri görülen Zerdüştlük, özellikle tasavvuf düşüncesini etkilemiş ve tasavvufta varlığın özünü oluşturduğuna inanılan dört ilkedden (toprak, su, yel, od = ateş) biri olarak yer almıştır. Tasavvuf düşüncesinin ise Anadolu Alevi - Bektaşiliği üzerindeki etkisi bilinmektedir.

Ateş kültünün İran veya Hint etkisiyle Şamanizm'e ve Şamanizm yoluyla sürekliliğini sağlayarak Anadolu Aleviliğine değin uzanan bir çizgiyi takip etmiş olabileceği de gözardı edilmemesi gereken bir husustur.

Ateşin bozkır hayatındaki önemi gözönüne alındığında eski Türkler'de ateşin etrafında bir takım inançların olduğu ve bu inançların Şamanizm'de sistemleşmiş olabileceği düşünülebilir.

Göktürk efsanesinde, ateşi ilk defa bularak Türkler'e öğreten efsanevi bir atadan sözedilir.

S. Malov'un 1915 yılında Aksu şehrinde gördüğü törende de baksının bir avuç samanı mumun ateşi ile yakıp hastanın üzerine attığı ve beyaz tavuğu etrafında dolaştırdığı anlatılmaktadır.

Şamanın yaptığı her törende mutlaka ateş bulundurması ve törenler sırasında yanan büyükçe bir ateşin etrafında yaptığı dans, ateşin Şamanist inanç içerisinde sistemleşmiş bir biçimde varlığını koruduğunu gösteren deliller olarak karşımıza çıkıyor.

Bütün çok tanrılı dinlerde özellikle Zerdüştlük'te yer alan güneşin, ocağın kutsallığı inancı, Anadolu Alevi - Bektaşî inanç sistemi içerisinde de kendine yer bulmuştur.

Günlük yaşamda yapılan birtakım pratikler, ateş ve ocağa gösterilen saygı, ibadet biçimi olan cemlerde, yürütülen on iki hizmetten biri olan "çerağcı" vasıtasıyla daha da bir anlam kazanmaktadır.

Ateşin kutsallığı, ibadetin asli unsurlarından biri olarak Anadolu Alevi - Bektaşîsinin inanç dünyasında önemli bir yeri işgal etmektedir.

Anadolu'da sünni halk arasında da ateş kültünü yansıtan uygulamalar bulunmakla birlikte, Alevi - Bektaşîler arasında, yapılan pratiklerin ve ibadet içerisinde yer alan ateş kültü unsurlarının, kaynağa daha yakın uygulamalar olduğu ve kaynaktaki özü daha fazla yansıttığı bir gerçektir.

Ateşe gösterilen saygının bir sonucu olsa gerek Anadolu Alevi-Bektaşîleri çerağ yakma yerine "Çerağ uyandırma, delil uyandırma" gibi terimleri kullanmaktadırlar.

İnanç açısından bir Alevinin senede bir ödemesi gerekli üç tür vergi vardır. "Karakazan hakkı, Mürşid hakkı, Çerağ hakkı" Çerağ hakkı olarak alınan vergiler ibadet mekânlarının aydınlatılmasında kullanılan malzemeye harcanmaktadır.

Cemlerde çerağ uyandırmakla görevli bir hizmet sahibi "çerağcı" bulunmaktadır. Çerağcı hizmetine benzer bir hizmet sahibinin Budist tapınaklarında da bulunması ilginç bir benzerliği oluşturmaktadır.

Türkler'in bir kısmının, Müslümanlığı kabul etmeden önce Buda inancını benimsemiş olmaları, bu inancın bir kalıntısı olarak

çerağcı hizmetinin günümüze ulaşmış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Anadolu Alevilerinin çerağ anlamında kullandıkları diğer bir kelime olan “delil”i ise ancak, cemlerde çerağ uyandırılırken okunan Nur suresinin 35. ayeti ile açıklamak mümkün görülüyor.

Nur 35, de “Allah göklerin ve yerin Nur’udur. Onun nurunun örneği, içinde çerağ bulunan bir kandile benzer ...” denilmektedir. Ayette yapılan tanımlamada Allah’ın nurunun kandildeki çerağda temsil edildiği ifadesi yer almaktadır. Anadolu Alevi-Bektaşî düşüncesinde bu ifade ile çerağ Allah’ın varlığının delili olarak görülmüş ve çerağ karşılığı olarak bazı Alevi guruplarca delil ifadesi kullanılmıştır.

Burada önemli olan bir konu da yaptığı herşeyi Kur’an’a bağlayan, ancak kaynak göstermede sıkıntı çeken Anadolu Alevisinin, çerağla ilgili görüşlerini bağladığı Nur 35. ayette, bu sıkıntıyı yaşamadan inancına Kur’an’da kaynak gösterme başarısını göstermiş olmasıdır. Ancak tek başına bu ayetle, bu konuda Anadolu Alevisince yapılan uygulamaları açıklamak mümkün değildir.

Anadolu Aleviliğinde ateş kültü ile ilgisi bakımından çerağ dışında ocak kavramının da gözden geçirilmesi gerekir.

Çerağa gösterilen saygının aynı ölçüde ocağa da gösterildiği, ocağın etrafında oluşan birtakım davranış kalıplarının, ateş kültüne bağlı olarak oluştuğu görülmektedir. Anadolu’da yaygın olan ocağa eğilerek yaklaşılması, kötü söz söylenmemesi, bıçak tutulmaması, su dökülmemesi, pis bir şey atılmaması gibi davranışlar.

Tahtacılar’da olduğu gibi, kadınların sabah kalktıklarında ocaktan aldıkları bir kor parçası ile evin bütün odalarını dolaşp

bu sayede evin kötü ruhlardan arınacağını düşünmeleri gibi örnekler, ateş kültürünün günümüze kadar uzayan kalıntıları gibi görülüyor.

Ocağın sönmesi ateşin ölmesi anlamında yorumlanıp, uğursuzluk getireceği inancından kaynaklanıyor olsa gerek. Geleneksel Anadolu köy yaşamında, gece yatarken ocaktaki küller arasına gömülen bir kor parçası ile ateş sabah tekrar yakılmaktadır. Bu davranışın altında yatan nedenlerden biri de ocağın sönmemesini, ateşin sürekliliğini sağlamak olmalıdır. (Kibrit çakmak gibi çağdaş malzemenin bulunmadığı dönemlerde ateş yakmanın güçlüğü de göz önüne alınması gereken bir diğer husustur.)

Halk arasında söylenen deyimler arasında yer alan “ocağı söndü, ocağına incir ağacı dikmek” gibi sözlerde, hane anlamı ile birlikte ocağa yaşama manası da yüklenmiş, ocağın sönmesi sonu ifade eder anlamda kullanılmıştır.

Anadolu Aleviliğinin bir bölümünde talipleri aydınlatan dedelerin bağlı bulundukları ve kendi soylarına başlangıç teşkil ettiklerine inandıkları bir kaynak vardır ki, bu başlangıç kaynağına da “ocak” denilmektedir. Ocak sistemi Peygamber soyundan geldiğine inanılan bir erenin ortaya koyduğu inanç esaslarının, soy güderek, bugünkü dedelik müessesesi vasıtasıyla yaşamasını ifade etmektedir. Bu dedeler ve bağlı talipler Anadolu Aleviliğindeki ocak sistemini oluşturmaktadırlar. Bu anlamda da ocakların aydınlatıcı, yol gösterici niteliğe haiz olduğu görülüyor. Burada dedelerin ocağı temsil ettiği, ocağın aydınlatıcılık vasfının dedenin kişiliğinde, talipleri bilgilendirme, aydınlatma; yol gösterici olma anlamında temsil bulduğu görülmektedir.

Anadolu Alevileri arasında, tanımak istedikleri inanç mensubuna, bağlı bulunduğu ocağı sormak, yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz Anadolu Aleviliğinde, cemlerdeki çerağcı hizmeti aydınlatma fonksiyonunu kaybetmiş olmakla beraber, on iki hizmetten biri olarak sembolik anlamda varlığını sürdürmekte ve cemlerin asli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Çağdaş yaşamda elektrik enerjisinin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, cemevlerinin aydınlatılması için uyarılan çerağlar aydınlatma fonksiyonundan uzaklaşmış, fakat manevi anlamda, insanlara yol gösterici, karanlığı kovucu olarak inanç içerisindeki fonksiyonunu korumuştur. Çerağın aydınlığı maddi anlamda değil, manevi anlamda önem taşımaktadır.

Cemlerde on iki hizmet sahibinden biri olan çerağcı, eskiden kesilen kurbanın yağından ya da zeytin yağından yapılan, günümüzde ise hazır mumların kullanıldığı çerağı meydana koyarak dara durur.

Dede tarafından Nur suresinin 35. ayeti okunur. Ayetin meali şöyledir.

“Allah göklerin ve yerin Nur’udur. Onun nurunun örneği içinde çerağ bulunan bir kandile benzer. Kandil bir sırça içindedir. Sırça, inciden bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbeti olmayan bereketli bir zeytin ağacından yapılır. Bu ağacın yağı, nerdeyse ateş dokunmasa bile ışık saçar. Nur üzerine nurdur o. Allah herşeyi bilmektedir”

Dede ayeti okuduktan sonra, çerağcı;

“Çerağ-ı ruşan, fahr-i dervişan, zuhir-i iman. Himmet-i pir-i Horasan, kürşad-ı meydan, kuvvei abdalan, kanunı evliya, gerçek erenler demine hü” çerağ-ı evliya nurus-semavat, ki menzildir o turu münacat. Kaçan kim ruşen ola, kıl niyaz, Muhammed - Ali’ye candan salavat! dedikten sonra cemde bulunanlarca “Allahümme

salli âlâ seyidina Muhammed Mustafa” diye başlamak üzere tek tek On iki İmamlar için salavat getirilir.

Bu salavattan sonra çerağcı çerağın sağına, soluna ve önüne niyaz edip ayağa kalkar geri geri gidip meydan ortasında dara durur ve şu düvazı okur.

*“Çün çerağı fahr uyandırdık Hûda’nın aşkına
Fahr-i alem ol Muhammed Mustafa’nın aşkına
Saki-i kevser Aliyyel Murtaza’nın aşkına
Hem Hatice Fatıma Hayrünnisa’nın aşkına
Şah Hasan Hulki rıza hem şah Hüseyin-i Kerbela
Ol imam-ı etkiya Zeynel Aba’nın aşkına
Hem Muhammed Bakır ol kim Nesl-i pak-i Kerbela
Cafer’üs Sadık imam-ı serfiraz-ı ehl-i Hak
Hem Ali Musa Rıza’yı sabiranın aşkına
Şah Taki ve Ba Naki hem Hasan-ı l Askeri
Ol Muhammed Mehdi-i sahib livanın aşkına
Pirimiz üstadımız Bektaş Veli’nin aşkına
Haşre dek yanan yakılan aşkanın aşkına”*

Bundan sonra cemde bulunanlar;

“Allahümme salli âlâ seyyidina Muhammed ve âlâ al-i Muhammed” diye salavat getirirler.

Daha sonra dede tarafından;

“Allah ... Allah ... hizmetin kabul ola, muradın hasıl ola Cehir Ansarinin himmeti üzerine üzerine ola. Gerçek erenlerin demine hü!” diye, darda duran hizmet sahibi çerağcıya dua okunur, bundan sonra çerağcı yerine oturur.

Zakir tarafından çerağla ilgili olmasına özen gösterilen üç düvaz okunduktan sonra, zakir sazın üzerine eğilip dededen dua alır, böylece çerağcının hizmeti bitmiş olur.

(Okunan dua ve düvaz örnekleri standart değildir, farklı şekillerde olabilir, bu dede, zakir ve çerağcının bilgi birikimine bağlı olarak değişir)

İnancı gereği, ibadetinin asli unsurlarından biri olarak, yüzyıllardan bugüne yaşatabildiği ateş kültüne bağlı geleneklerin, Anadolu Alevisinin inanç dünyasında önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir.

Başlangıçta ısınma, aydınlanma gibi özelliklerinden faydalanılan ateşin, etrafında oluşan inançların zamanla bu maddesel boyut dışında manevi bir aydınlanmayı ifade eder olduğu, ateşin aydınlığı ile insanlara kılavuzluk eden, yol gösterici bir kimliğe büründürüldüğü ve bu anlayıştan kaynaklanıyor olsa gerek Anadolu Alevisinin inancında Hz. Muhammed'in güneşle özdeşleştirildiği görülür. (Hz. Muhammed güneş Hz. Ali ay'dır)

Anadolu Alevisi uyandırdığı çerağın ışığında manevi anlamda bir aydınlanmayı ifade etmektedir. Bu manevi aydınlanmada uyandırılan her çerağ bir inanç ulusunun yol göstericiliğini temsil eder, Hacı Bektaş dergahındaki "kırkbudaklı" şamdanın temsil ettiği Kırklar cemindeki kırk inanç ulusu gibi.

Didar ile muhabbete doyulmaz
Muhabbetten kaçan insan sayılmaz
Münkir üflemekle çerağ söyünmez
Tutuşunca yanar aşkın çırası

(*Pir Sultan Abdal*)

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- ATALAY, Besim: Bektaşilik, Emrah Matbaası, İstanbul 1340, 22s
- 2- BENDER, Cemşid: Kürt Uygarlığında Alevilik, Kaynak Yayınları, İstanbul 1991, 49-50 s.
- 3- BİRDOĞAN, Nejat: "Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluş İşlevleri" IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri I. Cilt, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları, Ankara 1972, 7-8 s.
- 4- BİRDOĞAN, Nejat: Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı, Mozaik Yayınları, İstanbul 1995, 93, 99, 100, 101, 185 s.
- 5- BOZKURT, Fuat: (haz) Buyruk, İstanbul 1982, 157-160 s.
- 6- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet: Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yayınları '1234, Ankara 1990, 331 s.
- 7- EYUBOĞLU, İsmet Zeki: Alevilik Sünnilik "İslam Düşüncesi" İstanbul 1979, 103 s.
- 8- GUTHRIE, W.K.C.: (Çev: Ahmet CEVİZCİ) İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ankara 1988 66 s.
- 9- İNAN, Abdulkadir: Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, III s.
- 10- ÖGEL, Bahaeddin: Türk Mitolojisi I. cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, 54 s.
- 11- ÖGEL, Prof. Dr. Bahaeddin: Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları ' 638, Ankara 1991 Cilt. III. 322, 324 s. Cilt. IV. 75 s.
- 12- ÖZ, Baki: Alevilik Nedir, Der Yayınları, İstanbul 1995, 50 s.
- 13- ÖZTÜRK, Prof. Dr. Yaşar Nuri: Kur'an-ı Kerim Meali, İstanbul 1993
- 14- Kültür Bakanlığı, Halk Kültürleri Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

BANTLAR

- B. 94.0261
B. 94.047
B. 95.0168

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE AĞAÇ KÜLTÜNÜN İZLERİ

Farklı şekillerde de olsa hemen bütün dinlerde ağaca kutsallık verildiği görülür. Ağaçla pekçok olağanüstü işin başarıldığı örnekler vardır. Musa'nın asası ile denizi ortadan ikiye ayırması. Nil nehrinde asası ile bir yol yapması, asasını vurarak taştan su çıkartması, ağaca verilen kudsiyetin ilginç örnekleridir. Musa'nın asası ile vurarak taştan su çıkartmasının, Anadolu evliya menkıbelerinde, elindeki değneği yere vurarak su çıkartan ermiş kişiler vasıtasıyla varlığını sürdürdüğünü görürüz. ✕

Altay efsanesinde de insanın ağaçtan türediğinin anlatıldığı bir bölüm vardır. *"Dalsız, budaksız bir ağaç bitmişti, bu ağacı Tanrı gördü ve dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz dal bitsin dedi, ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bundan dokuz ulus olsun."* Bu dokuz kişi bugüne kadar yeryüzünde yaşayan dokuz boyun cedleri olmuşlardır.

Bazı Altay efsanelerine göre de göğün on ikinci katına kadar yükselen Dünya Dağı'nın üzerinde bir kayın ağacı vardır. Hayat suyu da bu kayın ağacının altındaki bir çukurda bulunurdu. Hayat Ağacı ile Hayat Suyu yeryüzünde en çok yayılmış inançlardır. Hayat Ağacı motifinin Anadolu'da dokuma ve diğer el sanatı ürünlerinde sıklıkla kullanıldığını görüyoruz.

Eski Türkler'de tek ağaçlara kutsallık verildiği gibi bazı koru ve ormanlar da kutsal sayılmışlardır. Zamanla ağacın yerini bir sırık ya da direk alır. Bu direk ve sırık yükselmenin, göğe tırmanışın simgesi ve aracıdır. Gök'e kurban kesilirken ve Şaman gök gezintisine çıkarken sıırıklardan yararlanır. Kurban edilen hayvanın ruhu, ağaç ve sıırıkların çizdiği yolu izleyerek Gök'e

7 kat
değil mi?

ulaşır. Çadırın içine yerleştirilmiş ve tepesi çadırın duman deliğinden çıkan bir ağaç ya da sırık yardımıyla gök yolculuğuna çıkar.

Eski Türkler'de kayın ağacı kutsal kabul edilir ve tedavi törenleri sırasında Baksılar yanlarında yeşil yapraklı kayın ağacı bulundurulardı.

Altaylar, kayının Umay Tanrıça'yla birlikte gökten indiğine inanırlar ve kayın ağacına kurban sunarlardı.

Çocuğu olmayan Yakut kadını karaçam ağacına gider, beyaz at derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua ederdi.

× Türklerde ardıç ağacının dumanıyla tütsü yapmak herhangi bir nesneyi maddeten ve manen temizlemek anlamına gelirdi.

İslam dini ağaca tapınmayı yasaklayıp, ağaçların da tanrı tarafından yaratıldığı görüşünü ortaya koymuştur. İslamiyet'in bu kesin hükmüne rağmen ağaca verilen kudsiyet, gerek olduğu biçimiyle, gerek şekil değiştirerek, gerekse İslami bir kılıfa büründürülerek varlığını sürdürmüştür.

İslamiyet'te incir ve zeytin ağaçları kutsal sayılırken, zakkum lanet edilen ve ceza aracı olarak kullanılan bir ağaçtır. Kur'an da *"Doğrusu günahkarların yiyeceği zakkum ağacıdır; karınlarında suyun kaynaması gibi kaynayan, erimiş maden gibidir."* denilmektedir.

× Anadolu'da tek olarak yetişen ağaçların yanında mutlaka bir evliyanın mezarının bulunduğu inancıyla bu ağaçlar kutsal kabul edilmiş, bez parçaları bağlamak, sarılarak ya da öperek dilek tutmak suretiyle, bu ağaçların bulundukları yerler adak ve ziyaret yerleri haline gelmiştir. Bu ağaçları kesmenin iyi olmadığı, uğursuzluk getireceği inancı çok yaygındır. Kesmek isteyenlerin başına gelen kötü olaylara ilişkin Anadolu'nun hemen her yerinde farklı söylenceler anlatılır. Söylencelerin pek çoğunda ağacı kesen

kişinin baltayı ayağına vurarak kendini yaraladığı, üzerine bastığı dalın kırılması sonucu düşüp sakat kaldığı, bazılarının ağacı kestikten sonra öldüğü, bazı söylencelerde ise ağacı kesmek isteyen kişinin baltasının kesmediği anlatılır.

Anadolu'da yaygın bir başka inanç da kapı eşiğine basmanın günah olduğu ve eşiğe basan kişinin çarpılacağı ya da başına kötü bir şey geleceği yolundadır. Eşiğe basmanın uğursuzluk getireceği bütün Türklerde ortak inançtır. Eşiğe basmak kapı ruhu inancına bağlı olmakla birlikte çoğu hallerde ağaçtan yapılıyor olması da düşünüldüğünde, ağaç kültünün izlerini de taşıdığı akla gelmektedir. Anadolu'nun her yanına yayılmış ermiş ve yatırların türbelerine kapının eşiği öpülerek girilir.

Anadolu Alevi - Bektaşî topluluklarının inancında ağaç kültünün varlığını koruduğunu görüyoruz. Dinsel törenleri olan Cemlerde, Dedenin elinde taşıdığı (alaca değnek, tarik, erkan) vb. adlar verilen üç boğumlu ya da çizgili bir değnek vardır.

Törenlerde değneği öpüp, altından geçerler. Böylece geçmişteki günahlar affedilir.

Altından geçen Sırat'ı geçti.

Suyundan içen kevseri içti

Didarı gördü, meydana gördü

Erkan elinden günahı biçti.

Erkan denilen bu değneğin, kişinin günahını biçebilecek kadar kudsiyet taşıması, Alevi - Bektaşî inancında ağaç kültünün izlerinin hâlâ varlığını koruduğunu göstermektedir. Değneğin üzerindeki üç boğum Alevilikteki üçlemeyi (Allah - Muhammed - Ali) temsil etmektedir.

Dedenin elindeki bu değnek bir yandan Musa'nın asasını andırırken, bir yandan da Şaman'ı gökyüzüne çıkaran sırtığın

minyatürüdür sanki. Alevi dedesinin elinde bulunan alaca değnek - tarik, çoğu dinde ortak olan ağaç kültünün bir yansımasıdır. Ağaç kültünü ya da ağaca kutsallık verilmesi olayını bir tek külte ya da dine bağlamak, bir tek kaynaktan beslendiğini söylemek mümkün değildir. Ancak bu inanç, her dinde ya da kültürde kendine yer bulmuş ve Şamanizm'den, İslamiyet'e uzayan çizgide varlığını sürdürmüştür.

Geçimini ormanlarda ağaç keserek veya ağaca bağlı işlerle sağlayan Tahtacı Alevileri için ise ağaç, çok daha kutsal ve çok daha anlamlıdır. Onlara Ağaç Eri de deniyor olması Tahtacıları sanki ağaçla bütünleştirmiştir.

Anadolu Aleviliğindeki ağaç kültünün izleri, ağaca duyulan sevgi ve saygıyı, Pir Sultan Abdal'ın sazına söylediği nefeste görmek mümkündür.

Öt benim sarı tamburam	Ali gitti Hakk'a yetti
Senin aslın ağaçtandır	Zülfikar'ı derya yuttu
Ağaç dersem gönüllenme	Sa'd Vakkas bir ok attı
Kırmızı gül ağaçtandır.	O da yine ağaçtandır.
Ali Fatıma'nın yari	Nurdandır Kabe'nin eşiği
Ali çaldı Zülfikar'ı	Cihanı tuttu ışığı
Düldül atının eğeri	Hasan Hüseyin'in beşiği
O da yine ağaçtandır.	O da yine ağaçtandır.

Yeter Pir Sutan'im yeter
Dertlere derman katar
Türlü türlü meyva biter
O da yine ağaçtandır.

(Pir Sultan ABDAL)

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE TAVŞAN

İlkel dinlerden tek tanrılı dinlere değin hemen her inançta bazı bitki ve hayvanların inananlara yasaklandığını görüyoruz.

İlkel dinlerde totem kabul edilerek bazı bitki ve hayvanlara dokunmama şeklinde ortaya çıkan yasaklar, son tek tanrılı din olan İslamiyet'te eti yenmesi yasak olan hayvan domuz olarak karşımıza çıkmaktadır. (Bakara 173)

Kitab-ı Mukaddes'te tavşan, yenilmesi yasak olan hayvanlar arasındadır.

Anadolu Aleviliğinde İslam inancının yemeyi yasakladığı domuz eti dışında, Sünni Müslümanlar'ca yendiği ve Kur'an'da bu konuda bir yasaklama olmadığı halde tavşan eti yenmemektedir.

Bunun nedenleri Alevi-Bektaşiler arasında çeşitli söylencelere dayandırılarak açıklanmaya çalışılmakta, gerçek kaynağı konusunda ise net bir görüş ortaya konulamamaktadır.

Bu konudaki tartışmalara küçük çapta da olsa bir katkıda bulunmak amacıyla bugüne kadar yapmış olduğum araştırmalar ışığında bazı bilgileri ortaya koymaya ve yorumlamaya çalışacağım.

Öncelikle Anadolu Alevi-Bektaşilerinin tavşanı sevmeme, uğursuz sayma ve etini yememe konusundaki gerekçelerini ortaya koydukları söylencelerine bir göz atalım.

- **Tavşanın etinin kan olduğu inancı:** Anadolu Alevi-Bektaşilerinin inanışına göre tavşanın eti suya konduğunda eriyip kaybolmaktadır. Çünkü tavşanın eti kandan oluşmuştur. (Kan içmek ise Kur'an-ı Kerim'de haram kılınmıştır)

- **Tavşanın bazı uzuvlarının yenmesi yasak olan hayvanların uzuvlarına benziyor olduğu inancı:** buna göre;

- kulakları eşek kulağına
- burnu fare burnuna
- kuyruğu domuz kuyruğuna
- bacakları kedi bacağına
- ayakları köpek ayağına
- bıyıkları kedi bıyığına benzer
- bütün mahluklar gözleri kapalı uyurken tavşan gözleri açık uyur ve tavşan yavrusu gözleri açık olarak dünyaya gelir.

Anadolu Alevi - Bektaşilerinin tavşan eti yememesi ve tavşanı sevmemesinde bu fiziki özellikler dışında birtakım başka inanışların da rolü olduğu bilinmektedir. Bunlara göre;

- Hz. Ali'nin atı Döldül'ün bir tavşan tarafından ürkütülmüş olduğu inancı.

- Muaviye ve Yezit'in ruhunun tavşan donuna bürünmüş olduğu inancı.

(Anadolu Alevi - Bektaşilerinde “ reankarnasyon = ruh-göçü” inancı bulunmaktadır. Buna göre eğer ölen kişi iyi bir insansa onun ruhu iyi bir insan olarak tekrar dünyaya gelecektir. Eğer ölen kişi kötü bir insansa onun ruhunun kötü bir varlığa geçeceği inancı hakimdir. Bu açıdan bakıldığında Hz. Ali'nin düşmanı Muaviye ile Hz. Hüseyin'in düşmanı Yezit'in ruhlarının sevilmeyen bir hayvan, tavşanla özdeşleştirilmesi gayet doğal görünmektedir.)

- **Tavşanı Muaviye'nin doğurduğu inancı:** Anadolu Alevi - Bektaşilerinin bazılarının inanışına göre, Muaviye zaman zaman

bir kadın gibi hayız görür ve bunların sonuncusunda bir tavşan doğurur. (Bu abartılı söylencenin özünde yatan düşünceyi ise Anadolu Alevisi'nin insandaki kibir ve kini erkeğin hayız görmesi olarak nitelemesinde aramak gerekir. Muaviye'nin kibiri ve Ehl-i Beyt'e olan kini, Anadolu Alevisinin iki seilmeyeni Muaviye ve tavşanı bir arada düşünmesine ve değerlendirmesine neden olmuştur.)

- **Tavşanın kadın gibi hayız (âdet) gördüğü inancı:** Bu konuda Aydın ili Bozdoğan ilçesi Alamut köyünde kaynak kişi Mehmet BURUK'tan 29.2.1996 günü yapmış olduğum bir derleme çalışmasında geçen söylenceyi olduğu şekliyle naklediyorum.

“Hz. Adem'le Hz. Havva cennette gezerken bir erkek aslanla bir dişi aslanın cinsel birleşmesini görürler. Allah onlara nesillerini sürdürmeleri için bu olayı göstermiştir. Bu günden sonra Adem ile Havva'nın 72 çift çocukları olur. Her çiftin erkeği diğer çiftin dişisi ile evlenir. Dünya üzerindeki 72 millet bunların soyundan gelir. Zamanla Hz. Havva'nın nesli kurur, Hz. Adem bunu Hz. Havva'ya söylediğinde Hz. Havva kızar ve asıl Hz. Adem'in neslinin kurduğunu iddia eder. Hz. Adem erkeğin neslinin ölene kadar süreceğini söyler. İddialarını ispat için iki ayrı küpe nefeslerini üfleyip 40 gün sonra açmak üzere sözleşirler. Hz. Havva sabredemez ve küpleri açıp bakar. Kendi küpünde çöplerden başka bir şey bulamaz. Hz. Adem'in nefesini üflediği küpü açıp baktığında parmağını emen bir çocuk görür, bu Gürüh'tur Hz. Havva kışkandığı için küpü sallar ve çocuğun kolları kırılır, bu çocuk Hz. Adem'in oğlu Şit peygamberdir. Şit kırık demektir. Hz. Havva daha sonra küplerin yerini değiştirir. Ancak kudretten bir el küplerin yerini tekrar değiştirir. 40 gün geçtiğinde sözleştikleri gibi küpleri açarlar. Hz. Havva'nın nefesini üflediği küpten bir

tavşan fırlayıp kaçar. Hz. Havva'nın nefesinden oluştuğu için tavşan hayiz görür ve Aleviler tarafından yenmez. Hz. Adem'in küpünü açtıklarında Şit'i görürler. Şit her gün iki karış büyür ve olgun bir insan olur. Cenab-ı Hak bir gün Adem'in neslinin yürümesi için Naci adında bir kadın yaratır ve Cebrail vasıtasıyla Adem'e gönderir. Hz. Adem tarlada olduğu için eve geldiklerinde onları Hz. Havva karşılar. Havva Cebrail'e Naci'yi niçin getirdiğini sorar, Cebrail anlatır. Naci'yi Havva kıskanır, kadınlardaki kıskançlık ordan kalmaz. Hz. Havva bu olaydan sonra yemek hazırlayıp, tarlada bu olaylardan habersiz çalışan Hz. Adem'e götürür. Hz. Adem'e kendinden başka birisiyle olmayacağına dair yemin ettirir. Akşam eve döndüğünde Naci'yi gören Hz. Adem ona kim olduğunu sorar. Naci olayı ve orada niçin bulunduğunu anlatır. Hz. Adem Naci'ye sen artık benim kızım sayılırsın, çünkü ben Havva'ya söz verdim ve yemin ettim der. Daha sonra oğlu Şit (Güruh) ile Naci'yi evlendirir. Dünya üzerindeki 73. insan nesli onlardan türer. İşte bu 73. millet Alevi milletidir. Dünyadaki 72 millet Adem ile Havva soyundan olmasına rağmen 73. millet yani Aleviler Güruhu - Naci soyundan gelir.

Anadolu Alevi - Bektaşilerinin uğursuz saydıkları ve yolda önlerinden geçtiğinde, başımıza bir iş gelir düşüncesiyle geri dönecek kadar sevimsiz buldukları tavşanın, bu denli nefret edilmesine ilişkin buraya kadar naklettiğimiz söylencelerden sonra bir de olaya gerçek anlamda kaynaklık etmiş olabileceğini düşündüğümüz bulgulara göz atalım.

Bir olayı ya da kavramı açıklamanın temel kurallarından biri, o olay ya da kavramı tarihsel süreç içerisinde incelemek ve değerlendirmektir. Kültürel bir olguyu incelerken de özünü öncelikle kendi geçmişinde aramak ve söylencelerden uzak maddi

bulgularla sonuca ulaşmaya çalışmak gerekir, çünkü inanca dayalı söylenceler gerçeklerin üzerine örtülmüş birer kılıf gibidir, o kılıfı kaldırdığımızda altında yatan öz olanca çıplaklığıyla ortaya çıkar. Anadolu Alevi - Bektaşilerinin tavşan yememe ya da uğursuz saymaya yönelik söylencelerine bakıldığında tavşanın sevilmediği gerçeği farklı gerekçelere dayandırılarak anlatılır. Şimdi konunun bir de tarihsel süreçteki durumuna bakarak, elde edilen bulgular ışığında konuyu değerlendirmeye çalışalım.

Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce güneş yılı esasına dayanan 12 yılda ya da 60 yılda bir devir yapan ve yılları sayıyla değil hayvan adlarıyla tespit edilen bir takvim (on iki hayvanlı takvim) kullanırdı. Bu takvim on iki yıllık sürekli dönüşü gösterir ve her yıl belirli bir hayvan adıyla anılırdı. Bu takvimde 4. yılı gösteren hayvan ise tavşan (tavşan) idi.

İlk topluluklarda o topluluğun koruyucusu olduğuna inanılan hayvan ve bitki türlerine totem denirdi. Eski Türkler de bunun karşılığı olarak kutlu anlamına gelen "ongun" deyimini kullanmıştır. Ongunlar çadır ve bayraklara resim olarak işlenirdi. Yirmi dört Oğuz boyunun her biri bir hayvanı totem olarak kabul etmiştir. Türkmenler'in Bozok boyunun totemi de tavşan idi.

Durkheim'e göre totemlerde hem cezbedici (hoşa giden, sevilen) hem de korkutucu (nefret yaratıcı, sevilmeyen) taraf vardır. Çoğu halde korkutucu, sevilmeyen yanlar ağır basar.

Anadolu Alevilerinin tavşanı sevmeyişinde, bu totemist anlayışın yüzyıllar ötesinden günümüze bir yansımasının olabileceği düşüncesi, gözardı edilmemesi gereken bir ayrıntıdır.

Eski Türk inanç sistemlerinden olan Şamanizm'de de inanca göre kainat üst üste katlardan kuruludur. Her katta ayrı bir tanrı

vardır. Bundan dolayı şaman sanatını icra ederken bir kattan diğerine geçmek için büyük bir kuvvet harcar. Gök’de 7 kat vardır ki ışık alemini oluşturur. Yer altındaki 7 veya 9 kat da karanlıklar dünyasıdır. İnsanlar bu iki alem arasında yeryüzünde yaşarlar.

Altaylılar gök’ün altıncı katında ay’ın yedinci katında ise güneş’in bulunduğu inanırlar. Şaman altıncı kata çıktığında ay - ata’ya dua ederken orada bir tavşan görür ve ürker, duası yarım kalır. Kuruldak adlı hizmetçisini onu yakalamaya gönderir. Kuruldak tavşanı kovalar yakalayamaz. Oradan yedinci kat gök’e çıkarlar.

Anadolu Alevilerinin inanışına göre Hz. Muhammed güneş Hz. Ali ise ay’ı temsil eder. Şamanizm’deki güneş ve ay’la aralarında ilginç bir benzerlik vardır. Gök’ün altıncı katında ay - ata’ya yapılan duayı şamanı ürküterek kesen tavşanın sevilmeyişi ile, Hz. Ali’nin atını ürküttüğü gerekçesiyle seilmeyen tavşan arasında da şaşırtıcı bir konu benzerliği dikkat çekmektedir.

Dikkat çeken bir diğer husus, Şamanizm’de hayvan şeklinde yapılan ve töz denilen ilahlardan birisinin de tavşan şeklinde yapılıyor olmasıdır. Kutsal ilahlar ise dokunulmazdır.

Dünya üzerinde hiçbir olayın sebepsiz gerçekleşmediği düşüncesinden hareketle, Anadolu Alevi - Bektaşilerinin tavşanı sevmeme ve etini yememe ile ilgili düşünce ve davranışlarının, buraya kadar ortaya koyduğumuz bilgiler ışığında yorumunu yapmak için, abartılı halk söylencelerinden uzak eldeki maddi bulgulara dayalı olarak konuyu açıklamaya çalışmanın, daha sağlıklı sonuçlara ulaşmamızı sağlayacağı inancındayım.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- AND, Metin: "İslam Folklorunda Muharrem ve Taziye" Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı 1976, Ankara 1977, Kültür Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 6 s.
- 2- ATALAY, Besim: Bektaşilik, Emrah Matbaası, İstanbul 1340, 13 s.
- 3- AVCIOĞLU, Doğan: Türklerin Tarihi I. Cilt, İstanbul 1985, 362 s.
- 4- BARDAKÇI, Cemal: Alevilik - Bektaşilik, Ankara 1970, 44 s.
- 5- BENEKAY, Yahya; Yaşayan Alevilik, Varlık Yayınları, İstanbul 1967, 163, 164 s.
- 6- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1234, 385, 386, 402 s.
- 7- KAFESOĞLU, İbrahim: Eski Türk Dini, Ankara 1980, Kültür Bakanlığı Yayınları / 367, 22 s.
- 8- NOYAN, Doç. Dr. Bedri: "Bektaşilikte Dokunulmayan Hayvanlar" Bilim ve Ütopya, Ağustos 1996, sayı: 26
- 9- ÖGEL, Bahaeddin: Türk Mitolojisi I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, 31 s.
- 10- ÖZTÜRK, Prof. Dr. Yaşar Nuri: Kur’an-ı Kerim Meali, İstanbul 1993.
- 11- RADLOFF, W. (Çev: Prof. Dr. Ahmet TEMİR); Sibirya’dan Seçmeler, Ankara 1986, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları / 666, 277 s.
- 12- ŞAPOLYO, Enver Behnan: Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, 54s.
- 13- Yeni Türk Ansiklopedisi, Takvim Maddesi.

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE KADIN

Alevilik; kelime olarak, Ali'yi seven, Ali'ye uyan, onun yoluna mensup anlamında kullanılır. Her ne kadar diğer İslam mezhepleri tarafından “Hak” mezhep olarak kabul edilmese de Aleviler kendilerini “Hak” mezheplerinden sayar ve gerçek Müslümanlar'ın kendileri olduklarını savunurlar.

Kendini İslam mezhebi saymasına rağmen Kur'an'ın kadın konusundaki hükümlerine birçok noktada uymayan ve geçersiz sayan bu kültürünün kaynağında neler vardır?

Allah'a, Hz. Muhammed'e, Hz. Ali ve 12 imamlara inanan, Kur'an'ı kutsal bilen Anadolu Alevisi Kur'an'daki kadınlarla ilgili hükümlere neden uymaz? Şimdi bu konu ile ilgili örneklerle bakalım.

TEK EŞLİLİK: Anadolu Aleviliğinde tek eşlilik esastır. Birden fazla kadınla evlenmek düşkünlüğü gerektirir. Kadının çocuğunun olmaması gibi kimi hallerde ikinci evliliğe izin verildiği olur. İslamiyet'in etkisiyle, mazereti olmaksızın birden çok evliliğin yapıldığı örneklerle çok az da olsa rastlanmakla beraber bu durum hoş karşılanmaz ve inanç açısından kabul görmez. 21.4.1993 tarihinde Yozgat ili Sorgun ilçesi Veliöldük köyünde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında kaynak kişi Bektaş ÖLMEZ “Biz Hasan'ı sevmeyiz, sebebine gelince o çok hovardaydı.” diyordu. Hz. Ali'nin büyük oğlu Hasan bazı kaynaklara göre 100 bazılarına göre ise daha fazla sayıda evlenmiştir. Bu özelliğinden dolayı Anadolu Alevisi Hasan'ı hoş karşılamaz, sevmez ve bu

konuda eleştirir. Kur'an-ı Kerim'de (Nisa. 3), aralarında adaletsizlik yapmamak şartıyla 4 kadınla evlenebilmeye izin verilirken, Anadolu Aleviliğinde bu durum kabul görmez ve hoş karşılanmaz.

KADINI BOŞAMA YASAĞI: Anadolu Aleviliğinde kadın boşamak yasaktır. En ağır suçlardan sayılır ve düşkünlükle cezalandırılır. Kadın bir tek zina suçundan dolayı boşanabilir, bu durum da dahi erkek, kadınla birlikte düşkün olur. Boşanan kadınla evlenmek de düşkünlüğü gerektirir.

Kur'an-ı Kerim'de (Bakara. 227, 229, 231, 232, 233, 236, 241, - Ahzab. 28, 49 - Talak. 1), boşanma ile ilgili hükümleri düzenleyen ayetler mevcuttur. Bakara suresi 230. ayet⁽¹⁾ boşanan kadının, ilk koca tarafından geri alınabilmesi için, başka bir erkekle evlenmesi ve ondan da boşandıktan sonra ilk kocaya helal olacağı hükmünü getirir. Bu uygulama Anadolu Aleviliğinde, kadın onurunu zedelediği gerekçesiyle kabul görmemektedir.

KADINLA BİRLİKTE İBADET: Kadınların erkeklerle birlikte, dini törenler olan cemlere katılması ve birlikte ibadet etmesi Anadolu Aleviliğini Sünni Müslümanlık'tan ayıran en belirgin özelliklerden biridir. Sünni inançta Kur'an'da yer almamasına rağmen bazı hadis ve kaynaklara dayalı olarak, kadının erkeğin önünde veya yanında durması ya da geçmesi namazı bozan unsurlardan sayılmıştır. Kur'an'da (Maide.6) kadına dokunmanın, namazı bozacağına ilişkin hükümden kaynaklanmış olması akla

1. Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka biriyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz. Eğer ikinci koca da onu boşarsa, Allah'ın yasalarını koruyacaklarını sanırlarsa eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur. Bunlar bilen kişiler için Allah'ın açıkladığı yasalardır.

gelen bu düşüncenin, ibadetini kadını ile birlikte yan yana yapan Anadolu Alevisi için uygulanırılığı elbette ki söz konusu değildir. Anadolu Alevilerinin kadınla birlikte aynı yerde ibadeti bazı Sünni mezhep mensuplarınca farklı şekillerde değerlendirilmiş ve "mum söndü" adını verdikleri olumsuz yorumların yapılmasına neden olmuştur.

KADININ KAPANMASI: Anadolu Aleviliğinde kadının kapanması (örtünme, tesettür) ve kadınların erkekten gizlenmesi, onlara görünmemesi gibi uygulamalar yoktur. Kur'an'da (Ahzab.59)⁽²⁾ kapanmayı emreden ayetler mevcuttur. Anadolu Aleviliğinde kadınlar sadece saçlarının örtünmesine yönelik olarak baş örtüsü kullanırlar, ancak bu hiçbir şekilde tesettür anlamında ve biçiminde değildir. Fonksiyonel ve gelenekselleşmiş bir anlam taşır.

ZİNA: Anadolu Aleviliğinde en ağır suç sayılır ve yoldan düşmeyi gerektirir. Bir derleme çalışmasında ortamda bulunan kişilerden birinin konuya ilişkin sözleri ilginçti: "onun cezası mahşere kalır" derken verilebilecek hiçbir cezanın bu suçun karşılığı olmayacağını anlatmaya çalışıyordu. Yazar Yahya BENEKAY'ın Kırıkkale'nin Hasandede kasabasında yapmış olduğu bir çalışmada Abdullah DEMİRHAN'ın söylediğini kaydettiği "Biz herşeyi kendi aramızda hallederiz ama işe namus meselesi karıştı, o işin üstesine varmayız" sözü, zinanın hiçbir şekilde bağışlanamaz ve hatta bu suça uygun bir ceza dahi bulunamaz düşüncesinin ortaya konması açısından ilginçtir.

2. Ey Peygamber, eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına dışarı çıkarken üstlerine örtü almalarını söyle; bu onların hür ve namuslu bilinmelerini ve bundan dolayı incitilmemelerini daha iyi sağlar. Allah bağışlar ve merhamet eder.

Kur'an-ı Kerim'de (Nur.2) zina eden kadın ve erkeğe yüzer değnek vurulması hükmü vardır. (Nur.3) Zina eden kadın ve erkekle Müslüman'ın evlenmesi yasaklanmıştır. Hadislere dayalı olarak daha sonra "recm" ⁽³⁾ cezası getirilmişse de bu cezanın uygulanabilmesi için dört kişinin cinsel ilişkiyi görmüş olması şartı ile şahitlik yapabilmesi ya da kendi itirafı ile kabullenmesi şartı, bu cezanın uygulanırlığını güçleştirmektedir.

ŞAHİTLİK ve MİRAS: Anadolu Aleviliğinde kadın bütün haklardan erkekle eşit oranda yararlanır. Bu eşitlik kuralı şahitlik ve mirastan eşit hak alma gibi konularda da geçerlidir. Kur'an-ı Kerim'de (Nisa.11,176) miras konusunda erkeğe iki dişinin hissesi kadar verilmesi tavsiye edilir. Şahitlik konusunda ise (Bakara.282) iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine denk tutulmuştur. Kur'an'ın bu konulardaki hükümleri de Anadolu Aleviliğinde kabul görmez.

Anadolu Aleviliği her ne kadar farklı isimlerle anılıyor (Alevi - Bektaşî - Kızılbaş - Tahtacı - Çepmî vb.) ve bu gruplar farklı gelenek, görenek, örf ve adetleri yaşıyor olsalar da, özündeki unsurlar ortaklık gösterir. Bunu en belirgin biçimde bütün kollarda kadına verilen değer in ortaklığında görürüz. 15.12.1992 tarihinde Kırıkkale ili Hasandede kasabasında yapmış olduğum bir derleme çalışmasında kaynak kişi Mehmet Ali KULDEDEOĞLU şöyle diyordu; "Biz kadınperestiz, kadınlarımıza çok düşkünüz." Anadolu Alevisini kadına

3. **Recm** : Zina suçunu işleyen erkek ve kadınlara İslam şeriatınca verilen taşlanarak öldürülme cezası.

taparcasına değer vermeye iten sebep nedir, bu kültürün temelinde neler var ki kadın bu konumda kalabilmiştir.

İslamiyet'ten önceki Türk topluluklarının inançlarında kadın tanrıça ⁽⁴⁾ mertebesine kadar yüceltilmiştir. Eski Türklerin inanç sistemlerinden olan Şamanizm'de, dini törenler kadın erkek birlikte yapılırdı. Kimi Türk topluluklarında kadın şamanların dini törenleri yönettiği bilinmektedir. Eski Türkler'de kadın sadece dini törenlere iştirak etmez, toplumsal yaşamın bütün aşamalarında kendini gösterirdi. Devlet başkanlığına kadar yükselen kadınlar siyasal, sosyal, ekonomik ve askeri alanlarda da faaliyet gösterirlerdi. Savaşlara katılan, at üstünde ok atan kadınların erkekten ayrı tutulması, örtünmesi söz konusu değildi. Eski Türk destanlarında, destan kahramanları tek evlidir. Kadınla erkeğin bu denli eşitlendiği bir kültürel yapıda bunun aksinin olabileceğini düşünmek oldukça güçtür. Kadının Türk kültüründeki bu konumu, 9.yy sonlarına kadar niteliğini kaybetmeden gelmiştir. Bu yüzyılda İslam topluluklarıyla kurulan siyasal ve kültürel ilişkilerle birlikte, İslamiyet'in kabul edilmesi Türk kadınına İslami bir kimlik kazandırmaya başlamıştır. Araplar'ın etkisiyle İslamiyet'i kabullenen Türkler, İslamiyet'i iki şekilde almışlardır. Bunlardan birinci grup, İslamiyet'i Araplar'da olduğu şekliyle almıştır ki bunlar Sünni Müslümanlardır. Bu grupta kadının konumu İslamiyet'in koyduğu kurallara göre değişikliğe uğramıştır. İkinci grup ise Müslümanlığı, kendi öz kültürünün üstüne perde yapan ve yaptığı herşeyi İslami bir kılıfa bürüyen ama özünde kendi gelenek, görenek, örf, adet ve inanç unsurlarını yaşatma çabası taşıyan bir gruptur ki bunlar da Anadolu Alevileridir.

4. Altaylara göre Umay, çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrıçadır.

Anadolu Aleviliğinde, kadının bulunduğu konumun kaynağını, kendi kültürünün derinliklerinde aramak ve mevcut durumu, söz konusu kaynağın Anadolu'ya özgü çağdaş bir yorumu olarak değerlendirmek sanırım fazlaca yanlış olmaz.

Kadının Anadolu Aleviliğindeki bu konumu her ne kadar geçmiş kültürün Anadolu'ya özgü çağdaş bir yorumu olarak değerlendiresek de bu yorumda kadın bazı niteliklerini koruyamamış, kadın şamanların yerini kadın dedeler alamamış, dedelik erkek çocuk vasıtasıyla yürütülür olmuştur. Her ne kadar dedeye ait bazı yetenekler kız çocuğu tarafından da temsil ediliyor olsa bile (Örn: sağaltım - tedavi işinin kız çocukları tarafından da yapılıyor olması). Cemlerde dedenin yanında yer alan dede eşine dede ile aynı saygı gösteriliyor, dede çocuklarına kız, erkek farkı gözetilmeksizin toplumda aynı ölçüde saygı duyuluyor, cemlerde deyiş, düvaz söyleyen, semah dönen kadın bu niteliklerinden hiçbir zaman uzaklaştırılmıyor ve erkekten ayrı tutulmuyor olsa da kadının din adamı vasfını yitirmesi, kendine İslami bir kılıf uydurmaya çalışan bu kültürde, İslamda kadına din adamı vasfı verilmeyişinin bir yansıması olarak düşünmek en yakın ihtimal olarak görülüyor.

Hacı Bektaş Veli'nin söylediği kabul edilen konu ile ilgili dörtlük aşağıda verilmektedir:

Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakk'ın yarattığı herşey yerli yerinde
Bizim nazarımızda kadın - erkek farkı yok
Noksanlık, eksiklik senin görüşlerinde.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- ARSEL, İlhan; Şeriat ve Kadın, İstanbul 1991, Kültür Matbaası, 29, 30, 37 s.
- 2- ATALAY, Besim; Bektaşılık, İstanbul 1340, Emrah Matbaası, 13 s.
- 3- BARDAKÇI, Cemal; Alevilik - Bektaşılık - Ahilik, Ankara 1970, 73 s.
- 4- BENDER, Dr. Cemşid; Kürt Uygurlığında Alevilik, İstanbul 1991, Kaynak Yayınları, 233, 245 s.
- 5- BENEKAY, Yahya; Yaşayan Alevilik (Kızılbazlar Arasında, Röportaj), İstanbul 1967, Varlık Yayınları, 114, 116, 119 s.
- 6- BOZKURT, Prof. Dr. Mehmet Fuat; Sabah Gazetesi, 26 - 29.1.1990 ve 1-2.2.1990 tarihlerinde yayınlanan Alevilik adlı yazı dizisi.
- 7- ERIŞEN, İhsan Mesut, SAMANCIGİL, Kemal; Hacı Bektaş Veli ve Alevilik Tarihi 1966, Ay Yayınevi, 60 s.
- 8- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1234, Başbakanlık Basımevi, 64, 112, 140, 144 s.
- 9- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki; Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi, İstanbul 1990, Der Yayınları, 291, 391 s.
- 10- GÖLPINARLI, Abdulkadir; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, İstanbul 1979, Der Yayınları, 209 s.
- 11- HANÇERLİOĞLU, Orhan; İslam İnançları Sözlüğü, İstanbul 1984
- 12- İNAN, Abdulkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1986, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3, 40s.
- 13- KALKAN, Şenay; SELÇUK, İlhan; SEYLAN, Gencay; Günümüzde Alevilik, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1990.
- 14- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), Ankara 1985, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- 15- NOYAN, Dr. Bedri; Bektaş ve Alevilerde Hukuk Düzeni (Düşünlük), I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. cilt, Ankara D.S.İ. Basımevi 204, 206 s.
- 16- NOYAN, Doç. Dr. Bedri; Bektaşılık Alevilik Nedir, Ankara 1987, 92 - 93 s.
- 17- SEVINÇ, Necdet; Eski Türklerde Kadın ve Aile, İstanbul 1987, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 38, 28 s.
- 18- ZHIRMUNSKY, Victor - CHADWICK, Nora K.; Oral Epics of Central Asia, Cambridge University Press, 1969, 235, 236, 238 s.

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE ÖLÜM (Ahiret, Kıyamet, Cennet ve Cehennem)

Anadolu Aleviliğinde ölüm (Ahiret, Kıyamet, Cennet ve Cehennem) başlığı altında inceleyeceğim konunun daha anlaşılır olması açısından insanlığın başlangıcından günümüze ölüm ve ölümden sonraki inançlara kısaca bir göz atmanın yararlı olacağı inancındayım.

İnsanlığın başlangıcından Antik çağa, Antik çağdan günümüze insanoğlunun ölüme bakışındaki en temel yaklaşım kişinin ölmediği sadece uyuduğu düşüncesi olmuştur. Neander-tallerin, yaşamı sembolize eden kırmızı renkle ölümlerini boyamaları, Hristiyanların ölümlerine güzel elbiseler giydirip, yüzlerine pembe bir renkle canlılık vererek gömmeleri bu düşünceden kaynaklanan uygulamalar olmalıdır.

İnsanlarda ölüm hakkında bir diğer düşünce de ölümlün uzun bir yolculuğa çıktığı, dönüşü olmayan bir yola gittiğidir. Bu yüzden ilk kültürlerde ölümler gömülürken yanma uzun bir yolculuğa çıkarken gerekecek eşyaları da konmuştur. Ölen kralın silahları, savaş arabaları, hizmetkarları, arabacıları, askerleri ve haremiyle birlikte gömüldüğü örnekler krala öbür dünyadaki gezide eşlik edileceği düşüncesinin bir sonucu olsa gerektir.

Bütün kültürlerde sevilen kişiyi ölümden sonra yaşatmak için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Ölümlerini mumyalayarak bir yere oturtup, ona olup bitenleri anlatan Filipin yerlilerinden, atalarının kafataslarını yastık olarak kullanan ve bu sayede onların ailede yaşamaya devam ettiklerini düşünen Papua Yeni Gine Asmat'larına, ölümleri temsil eden yapma bebekleri köyün yüksek

bir tepesine koyarak onların herşeyi gördüğünü düşünen Endonezya'daki Kete Kesu'lara değin ölümle ilgili pekçok farklı gelenek ve inancın yaşatıldığı dünyamızda her toplum kendine özgü bir ölüm kültü geliştirmiştir.

Anadolu Aleviliğindeki ölüm ve ölümden sonraki yaşama ilişkin inanç ve geleneklerin, eski Türk kültürü, İslam inançları, ilkçağ felsefesi, Budizm ve Tasavvuf düşüncesinden etkilenecek Anadolu'da yerleşik eski kültürlerin de etkisiyle Anadolu'ya özgü farklı bir yorum olarak ortaya çıktığı görülür.

Oğuz boylarının 9. yy. dakı defin törenleri hakkında İbn-i Fadlan şu bilgileri vermektedir. *"Ölen kişi için büyükçe bir çukur hazırlanır. Ölüye ceket giydirilip, kuşak kuşandırıldıktan sonra yayı yanına konur. Eline nebiz dolu bir tahta kadeh verilir, önüne de nebiz dolu bir tahta kap konur. Ölü'nün bütün eşyaları bu çukura doldurulur, üzerine topraktan kubbe gibi döşeme yapılırdı. Ölü'nün servetine göre belirlenen sayıda kesilen atların etleri yenip başı, derisi, ayakları, kuyruğu sırtlara asılır 'Bu onun atıdır bununla cennete gidecek.' diye düşünülürdü. Definin üçüncü günü çadırın güney tarafına bir sofraya konur, hazırlanan yemeğin yarısı ölüye kurban olarak sunulurdu. Definden yedi gün sonra bütün oba halkı kadınlı erkekli mezarlığa gider, mezarlığın sağ tarafında büyükçe bir ateş yakarak getirdikleri yiyeceklerin bir kısmını ateşe atar, ölüye et sunarlar kalanları yer içerlerdi. Yedinci günde yapılanlar kırkıncı günde tekrarlanırdı."*

Değişik dönemlerde Anadolu'da da mezara hediye bırakma, ölümlere yemek ve içki sunma, dünyada işine yarayan eşyayı beraberinde götürmesini sağlama gibi adetlerin mevcut olduğu bilinmektedir.

Gerek eski Türk kültüründe gerekse Anadolu'da yerleşik eski kültürlerde varolan bu inanç ve uygulamalar, yüzyıllar sonra

buluştukları Anadolu toprağında kaynaşmış ve halkın bir bölümünün (Alevi - Bektaşî ve özellikle Tahtacı topluluklar) yaşamında, Anadolu'ya özgü farklı bir yorum olarak varlığını sürdürebilmiştir.

İslam inancına göre ahirete inanmak imanın şartlarından biridir. (O müminler ki namazı kılar, zekatı verirler. Ve ahirette tam bir biçimde inanan onlardır. NEML.3) Her canlı birgün ölecektir. Ölü'nün öbür dünyadaki serüveni mezara indirilmesiyle başlar. İyi ve kötü insanların Cennet rahatlığı ile Cehennem azaplarının bu ön hazırlığına İslam terminolojisinde "Kabir Azabı" denir. Mezarda rahata kavuşacak ya da azap çekecek insanın ruhudur. Ahiret yurdu yani öte dünya, sakınan ve inanan insanlar için daha iyidir. (Şu iğreti dünya bir eğlence ve oyundan başka bir şey değil. Ahiret yurduna gelince, asıl hayat işte odur. Ah bilebilselerdi! ANKEBUT.64) İnanmayanlar için ise korkunç bir azap vardır. (Ahirete inananlar var ya onlar için biz korkunç bir azap hazırlamışızdır. ISRA.10)

Dünyanın bir sonu vardır. Bu sonun ne zaman geleceği belli değildir ama birtakım belirtilerden bu sonun gelmek üzere olduğu anlaşılır. Bu belirtiler; insanları dinden uzaklaştırmak için Deccal ortaya çıkacaktır. Yecüc ve Mecüc adlı iki yaratık ya da ulus ortaya çıkacaktır. (KEHF.94, ENBİA.96) Güneş batıdan doğacak, Hazreti İsa yere inecek, Dabbet'ül Arz adlı bir hayvan yerden çıkacak insanlarla konuşacaktır. Adam öldürme ve kadınlara saldırma suçları artacak, insanlar sarhoş olacak, ortalığı bir duman kaplayacaktır. Kıyamet İsrâfil adlı dört büyük melekten birinin çalacağı boruyla (Sur-u İsrâfil) başlayacaktır. Borunun ilk çalmışında bütün insanlar ölecek, yıldızlar birbirine çarparak

parçalanacak, evrende yaşam kalmayacaktır. (Kıyamet günü nerede / ne zaman diye sorar. Gök şimşek çaktığında. Ay tutulduğunda. Ve güneşle ay biraraya getirildiğinde. Der ki insan o gün. Kaçılacak yer nerede. Hayır yok sığınacak yer. Varıp durulacak yer Rabbin huzurudur o gün. KIYAMET 6-12) ölümler borunun ikinci çalışmasıyla dirileceklerdir. (Allah'a nasıl nankörlük ediyorsunuz. Siz ölümlerdiniz, o sizi diriltti. Sizi yine öldürecek ve diriltecektir. Nihayet ona döndürüleceksiniz. BAKARA.28) Bundan sonra bütün kıyam edenler yargılanacaklardır. Günah ve sevaplar "Mizan" adı verilen terazide tartılacak, hangisi ağır çekerse dirilen ölü ona göre Cennet veya Cehennem'e gönderilecektir.

Kıyamet günü Cehennem'in üstüne kurulacak olan ve altında "Gayya Kuyusu" bulunan "Sırat Köprüsü"nden Cennetlikler kolaylıkla geçip Cennet'e ulaşırken, Cehennemlikler bu kuyuya düşüp sürüklenerek Cehennem'e gideceklerdir.

Cennet Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerde şöyle tanımlanmaktadır: (Korunup sakınanlar güvenli bir mekandır. Bahçelerde, pınar başlarında, ince ipekten, parlak atlastan giymiş olarak, karşılıklı oturumaktadırlar. İşte böyle onları iri gözlü hurilerle de eşleştirmişizdir. Orda güvenli bir biçimde her türlü meyveyi isterler. Orada ilk ölüm dışında ölüm tatmazlar. Allah onları Cehennem azabından korumuştur. DUHAN 52 - 56)

Kur'an-ı Kerim'de Cehennem ile ilgili ayetlerde ise tanımlamalar şu şekildedir: (Ayetlerimizi inkar edenleri yakında bir ateşe yaslayacağız. Derileri piştikçe azabı tatsınlar diye, derilerini öncekinden başka derilerle değiştireceğiz. Allah aziz

ve hakimdir. NİSA.56) (Biz nankörler için zincirler, bukagılar ve kızgın bir ateş hazırladık. İNSAN.4)

Kur'an-ı Kerim'de ahiretle ilgili 95, kıyametle ilgili 70, Cennetle ilgili 62, Cehennemle ilgili 149 ve Cehennem ateşiyle ilgili 38 ayet yer almaktadır.

Öte dünyaya ilişkin inançlarda İslam inançlarıyla fazla ortaklık taşımayan ve İslam dışı öğelerin ağırlık kazandığı Anadolu Aleviliğinde ölümün bu dünyada yapılan maddi yaşama ilişkin bölümlerinde İslam inançlarından etkilendiği ve ölüm olayından mezara konulmasına kadar geçen sürede yapılan uygulamalarda (ölünün yıkanması, kefenlenmesi, gömülmesi, dua okunması vb.) İslam inançlarıyla ortaklıklar taşıdığı görülür.

Anadolu Aleviliğindeki ölüm düşüncesi, beslendiği kaynakların (Eski Türk kültürü, İslam inançları, ilkçağ felsefesi, Budizm, tasavvuf ve Anadolu'da yerleşik eski kültürler.) herbirinden farklı öğeleri bünyesine alıp kendine özgü bir mozaik yapı oluşturmuştur.

Anadolu Alevileri ölmek terimi yerine "Hakk'a yürümek, Kalıp değiştirmek, Don değiştirmek, Göçmek, Uçmağa varmak, vb." tanımlamaları kullanmaktadırlar.

Hakk'a yürümek, bireyin biçimden kurtulup, öze dönmesidir ki bu tasavvufî anlamda "Fena fillah" denen kulun kendini tanrının varlığında yok etmesini ifade eder. Anadolu Alevilerinin inancına göre Allah'ın kendi nurundan yarattığı ve Tanrısal öz taşıyan insan, ölümüyle birlikte tekrar tanrıya dönecek, yani Hakk'a yürüyecektir. (İlkçağ felsefesinde Phitagoras'çılarda en yüksek hedef tanrısallıkla birleşerek ben'i ortadan kaldırmaktır. İnsan ve tanrı özsel olarak bir ve aynıdır.) Anadolu Alevilerinin ölmeden önce

ölmek olarak tanımladıkları bu düşünce yani kendini manevi olarak kurban etme düşüncesi Şamanist kökenli bir inanç olarak Alevi - Bektaşî düşüncesinde de yer almıştır. Hakk'a ulaşmak insanın benliğinden arınması, nefsini öldürmesi yani ölmeden evvel ölmesiyle mümkün olacaktır.

Çorum ili Alaca ilçesi Eskiypar köyünde 12.9.1994 günü yapmış olduğum bir derleme çalışmasında kaynak kişi Hasan Taşdemir (Dede) ölüm ve öte dünyaya ilişkin sorularına şöyle cevap veriyordu:

“İki türlü ölüm vardır: Bunlardan birisi ölüp bu dünyadan gitmektir ki bu ölüm sayılmaz. İkincisi ise ölmeden evvel ölmektir. Ölmeden evvel ölmek tarikatta olur. Belli bir yaşa gelen kimse, Dede'nin ve toplumun huzurunda kurbanını keserek, ailesi ile birlikte beyaz seccade üzerinde dara durur. Küs olduğu varsa barışır, alacağı vereceği varsa halleder. Kimseye kötülük düşünmeyeceğine, yalan söylemeyeceğine, komşusu ile iyi geçineceğine, yolunu inkar etmeyeceğine yemin ettirilerek (Nefsimi öldürmeye geldim.) dedirtilir. Cemde bulunan canlardan rızalık aldıktan sonra kesilen kurban yenir. Bu dünyada sorulan, öte dünyada sorulmayacağından kestiği kurban Burak olup onu Sırat köprüsünden geçirecektir.”

Amasya ili Gümüşhacıköy ilçesi Sarayözü köyünden Haydar Altun (Dede) ise 12.10.1995 tarihinde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında ölmeden önce ölmeyi şöyle tanımlıyordu:

“Ölmeden evvel ölmek, beyaz seccade üzerinde talibin Dede tarafından sorulmasıdır. Kazılmadık mezar, çıkmadık can, sarılmadık kefen, ılmadık suyun talkını verilir orda. Burda kötü huy ve alışkanlıklardan arınmaya niyaz eden insan Pençe-i Ali Aba'dan geçerek ahlaksal arınmayı gerçekleştirir.”

Ölmeden evvel ölmek düşüncesi Şah Hatai, Pır Sultan Abdal gibi Alevi ozanların şiirlerinde sıklıkla yer alan bir konudur. Daha çok sözlü geleneğe dayalı olan Alevi - Bektaşî düşüncesi, yüzyılların süzgecinden geçip, kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü ürünlerle felsefesini günümüze değin ulaştırabilmiş, konuların değerlendirilmesi açısından bizlere imkan sağlamıştır.

Şah Hatayı'm mani söylerim dilden
Ayırırlar seni kibr ile kinden
Ölmeyene nasip olmaz bu yoldan
Var ölmezden evvel öl de andan gel.

(Hatai)

Hatai'm bu sırra ereyim dersin
Şardaki sultanı göreyim dersin
Sualsiz cennete gireyim dersin
Cem evine diri varma ölü var.

(Hatai)

Biz kâmiliz kâmile kem bakmayız
Rıza kapısından taşra çıkmayız
Cennet cehennem korkusun çekmeyiz
Burda sorulmuştur sorumuz bizim

(Hatai)

Men aref sırrını kardaş
Bildim sanma bilemedin
Ölmeden öl şu dünyada
Öldüm sanma ölemedin

(Pır Sultan Abdal)

Anadolu Alevilerinde öte dünyaya ilişkin inançlar (ahiret, kıyamet, cennet, cehennem) kavram olarak kabul edilip bilinmesine rağmen, İslam inançlarında yer aldığı şekliyle ayrıntılı tasvir ve tanımlamalarıyla bilinmemekte ve kabul görmemekte, birer kavram olmaktan öteye bir anlam ifade etmemektedir. İslam inancıyla tezat oluşturan, herşeyin bu dünyada olduğu, ölümle birlikte herşeyin bittiği, cennet ve cehennemin insanın bu dünyadaki yaşamı ile ilgili olduğu düşünceleri ağırlık kazanmaktadır.

Dünyayı boş sanma ey kuru kafa
Cennet cehennemi dünyada tek bil
Aldanma kürsüde söylenen lafa
Eder vaiz sözün efsane teşkil

(Naci Kumi)

Asılsız fasılsız yaptık cenneti
Huri gılmanlara verdik ziyneti
Türlü vaidlerle her bir milleti
Sevindirip şad-ü handan eyledik

(Edip Harabi)

Pir Sultan Abdal'ım nefesim haktır
Ol Hakk'ın katında noksanım çoktur
Cehennemde ateş var derler yoktur
Herkes ateşini bile getirir.

(Pir Sultan Abdal)

Pir Sultan Abdal'ım hü der vasl-ı cânânı
Hebadır demişler geri kalanı
İstemem cenneti huri gılmanı
Hazreti Şahım'ı görmezden evvel

(Pir Sultan Abdal)

Öte dünyaya ilişkin İslam inançları, Alevi - Bektaşî edebiyatı içerisindeki pek çok şiirde reddedilip, farklı şekillerde yorumlanırken bu konuda söylenen Bektaşî fıkraları ile de ince eleştirilere uğramış, bu konudaki düşünceler açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Erenler ölüm döşşesinde
İmam gelmiş dikilmiş tepesine
Soruyor:
"Efendi söyle!
İnanıyor musun Kur'an'a Peygamber'e
Cennete, cehenneme?
Baba erenler ne dersin bu töresize
Açmış gözlerini
Şöyle bir bakmış çevresine
"Ben can derdindeyim
İmam bilmece derdinde." ⁽¹⁾

İslam inancına göre, kıyamet günü kurulacağı ve cehennemliklerin altında bulunan Gayya kuyusuna düşerek cehenneme sürükleneceğine inanılan Sırat köprüsü, Anadolu Alevi - Bektaşî düşüncesinde korkusu çekilen bir yer olmaktan çıkarılmıştır.

Destur almayınca ben açamadım
Kıldan ince köprü yaratmış ben geçemedim
Ağlayıp gülünü men seçemedim
Daha ondan gayrı çok müşkülü var

(Hatai)

1. DEMİRTAŞ, Metin; Şiirimsi Bektaşî Gülmeceleri, Nefes, s.25

Bir cehennem kazdık gayretle derin
Laf ateşi ile eyledik tezyin
Kıldan gayet ince kılıçtan keskin
Üstüne bir köprü mizan eyledik

(*Edip Harabi*)

Sekiz derler sol uçmağın kapısı
Hakk'a doğru açılmış hepisi
Korkusun çektiğim Sırat köprüsü
Hakk'a doğru varan kullara neyler

(*Pir Sultan Abdal*)

Sırat köprüsü ve cehennem inançlarının Kaygusuz Abdal
ve Yunus Emre'nin şiirlerinde mizahi tarzda ince bir eleştiriye
dönüştüğü görülür.

Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kullar geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı

(*Kaygusuz Abdal*)

Sırat kıldan incedir	Altında gayya vardır
Kılıçtan keskincedir	İçi nar ile pürdür
Varıp anın üstüne	Varup ol gölgelikte
Evler yapasım gelir	Biraz yatasım gelir

Ta'n eylemen hocalar
Hatırınız hoş olsun
Varuben ol tamuda
Biraz yanasım gelir

(*Yunus Emre*)

Rıza Tevfik'in dörtlülüğü ise Kaygusuz ve Yunus Emre
düşüncesinin yüzyılımızdaki farklı bir yorumu sanki:

Feylesof Rıza'yım dinsiz anlama
Dini ben öğrettim kendi babama
Her ipte oynadım cambazım ama
Sırat köprüsünden geçemem hocam

Anadolu Alevilerince herşeyin bu dünyada olduğu, ölümle
herşeyin bittiği düşünülmeyle birlikte yapılan birtakım pratikler
(Kazma takırtısı - kabir kurbanı - can aşısı, üçü, yedisi, kırkı, yıl
yemeği gibi ölü için verilen yemekler, belli dönemlerde
mezarlıkların ziyaret edilerek buralarda yemek yenilmesi,
Tahtacılar'da olduğu gibi ölünün elbise giydirilip kefenlendikten
sonra yatak, yorgan ve bazı özel eşyaları ile birlikte gömülmesi
vb.) uygulamalar birçok inançta mevcut olan öldükten sonra yeni
bir yaşama geçiliyormuş düşüncesinin günümüze bir gelenek
olarak yansımından başka bir şey değildir.

Hakk'a yürüyen canım Hakk'a ulaşması için dünyaya ilk
geldiğinde özünde taşıdığı temizliğe tekrar kavuşması gerekir. Bu
arınmayı gerçekleştirmek ve üzerinde kul hakkı kalmadan Hakk'a
kavuşmasını sağlamak amacıyla ölen kişinin akrabaları ya da
musahibi tarafından bütün köylünün katılımıyla Dede'nin
huzurunda "Dardan indirme - Darı çekilme" töreni yapılır. Hakk'a
yürüyen canın alacağı - vereceği halledilerek kesilen kurbanı yenip,
bu sayede üzerinde kul hakkı kalmadan Hakk'a yürümesi sağlanır.

İslamiyet'in reddettiği ruh göçü (reankarnasyon), Budist
kökenli bir inanış olarak Anadolu Aleviliğine de yansımıştır.
M.Ö.6. yy. da Hindistan'da ortaya çıkan Budacılık, Orta Asya

Türkler'i arasında da kabul görmüş ve Budacı topluluklar oluşmuştur. Anadolu'ya gelen Türk toplulukları Şamanlık'la birlikte Budacılığı da getirmişlerdir. (İlkçağ felsefesinde, Phytagoras'-çılığın özünde de insan ruhunun ölümsüzlüğü ve onun yalnızca insanların değil, aynı zamanda diğer yaratıkların bedenlerine girme biçiminde gerçekleşen bir dizi ruh göçü yoluyla evrimine ilişkin bir inanç bulunmaktaydı.)

Amasya ili Merzifon ilçesi Kayadüzü köyünden kaynak kişi Sadık ÖZTÜRK 9.10.1995 günü yapmış olduğum bir derleme çalışmasında ruh göçüyle ilgili şu bilgileri veriyordu: *"Eğer ölen iyi bir insansa, dünyada iyi işler işlemişse Allah onun ruhunu başka bir insana verir ve dünyada adem donunda gelir, eğer kötü bir insansa onun ruhu yılansa, köpeğe girer, Allah ona ceza çektirir."*

Sonsuz bir değişimin yaşandığı dünyamızda Anadolu Aleviliğindeki ölüm (ahiret, kıyamet, cennet ve cehennem) ilişkin inançlarda hızlı bir değişimin yaşandığı ve geleneksel birçok olgunun yerini çağdaş düşüncelere bıraktığı görülüyor. Ölümle birlikte herşeyin bitmediği insan bedeninin doğadaki dönüşüme katıldığı düşüncesinin ağırlık kazandığı günümüz Anadolu Aleviliğinde, Aşık Veysel'e ait şu dörtlüğün konunun yorumlanmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle sözlerime son veriyorum:

Veysel gel çıkalım karşıki dağa
Ağaçlar bezenmiş yeşil yaprağa
Birgün olur tenim düşer toprağa
Karışır çamura toz olur gider

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A - Bibliyografya

- 1- BİRDOĞAN, Nejat: Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai. Can Yayınları, İstanbul 1991, 66, 74, 85 s.
- 2- BİRDOĞAN, Nejat: Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik. Berfin Yayınları, 3. Bsk., byy. ty, 344 - 371.s.
- 3- BURCUOĞLU, Kemal - Mahmut ÖZAYDIN: Kırklar Meclisi - En Güzel Bektaşî Şiirleri. Tan Matbaası, İstanbul 1952.
- 4- DEMİRTAŞ, Metin: Şiirimsi Bektaşî Gülmeceleri. Nefes, Yıl: 3, Sayı: 25, Kasım 1995
- 5- ENGİN, İsmail: Akçaeniş Tahtacılarında Ölü Gömme Geleneği. I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo - Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri, 26 - 27 Nisan 1993, Ankara 1995, 37- 44 s. "Kültür Bakanlığı: 1628" "Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 205" "Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 42"
- 6- ERDEN, Doç. Dr. Atilla: Tahtacıların Günümüz Kültürel Yapılarından İzlenimler. I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo - Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri, 26 - 27 Nisan 1993, Ankara 1995, 53 - 66 s.
- 7- ERGUN, Saadetin Nüzhet: Bektaşî Kızılbaş Alevi Şairleri ve Nefesleri. Cilt: 3, Maarif Kütaphanesi, İstanbul 1956
- 8- ERİŞEN, İlhan Mesut - Kemal SAMANCIGİL: Hacı Bektaşî Veli, Bektaşilik ve Alevilik Tarihi. Ay yayınevi, byy, 1966, 134 s.
- 9- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet: Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, 397 s.
- 10- ESİN, Emel: İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, 104 s.
- 11- GUTHRIE, W.K.C.: İlkçağ Felsefesi Tarihi. Çev. Ahmet CEVİZCİ, Gaye Matb. Sn. Tic. A.Ş., Ankara 1988, 48 - 49, 119, 121 s.
- 12- GÜZEL, Prof. Dr. Abdurrahman: Türk Kültüründe Mevlid ve Yoğ Gelenekleri Etrafında Teşekkül Eden Folklorik Unsurlar. III. Milletlerarası Yemek Kongresi, Türkiye 7 - 12 Eylül 1990, 80 - 93 s. "Konya Kültür ve Turizm Vakfı Yayını"
- 13- HANÇERLİOĞLU, Orhan: İslam İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- 14- KAYGUSUZ, İsmail: Alevi - Bektaşî Edebiyatında Devriyeler ve Maddenin Dönüşümü. Kervan, Eylül 1995.
- 15- KÖPRÜLÜ, Fuad: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 118, Ankara 1991, 333 s.
- 16- Kur'an-ı Kerim Meali: (Türkçe Çeviri) Prof. Dr. Yaşar Nuri ÖZTÜRK, Yeni Boyut, İstanbul 1993.
- 17- Meydan Larousse
- 18- Mezarımı Taştan Oydular, Focus, Sayı: 6, Haziran 1995.
- 19- NOYAN, Bedri: Bektaşilik Alevilik Nedir. Ankara 1987, 299 s.

- 20- OYTAN, M. Tevfik: Bektaşîlîğin İcüyü. Cilt: 1, Maarif Matbaası, İstanbul ty, 167 s.
- 21- ÖRNEK, Doç. Dr. Sedat Veyis: Anadolu Folklorunda Ölüm. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, 149 s.
- 22- ÖZ, Baki: Anadolu Aleviliğinin Kültürel İnançsal Kaynakları. Teori, Haziran 1995, Sayı: 66, 23 - 24s.
- 23- ÖZGÜÇ, Tahsin: Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, 75 - 76 s.
- 24- ÖZTELLİ, Cahit: Pir Sultan Abdal Yaşamı ve Bütün Şiirleri. Özgün Yayın Dağıtım, İstanbul 1985, 274, 317i 362, 396 s.
- 25- TEMREN, Yrd. Doç. Dr. Belkıs: Bektaşîlîğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu. Kültür Bakanlığı Yayınları: 1678, Ankara 1994, 177 - 179 s.

B - Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

BANTLAR

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi
B.92 0450	Kırıkkale	Hasandede	-	Mehmet Ali KULDEDEOĞLU
B.93 0055	Yozgat	Merkez	Kababel	Mehmet İNANÇ
B.94 0248	Çorum	Merkez	Eşençay	Veli GÜRLEK
B.94 0259	Çorum	Alaca	Eskiyapar	Hasan TAŞDEMİR
B.94 0262	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut BAYRAL
B.95 0161	Amasya	Göynücek	Şarklı	Mehmet KILIÇ
B.95 0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin CEYLAN
B.95 0168	Amasya	Merzifon	-	Ahmet Turan SALTİK
B.95 0169	Amasya	Hamamözü	Yemişen	Abdullah BALCI
B.96 0028	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet BURUK
B.96 0034	Aydın	Karacasu	Alemler	Süleyman KARAKAYA

ANADOLU'DA İKİ HALK HAREKETİ VE ANADOLU ALEVİLİĞİ İLE İLGİSİ (Babailer - Şeyh Bedrettin)

Anadolu'nun tarihinde, farklı kültürleri bünyesinde barındırması ve mozaik bir yapı arz etmesinin doğal bir sonucu olarak, sürekli halk hareketlerinin ortaya çıktığını görürüz. Bu hareketlere her ne kadar değişik adlar (isyan, ayaklanma, başkaldırı vb.) verilse de, önemli olan adlandırılışları değil hareketlerin içerikleri ve arkasındaki halk desteğidir.

Anadolu'da, ortaya çıktıkları dönemde geniş ölçüde halk desteği alan iki hareket, Babai ve Şeyh Bedreddin hareketleridir. Bu hareketlerde ortak olan özellik, başlangıçtaki bireysel düşüncelerin zaman içerisinde toplumsal bir kimlik kazanarak bir halk hareketine dönüşmesidir.

Bu özellikleri ve Anadolu Aleviliği ile ilişkileri bakımından bu iki halk hareketini gözden geçireceğiz.

BABAİLİK:

Sünni inançlara karşı geleneksel inançları savunma geleneğinden doğmuştur. Babailiğin tanrı anlayışı, İslamiyet'i yorumlayışı, Sünni inanca göre oldukça farklıdır. 13. yüzyılda ortaya çıkan Babailik'in kurucusu Baba İlyas adlı Türkmen dervişidir.

Baba İlyas'ın anlayışına göre gerçek olan bu evrendir. İnsanla tanrı arasında önemli bir ayrılık yoktur, insan tanrıya, tanrı insana en yakın varlıktır. Yeryüzü bütünü ile bir devlet

niteliğindedir. Bu devletin yöneticisi de tanrıya en yakın olan, tanrısal nitelikler taşıyan Ali'dir. Ali, Peygamber'in ölümünden sonra toplumun başına geçmesi gereken kimsedir. Baba İlyas'ta aşırı ölçüde Ali'ye bağlılık görülür.

Toplum, bireylerin kadın - erkek ayrımı gözetmeksizin oluşturdukları bir bütündür. Bu bütün içerisinde insanlar birbirlerine eşittir.

Baba İlyas'm inanç anlayışında eski Türk inanç sistemi olan Şamanizm'in izleri görülür. tanrıyı bir insan gibi düşünür, tanrı ile konuşur.

Baba İlyas'ın müridi olan Baba İshak; Baba İlyas gibi ruhun gövdeden gövdeye geçtiğine, Peygamber'in ruhunun Ali'de yeniden ortaya çıktığına, bu ruhun tanrısal bir nitelik taşıdığına inanmıştır.

Baba İshak'a, müridleri "Baba Resul" ya da "Baba Resulullah" yani peygamber diyorlardı. Baba İshak da kendi peygamberliğine inanmıştır. Bu düşünce ise İslam inancına aykırıdır.

Baba İshak, Selçuklu yöneticilerine karşı propaganda yapar, lüks ve israfa dalmış olan yöneticileri dinden ve adaletten ayrılmakla suçlar. Tam bir fakirlik içinde yalnız yaşar, kimseden herhangi birşey kabul etmez. Yaşayış ve propagandası ile yalnız çevre Türkmenleri'ni değil bölge Kürt, Hristiyan, Ermeni, Rum ve Süryanileri'ni de etkilemiştir.

Güçlenen Baba İshak, Selçuklu yöneticilerine artık açıkça meydan okur, cihad ilan eder.

Baba İshak, Amasya bölgesinde bulunan Türkmenleri öğretisi ile örgütlemiştir. Baba İshak'ın peygamberliğine ve

ölmezliğine inanan Türkmenler, onun daveti üzerine Sümeysat, Adıyaman, Kahta ve Maraş taraflarından onun yanına gitmek için harekete geçerler. Bu gelişmelerden rahatsızlık duyan Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Malatya Subaşı Muzaffereddin Alishir'i, onları durdurmakla görevlendirir, ancak başarı sağlanamaz.

Türkmenler, kendilerine katılanlarla birlikte Sivas'a girerler, buradan Amasya'ya geçerler. Sayıları bölgedeki Türkmenler'in katılımı ile daha da artar. Sultan Keyhüsrev, bu yürüyüşü durdurma görevini Amasya subaşı Armağan Şah'a verir. Baba İshak, Türkmenler Amasya'ya girmeden, Selçuklu kuvvetleri tarafından öldürülür. Ancak onun ölümsüzlüğüne inanan Türkmenler, Amasya'ya girerler, Baba İshak'ı bulamayınca onun göğe uçtuğunu ve meleklerden yardım getireceğini düşünerek hareketlerini sürdürür ve Konya'ya doğru yürüyüşe geçerler. Ancak 1240 yılı Kasım ayında Kırşehir Ovası'nda Selçuklu kuvvetleri tarafından yenilgiye uğatılırlar.

Anadolu tarihinin en kapsamlı ve en büyük hareketlerinden biri olan Babai hareketi, böylece bastırılır.

Babai hareketi, Anadolu halkının en bilinçli ve en düzenli halk hareketidir. Anadolu halkını sömüren, ezen, ona yabancılaştıran bir zulüm iktidarına karşı ortaya çıkan hareketin temelinde, dinsel görünüm altında, toplumsal ve ekonomik bunalımlar yatar. Başlangıçta tamamen siyasal bir nitelikte olan Babai hareketi, zaman içerisinde değişik dinsel grupları bünyesinde eriten dinsel bir akım niteliğine bürünür.

Alevilik diye nitelenen kurumların başlangıcına Babai hareketim kaynak saymak yanlış bir kanı olmaz.

Sonrakı Şii hareketleri, Babailik ile az çok bağlantılı gözükür ise de bunlar Babailik'i Şii kökenli saymaya yetmez.

Baba İlyas, düşünce bakımından Bektaşiliği etkilemiş, onun kırsal kesimde yayılmasına olanak sağlamıştır. Baba İlyas'ın halifelerinden Baba İshak, kendi döneminde yani 13. yüzyılda etkin olmuştur. Geleceğe etkisi bakımından ise Hacı Bektaş-ı Veli düşüncesi ve öğretisi önemlidir. Hacı Bektaş öğretisi, Baba İshak eylemini düşün yolu ile gerçekleştirmeyi amaçlar. Hacı Bektaş, Babai isyanına karışmamıştır.

Baba İlyas'ın ölümünden sonra ortaya çıkan ve Ali'ye bağlanan kuruluşların şeriata uymayan davranışları suç sayılarak yasaklanmış, Alevilikle ilgisi görülenler topluca öldürülmüş, sürülmüşlerdir. Aşırı bir şeriat düzenini benimseyen, sünnilik dışında bir kaynak tanımayan Osmanlı yönetimi, Selçuklular'ın bu tutumunu devam ettirerek, Aleviliğe karşı daha geniş bir kıyım, yıldırma ve sindirme politikası izlemiştir. Özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda sürdürülen baskılar nedeni ile Babailik olayı biçim değiştirerek farklı şekillerde Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yeni kımıldanışlara yol açmıştır. Ancak bu hareketlerin hiç biri 13. yüzyıldaki kadar düzenli ve geniş kapsamlı olmamıştır.

ŞEYH BEDREDDİN

(Sınavnalı Şeyh Bedrettin Mahmut):

Sınavna kadısı İsrail'in oğludur. 1359'da Sınavna, Edirne'de doğmuştur. Doğduğu yerde; Konya ve Kahire'de mantık, felsefe ve ilahiyat eğitimi görmüştür. Ahlatlı Şeyh Seyid Hüseyin'in emri ile Tebriz'e gitmiş, Timur'un, bilginleri arasında

yaptırdığı tartışmalara katılmıştır. Mısır hükümdarlarından Berkük'ün oğlu Ferah'a ders vermiştir. Seyyid Hüseyin'in ölümünden sonra onun yerine geçmiş, Sakız adasının ruhani reisini müridleri arasına almıştır. Daha sonra Edirne'ye dönerek Musa Çelebi'nin kazaskeri olmuştur. Çelebi Mehmed'in, saltanatı ele geçirmesinden sonra İznik'e sürülmüştür. İznik'te halkı isyana yöneltecek propagandalara başlamış, müritlerinden Börklüce Mustafa'nın yardımıyla Aydın ve Karaburun'da, Torlak Kemal yardımıyla da Manisa civarında taraftarlar toplamıştır. 1416'da sürgünde bulunduğu İznik'ten kaçarak İsfandiyoğullarının yanına sığınmıştır. Oradan Zogra'ya geçmiştir. Silistre, Dobruca ve Deliorman bölgelerinde dolaşarak düşüncelerini yaymıştır. Çelebi Sultan Mehmed tarafından üstüne asker gönderilmiş, müridlerinden Börklüce Mustafa, Karaburun'da; Torlak Kemal, Manisa'da yenilgiye uğratılmıştır. Bedreddin de ele geçirilerek Serez'e getirilmiş, padişahın huzurunda bir bilim kurulu tarafından sorguya çekilmiş, Mevlana Haydari Acemi'nin verdiği fetvaya göre "malı haram, kanı helal" sayılarak, Serez çarşısında çıplak olarak asılmıştır. Ölüm tarihi olarak Osmanlı kaynaklarında 1415-1417-1420 gibi farklı tarihler gösterilmektedir. Serez'in Yunanlılara geçmesinden sonra mezarından çıkarılan kemikleri, 1924'te İstanbul'a getirilmiş, Sultan Mahmut Türbesi hazinesine gömülmüştür. Edirne'de bir zaviyesi, Bursa'da bir mescidi vardır.

Merkezi otoriteye, baskıcı yönetime karşı ortaya çıkan halk hareketlerinin en bilinçlilerinden biri de Şeyh Bedreddin hareketidir. Bedreddin, düşüncelerini yalnız yaymakla kalmaz kendi yaşamında da bu düşünceleri uygular. Edirne'deki tüm mal

varlığını 1412'de oluşturduğu Vakfa bağışlar. Şeyh Bedreddin, büyük ölçüde toplumsal bir devrim tasarlar. Müslümanlar'la Müslüman olmayanlar arasında tam bir eşitlik önerir. İnsanla tanrının özdeş olduğunu, bir olduğunu savunur. Ben tanrıyım anlamına gelen sözleri vardır. Şeyh Bedreddin'de peygamberlikten çok ermişlik eğilimi görülür.

Bedreddin düşüncesine göre; yaratan ile yaratılan birdir. Arada varlık ve oluş bakımından bir ayrılık yoktur. Evren yaratılmamıştır yok da olmayacaktır. Dünya dışında başka bir alem yoktur. Cennet, cehennem birer kavram olmaktan öteye geçemez, her ikisi de insanın dünyadaki mutluluğu veya mutsuzluğu ile ilgili birer kavramdır. Dünyada mutlu olan cennette, mutsuz olan cehennemde yaşıyor demektir. Kur'an'da geçen bütün kavramlar, buyruklar birer örnektir. Bütün dünya malları insanların ortaklaşa yararlanması içindir. Dünyanın toprağı ve toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır. Yeryüzünde tabii sınırlar, senin-benim diye bölünmüş toprak parçaları yoktur. Şeyh Bedreddin, kadınlarda ortaklık ilkel görüşüne şiddetle karşı çıkmış, aile kurumunu savunmuştur. İnsan doğar, yaşar ve ölür. Doğumla başlayan hayat, ölümle biter. Ruh bedenden ayrı, bağımsız bir varlık değildir. Bedenle beraber ruh da göçer gider, beden dışında ruhun özel bir hayatı yoktur. Vücut zerreciklerinin bir kez dağıldıktan sonra yeniden biraraya gelmesine ve cesedin yeniden dirilmesine imkan yoktur. Bütün manevi varlıklar, insan düşüncesinin özünden doğmuştur. Gerçek olan insandır. Tapınma, namazlar ve niyazlar, ahlakın düzeltilmesi, insanın arınması içindir. Gerçek tapınmanın hiçbir koşulu, sınırı, biçimi yoktur.

Bedreddin, düşüncelerini Arapça yazdığı "Varidat" adlı eserinde toplamıştır.

Şeyh Bedreddin'in hareketine bölgedeki Alevi-Bektaşî toplulukları da katılmıştır. Ancak Şeyh Bedreddin'in, Alevi-Bektaşî inancında olduğunu söylemek mümkün değildir. İsyanda Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa, Karaburun ve Narlıdere Alevilerini Şeyh Bedreddin düşünceleri ile örgütlemiş ve desteklerini almışlardır. Bu topluluklarca Bedreddin, Alevi inancında imiş gibi düşünülmüştür. Şeyh Bedreddin'in oluşturduğu inancın sürdürülmesinde Rumeli Bektaşîlerinin katkısı olmuştur. Rumeli'de bulunan ve Bedreddin soyundan geldiklerini söyleyen "Bedreddin Ocağı" mensupları Alevi dinsel törenlerini uygulamaktadırlar. Bedreddin yanlılarının Bektaşî tarikatına girmelerinde etkin olan, iki inanç kurumu arasındaki yaşama benzerliğidir. Tarikatlar arasında Şeyh Bedreddin düşüncesine en yakın olan Bektaşîliktir. Şeyh Bedreddin düşüncesi, Anadolu Alevi-Bektaşî inanç sistemi ile birçok noktada birleşir. Ancak, Şeyh Bedreddin hiçbir zaman bir Alevi olmamış Alevi düşüncesini savunmamıştır. Onu Alevi inanç sistemi ile ortak düşünmeye iten sebepler, her iki sistemde ortak olan noktalar, Anadolu'nun yüzyıllardır süregelen kültürünün izlerini taşır. Ortak noktaların kaynağı, Anadolu'nun eski medeniyetlerinde, öz kültüründe yatar.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- AVCIOĞLU, Doğan; Türklerin Tarihi (Cilt 4-5) Tekin Yayınevi, İstanbul 1968, 1751, 1992, 1993, 1995 s.
- 2- BOZKURT, M. Fuat; 23. 241-1990. Sabah Gazetesi
- 3- EYUBOĞLU, İsmet Zeki; Şeyh Bedreddin ve Varidat, Der Yayınları, Kültür Matbaası, İstanbul 1980, 16, 173, 176, 177, 242, 246 s.
- 4- EYUBOĞLU, İsmet Zeki; Bütün Yönleriyle Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi, Der Yayınları, İstanbul 1990, 318, 321, 323, 325 s.
- 5- GÖLPINARLI, Abdülhakî; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınevi, İstanbul 1979, 171 s.
- 6- HANÇERLİOĞLU, Orhan; İslam İnançları Sözlüğü
- 7- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, (7. baskı) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, 221 s.
- 8- Meydan Larousse
- 9- ŞENER, Cemal; Alevilik Olayı, Yön Yayıncılık, İstanbul (ty) 111, 113, 115 s.

